

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2011

5

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Iš Jasono Dodge'o ekspozicijos ŠMC. Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

People who think they look like other people

Photographs by Diane Arbus
Interviews by Pauline Peters and Margaret Pringle

The women in these six pages are always being told they are the double of someone famous. A few have an uncanny likeness. Others haven't. But they *think* they look alike and where's the harm in that?

Mrs Shirley Watney—Elizabeth Taylor, Cat on a Hot Tin Roof

It has always been the family joke that Mrs Norma Falk (left) looked like the Queen. Her husband used to say, 'Yes, Your Majesty, when they were dressed up to go out. Her husband died three years ago and Mrs Falk still hasn't really got over it and once very easily Mr Falk was a surgeon in Sheffield, but after his death Mrs Falk and her two sons moved to London.

'He was a marvellous man. He had no faults. When he died there were hundreds of letters. They now live in a comfortable house in Essex. Her elder son is studying medicine at Birmingham University, the younger is at the City of London School. Mrs Falk tries to keep busy so that she does not brood too much. She was a nurse before her marriage so she started working at Whipps Cross hospital doing venipunctures.

'But I found it very boring, my arm got so stiff, so now I've opened a boutique in the village. It's starting to do quite well and it keeps me occupied. But it is hard to forget. A friend of mine's husband has just died in Sheffield and I want to see her. I need not to cry but I couldn't help it.'

Mrs Falk does not look like the Queen from every angle - but side on, the resemblance is uncanny. She could not see it herself at first but people keep remarking on it.

'One of my sons' mistresses at his

last school said to me: 'I hope you don't mind, but you do look like the Queen.' Then when we went to America to stay with my sister after my husband's death, people kept staring at me on the boat. Then in the lift at Harrods, someone asked if I was a member of the Royal Family as I was so like the Queen.'

Shirley Watney, her husband and her two-year-old son, Carlisle, were staying for the summer in a large furnished flat in S.W.3. The drawing room was dominated by a large, slightly stylised nude of Shirley, painted on wood. They had commissioned it and were very matter of fact about it.

'It's very interesting because of the medium,' she said. 'He can't quite understand it,' she added, rumpling her son's hair.

They are in London for the summer, buying a lot of pictures and furniture as stock for an antique shop they mean to start in Jersey. They have been running a restaurant there for several years. They have spent part of the proceeds on a small house in Malta and they mean to share their time between the two places.

Shirley is Irish. Her family moved to Liverpool and she was a secretary there before she went to Jersey six years ago as a waitress. Her husband was her boss. She did all the wood-work when they were improving the

Brenda Sargent—Sophia Loren

restaurant and when it re-opened she was a sort of waitress-waitress.

She has enjoyed being in London. 'It's the social life. You can go out, there are places open until all hours where you can go and enjoy yourself. In Jersey there's nothing. It's a very puritan sort of place. We haven't made many friends since we've been here. 'We haven't made any friends,' said her husband. 'But we would if we stayed,' said Shirley. 'But we're a very quiet couple. We don't go to parties, we're not that sort. I don't think I'm a bit like Elizabeth Taylor in personality.'

'No, you're not,' said her husband. 'You're shy. But you're a bit on the extravagant side,' he added proudly.

Mrs Brenda Sargent looks very tall with a very, London sort of humour. 'Do you think I look like Sophia Loren? I think she's absolutely beautiful. But I said to my husband last night, what should I do. I've got these people from Nova coming to take my photograph. And he said: "Of course you don't look like her. Ring them up and tell them not to come." But I rang my mother and said should I put you off and she said: "No dear, of course not. Of course you look like Sophia Loren. Everyone's always telling me." And you know what a girl's like. She believes everything her mother tells her.'

Mr Sargent is a Lloyds insurance

man, and she works as a hairdresser in the City in Mincing Lane. They have just moved into a new house in South London.

'I want this place to look fabulous. We've been married for ten years and I used to want children but now I don't think I do really because it means you don't go out so much. I love going out. I'd love to be like Sophia Loren, and have her money. Are those houses leather?' she asked the photographer. 'They're not. I was thinking how very rich you must be. I'd love to be famous. I'm a bit of a show-off really. But you know hairdressing is acting really.'

'I mean if Americans come in they want you to be very, very English. Then as we're in the City, you get a sheriff's wife coming in before an official function and you've got to be very "Yes Madam" and put on a real act. But you want them to come back so you have to be very nice to them. I sometimes think I'd like to give up hairdressing and be a receptionist but I love it really. It's when I'm there that people often say, "Do you know you look just like Sophia Loren?" It begins to make me feel a bit like. Of course, I could do with a bit more here, she patted her bust as she posed on the bed. 'I sometimes try the eye make-up but it never really works. But I have got the protruding teeth. I used to try to push them back with my finger, continued on page 69

Pierre LEGUILLON pristato: Diane Arbus – retrospektyva spaudoje, 1960–1971. Apie keturias parodas ŠMC skaitykite p. 36

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKIČIUTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIUTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUDYTĖ (Prancūzija)
Tomas KIAUKA
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com

Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

SRTRF įsipareigoja
2011 m. Kultūros
barų projektui

suteikti 180 000 litų finansinę paramą.

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Rita REPŠIENĖ. Kūrybingos Lietuvos vizija, arba Kaip kultūra laimės ieškojo / 2
Edita DEGUTIENĖ. Ar Jerzy'o Giedroyc propagauta santarvė išsklaidys liguistą
antipatiją? / 9

Problemos ir idėjos

„Pasaulėžiūrinių ginčų ir pažiūrų susikirtimų negalima spręsti draudimais ir priežiūra“.
Su filosofu, kultūros teoretiku Gintautu Mažeikiu kalbasi Tomas Kavaliauskas / 14

Europos istorijos

Almantas SAMALAVIČIUS. Vidurio kelias, ekonomikos prietariai ir Europos periferija / 21

Nuomonės apie nuomones

Valdas VASILIAUSKAS. Paskutinė Lietuvos teatrologų vakarienė / 28

Kūryba ir kūrėjai

Kęstutis ŠAPOKA. Pasijusti saugiam. *Eugenijaus Antano Cukermano kūrybos paroda galerijoje „Meno niša“* / 33
Marija Gabrielė REPŠYTĖ. „Aš parodysiu tau baimę rankoje, pilnoje dulkių“ / 36
Eglė DEAN. Suomiškos variacijos nužudymo tema / 40
Kūryba, įtemptas darbas ir pakantumo pratybos. *Su Akvile Melkūnaite, tekstų ir spektaklių vertėja, kalbasi Daiva Šabasevičienė* / 42
Kęstutis ŠAPOKA. Kūriniai turi skambėti. *Grafikės Sigutės Valiuvienės kodas* / 47
Jūratė STAUSKAITĖ. Dešimt dienų tylos su Kajoku / 50

Kaimynystė

Virginijus SAVUKYNAS. Apie buvusią, bet užmirštą „dviejų tautinių sielų“ dermę.
Skiriama Czesława Miłoszo 100-osioms gimimo metinėms / 58

Pažinti naujaip

Vladas BALKEVIČIUS. Žemiškasis Kristus / 66

Istorijos puslapiai

Petras STANKERAS. Planas, kurio neįgyvendino vienas galvažudys, bet įdiegė kitas / 74

Laikai ir žmonės

Marta ŽURAVSKAJA. Išgyvenęs Sidabro amžių, triskart areštuotas ir sušaudytas.
Juozapo Jurkūno ir jo kūrinių likimas / 82

Apie knygas

Almantas SAMALAVIČIUS. Filosofo žvilgsniu į verslą ir jo etiką / 92

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Meilės šaknys saldžios, o vaisiai kartūs / 94
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Eugenijus Antanas CUKERMANAS. Pittura. III. 2010. Drobė, aliejus; 71x81
4 p.: Sigutė VALIUVIENĖ. Kosto Kubilinsko „Mano spalvos“ iliustracijas. 1976

Rita REPŠIENĖ

KŪRYBINGOS LIETUVOS VIZIJA, arba KAIP KULTŪRA LAIMĖS IEŠKOJO

*Manija pamokslauti taip įsitvirtinusi mummyse, kad išnyra iš savisau-
gos instinktui nežinomų gelmių. Kiekvienas tyko savo akimirkos, kad
galėtų ką nors pasiūlyti, nesvarbu ką. Jis turi balsą, ir to pakanka. Mes
brangiai mokame už tai, kad nesame nei kurti, nei nebyliai... Tampame
visuotinio žaidimo aukomis...*

Emile Coiran

Šie metai Lietuvai itin dosnūs – vizijos, strategijos, politinės direktyvos ir reformų planai byra tarsi iš gausybės rago. Krizei traukiantis, bandome vyti kitas Europos Sąjungos šalis, todėl braižome šviesios ateities perspektyvas ar bent svaiginamės idealistine efemerija. Stengdamiesi suvaldyti ar užvaldyti laiką, kurdami vienas už kitą tobulesnius pasaulio vaizdinius, išsisėmėme, o genami savo ambicijų ir kompleksų atsidūrėme aklavietėje. Prasilenkdami su „kultūringai“ mąstančiu pasauliu, visą energiją nukreipėme, kad *pirmiausia* susikurtume ekonominę gerovę, pamiršę, kad laiko kriterijus čia negalioja, nes *visada*, net sunkmečiais, ne vien duona ir žaidimais žmogus būna sotus, todėl nevalia kultūros reikalų atidėlioti mistinei rytdienai.

Didysis tautos dokumentas – Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ formuoja ištis didžius, aktualius ir prasmingus tikslus. Esminė vizija: „Lietuva – tavo

sėkmės šalis, kurioje gera gyventi ir dirbti“ (įdomu, kad „sėkmės šalis“, paskelbta kovo 22-ąją, per pusantro mėnesio tapo *sumania* šalimi). Tokios ateities pažadas nuteikia gana optimistiškai, tačiau, kai apžvelgi bendrą ketinimų paketą, patenki į mitinę karalystę, esi nubloškiamas į tuos laikus, kai, pasirašius sutartį krauju, iš pradžių tekdavo parduoti kūną, vėliau ir sielą su visomis viltimis, ketinimais, svajonėmis, nes pritrūkdavo jėgų išsivaduoti iš spąstų, paspęstų pačiam sau.

Iliuzijų mugė

Drąsi šalis drąsiai pasirinko naujus prioritetus. Plačiai inicijuota Valstybės pažangos strategija „Lietuva 2030“ turėtų tapti viską apimančiu manifestu, ateities gairėmis ir visuotinio tikėjimo apsireiškimu. Oficialiame strategijos tinklalapyje rašoma: „Lietuva 2030 – tai mūsų visų

susitarimas“, grindžiamas žmonių siūlymais ir mintimis, kai daugiau kaip „tūkstantis [tiesa, kol kas iš geidaujamo tūkstančio, remiantis idėjų skaitiklio rodmenimis, gauta tik kiek daugiau nei trys šimtai, – R. R.] pasiūlytų idėjų virto dvidešimtmetį apimančiu šalies raidos dokumentu“. Juo siekiama pažadinti, paakinti ir visuomenės, ir kiekvieno jos nario kūrybiškumą, kad Lietuva taptų „modernia, veržlia, atvira pasauliui, puoselėjančia savo nacionalinį tapatumą šalimi“.¹

Prieš metus pradėtas gludinti dokumentas laikomas šalies žmones turinčių telkti ir vienyti idealų ir vertybių sąvadu. Dvidešimt devyniuose puslapiuose išguldyta vizija yra gyva ir dinamiška – tai procesas, kurio prioritetai nuolat keičiasi, atrandamos vis naujesnės idėjos, kyla vis puikesni sumanymai. Nors, kaip minėta, sėkmės šalis gavo kuklesnį – sumanios šalies, kurioje gera/verta gyventi ir dirbti,² vardą, bet užtat pati strategija „Lietuva 2030“, kaip ir dera reklaminiams verslo projektams, išdidžiai pasivadino „mūsų sėkmės keliu“ (gana originalus prasmų virsmas – *sėkmės* įvaizdis išliko, kai „šalis“ virto „keliu“) ir kviečia: „eikime juo drauge“,³ nors neaišku, su kuo mums pakeliui.

Tačiau grįžkime prie esminių vertybių, kurios postuluojamos dokumente. Aptarkime sumanią visuomenę, sumanią ekonomiką, sumanią valdžią, kurios sumaniai tvarkysis. Didžiajame lietuvių kalbos žodyne žodis „sumanus“ turi dvi reikšmes: 1. kuris greitai sumeta, susiorientuoja, nuovokus; 2. kuris sugeba ką su išmone, išradingai padaryti, galvotas, „sumaniai“, apgalvotai, išmaningai atliktas.⁴ Dabartinės lietuvių kalbos žodyne žodis „sumanus“ siejamas labiau su greitu sumanant ir gudrumu.⁵ Išmaningumo ir gudrumo reikės nemažai, nes įgyvendinusi minėtą viziją Lietuva 2030 m. atseit atsidurs tarp 10 pažangiausių ES valstybių narių pagal: gyvenimo kokybės (dabar 23 vieta ES), laimės (dabar 20 vieta ES), demokratijos (dabar 21 vieta ES), pasaulio konkurencingumo (dabar 19 vieta ES), globalizacijos (dabar 26 vieta ES), suminių inovatyvumo (dabar 25 vieta ES)⁶ ir kitus indeksus. Nors ilgainiui gali paaiškėti, kad 2030-ieji jau čia pat, o mes vis dar nebaigėme kurti sumanios šalies, einančios sėkmės keliu, vizijos, bet užmojai, nesvarbu, ar konkretūs, ar

iliuziniai, vis tiek labai patrauklūs. Pergalės retoriką palikime būsimiems nugalėtojams ir pamėginkime pasiaiškinti, kuo remsimės šioje nelengvoje kelionėje, t. y. kopdami aukštyn indeksų kopėčiomis. Kaip kursime sumanią visuomenę?

Trys (ar beveik trys) milijonai kūrėjų – štai sumanios visuomenės pagrindas, nesvarbu, kad šalyje apskritai yra vos trys milijonai gyventojų, ir šiais visuotinės emigracijos, ieškant sotesnio duonos kąsnio ir saugesnės ateities, laikais jų vis mažėja. Taigi optimistinė demografinė prognozė atrodys totali mistifikacija kiekvienam, kuris bent apytiksliai nutuokia emigracijos masius ir emigrantų integracijos į naujas bendruomenes platumą. Ar veikli ir solidari, atvira ir pasirengusi ateities iššūkiams visuomenė (taip ji pristatoma strategijoje⁷) stengsis, be kitų užduočių, sukurti ir turtingą kultūrinę terpę, t. y. ar investuos į šalies kultūrą, ar skatins jos plėtrą ir ar apskritai bus pajėgi susivokti pasaulyje, prarandančiame esmines vertybes, kultūrinį pagrindą ir tradicijas? Tiesa, Lietuvos ekonominei ir socialinei gerovei kurti, kultūrai puoselėti planuojama pasitelkti ir pasaulio lietuvių,⁸ tačiau tikėtis, kad lietuvių kultūra, menas, literatūra kituose kraštuose gyvenantiems asmenims bus svarbesni negu tiems, kurie liko Lietuvoje, yra visiškai naivu.

Kultūra, jos kūrimas ir puoselėjimas šiame dokumente yra tik nežymus ir nereikšmingas foninis (butaforinis) elementas, savaime kaip patvorių žolė vešinti visuomenės raiškos dalis: neatsitiktinai populiariausias strategijos frazeologizmas – „aukšta darbo kultūra“, ir tai verčia susimąstyti apie pasirenkamus prioritetus.

Pagal strategijos viziją kultūra, kaip savaiminė duotybė (galima sakyti, malonus, bet nebūtinas priedas), turėtų saugoti ir puoselėti pati save. Gaila, kad iki šiol nesuvokta *visuotinio* jos puoselėjimo būtinybė, nors tai galėtų sukurti lietuvišką precedentą: viską pradedame nuo kultūros. Deja, kol kas toks mąstymo perversmas neįvyko ir neplanuojama, kad įvyks. Tą rodo ir perpus mažesnės kultūrai skiriamos lėšos negu kitose Europos šalyse. Įdomu, kokią vietą ES užimtume pagal kultūros finansavimo indeksą, juo labiau kad privataus kultūros

rėmimo tradicijos per 20 nepriklausomybės metų taip ir nepavyko įžiebtį.

Visuomenės balso sureikšminimas, gausus jaunimo dalyvavimas, aptarimai savivaldybėse, rengiant šį futuristinį projektą, imituoja ilgus ir sudėtingus vizijos kūrimo veiksmus, o jos įgyvendinimo pradžia, atrodo, atidedama iki geresnių laikų.

Pabendra(darbia)vę su „Lietuva 2030“ projektu, tinklalapyje galite pakelti virtualią ranką už viziją. Arba sekti strategijos „Lietuva 2030“ aktualijas socialiniame tinkle Facebook (<http://www.facebook.com/Lietuva2030>). Deja, šiam valstybinės organizacijos puslapiui simpatizuoja tik trys tūkstančiai žmonių ir, žinoma, patys vizionieriai iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės...

Kiti horizontai

Kitos dvi Baltijos šalys, sėkmingai įveikusios vizijų kūrimo labirintus, jau pradėjo įgyvendinti savąsias nacionalines strategijas – tą rodo konkretūs sprendimai ir darbai.

Estijos nacionalinė strategija *Estonian National Strategy on Sustainable Development Sustainable Estonia 21* buvo pradėta rengti 2001 m., o Vyriausybės patvirtinta 2005 m. Šis dokumentas, kaip esminė šalies ir visuomenės strategija iki 2030 m., kelia pagrindinį tikslą – reikalavimus, kuriuos primeta pasaulinė konkurencija, kuo sėkmingiau derinti su darnios raidos principais ir tradicinių Estijos vertybių saugojimu.⁹

Tvarios plėtros nacionalinė strategija „Tvarioji Estija 21“ išskiria prioritetinius ateities uždavinius – tai gyvybinga Estijos kultūros erdvė, gerovės augimas, koherentiška visuomenė ir ekologinė pusiausvyra. Kodėl kultūra iškeliama į pirmą vietą? Paaiškinta įtikinamai: estų tautos ir kultūros tvarumas yra kertinis Estijos darnios plėtros akmuo, estų tapatumo stiprinimas (*persistence*) – esminis šalies raidos prioritetas.¹⁰

Latvijos nacionalinė strategija „Latvija 2030“ buvo pradėta kurti 2007 m. vasarą, 2008-ųjų spalį tuo tikslu surengtas nacionalinis forumas *Take-off. Latvia 2030*, pirmoji strategijos versija pateikta 2009-ųjų vasarą, prieš metus ją patvirtino Latvijos Seimas.¹¹

Pasak rengėjų, išsamiai ištyrę ir aptarę globalizacijos iššūkius, kapitalo koncepcijas, strateginius principus, pirmuoju prioritetu jie pasirinko kultūros plėtrą – tai jos saugojimas, interaktyvinimas ir turtinimas. Tuo siekiama išsaugoti ir gausinti Latvijos kultūros kapitalą, skatinti domėjimąsi šalies kultūros erdve, kurti konkurencingą nacionalinį tapatumą, paremtą visuomenės kūrybingumu, ir kokybišką kultūrą su jai palankia terpe.¹²

Ištisu dešimtmečiu atsilieiname nuo Estijos nacionalinės strategijos kūrimo starto (net nesinori galvoti, kiek šviesmečių vėluos realių darbų pradžia), žingsniuojame kiek mažesniu atstumu, bet vis tiek iš pasakos Latvijai ir vis dar akiai klaidžiojame, tarsi būtume atsidūrę paraleliniame pasaulyje. Skurdžios realybės ir nuskurdintos kultūros akivaizdoje kaip tas Buridano asilas svarstome, ką pasirinkti – materialines gėrybes (atrodys negražiai!) ar dvasines vertybes (nebus jokios naudos!), užuot ėmę ir kūrę tiek vienas, tiek kitas...

Nacionaliniai akivarai

Europos Sąjungos nurodymu Lietuva sukūrė ir kitą svarbią strateginę studiją – tai Nacionalinė reformų darbotvarkė 2014–2020 m. Ją rengė Ūkio ministerija, galutinį variantą patvirtino Lietuvos vyriausybė. Tai pagrindinis veiklos ir finansų dokumentas ateinančioms šešeriems metams.

Ūkio ministerijos tinklalapyje rašoma: „Lietuvos Nacionalinė reformų darbotvarkė (*National Reform Programme*) apibendrina pagrindines struktūrines reformas šalinant kliūtis Lietuvos ekonomikos augimui ir siekiant strategijos „Europa 2020 m.“ tikslų.“¹³ Apžvelgus proteguojamus prioritetus: pažangus, tvarus ir integracinis ES ekonomikos augimas, kuris bus matuojamas, suprantama, išimtinai kiekybiniais rodikliais (tikslais), nekyla abejonių, kad kultūrai vietos atsirastų nedaug. Tiesa, siekiant didinti Lietuvos konkurencingumą, tarp numatytų prioritetinių krypčių kaip viena iš naujų ūkio sričių yra įvardytos kūrybinės ir kultūrinės industrijos, tačiau jų veiklai, kaip ir kitoms su kultūra siejamoms veikloms, finansavimas nenumatytas.¹⁴

Kokie galimi paramos kultūrai ateities scenarijai? Pirmas: kultūrai finansavimo nereikia, nes, sukurdamas nuo 5 iki 8 proc. BVP (bendrojo vidaus produkto), ji galėtų ir pati išsilaikyti (kukliai nutylima, kad tie pinigai, deja, nukeliauja į bendrą valstybės katilą ir kultūrai grįžta ne tiek materialiu, kiek dvasiniu pavidalu, užkulisuose valdžiai piktinantis, kokia nepelninga, o dar rėksnė, toji vargana išlaikytinė). Antras: jei kultūra pati savaime yra vertybė, tai ji turi ieškoti vidinių resursų arba antgamtinių egzistavimo galimybių. Trečias: Europos Komisija, tyrinėjama Lietuvos reformų darbotvarkę strategijos „Europa 2020“ kontekste, deramai įvertins tautinės ekonomikos, kuri laiko save vieninteliu „gyvenimo kokybės“, globalios ir tvarios ateities garantu, iškelimą virš nacionalinės kultūros, o tai reikš, kad sumani, bet akultūriškai nusiteikusi šalis teisingai žengia sėkmės keliu...

Inovacijos, industrijos ir tradicijos

Pažangus, tvarus ir integracinis augimas yra Europos Komisijos formuojamos strategijos „Europa 2020“ prioritetai. Tiesa, kartu su šia strategija parengta nemažai ir kitų dokumentų, teigiančių ir skatinančių inovatyvų kultūros erdvės formavimą, puoselėjimą ir skatinimą. Tarp jų – Europos Tarybos Žalioji knyga „Išlaisvinant kultūros ir kūrybinių industrijų potencialą“ (Green Paper „Unlocking the potential of cultural and creative industries“).

Europos Tarybos prašymu buvo tiriama kultūros įstaigų veikla ir prognozuojamas kūrybinių industrijų potencialas nacionaliniu, regioniniu ir lokaliu lygmenimis. Tarp respondentų – devyniolikos ES narių (Austrijos, Belgijos, Bulgarijos, Čekijos, Danijos, Estijos, Suomijos, Prancūzijos, Vokietijos, Airijos, Italijos, Latvijos ir kt.) – Lietuva nebuvo pakviesta.¹⁵

„Jei Europa nori išlikti konkurencinga kintančiame pasaulyje, ji privalo sudaryti tinkamas sąlygas kūrybiškumui ir inovacijoms, kad suklestėtų naujoviška verslumo kultūra“,¹⁶ – tai viena iš esminių strateginių pozicijų, siekiant, kad atsirastų daugiau naujų kultūros erdvių.

Vadinasi, ignoruoti kultūrą, įsivaizduojant, kad Lietuva galės gyventi tenkindamasi vien ekonomine sėkme, jei kada nors ji mus ir ištiktų, yra pražūtinga. Kultūra ir kūrybiškumas yra nepaprastai svarbūs „gyvenimo kokybės“ rodikliai, kaip ir kūrybingas šiuolaikiškas tautinių tradicijų plėtojimas ir sklaida.

Propaguoti pasaulio nematerialiosios kultūros paveldą pradėta 1990 m. kaip atsvarą materialiajam paveldui. Naująja universalia metakalba įvardijamas nematerialusis paveldas apima ir tradicijas, ir gyvenimo raiškos formas, paveldėtas ir perduodamas iš kartos į kartą, tokias kaip žodinės kūrybos ir pasakojimo tradicija, scenos menas, papročiai, apeigos, šventiniai renginiai ir kasdienybės reiškiniai, žinios ir praktika, susijusi su tradiciniais ir naujoviškais, bet tradicija paremtais amatais, su gamtos ir visatos pažinimu.

UNESCO parengti norminiai aktai apie įvairių šalių nacionalinį nematerialiosios kultūros paveldą įteisino naują požiūrį į nacionalinės kultūros tradicijas, aktualizavo kultūros sklaidą, pagyvino kultūrinį turizmą, o kultūros, amatų ir verslo glaudūs ryšiai paskatino bendruomenių atsinaujinimą. Dauguma Europos šalių jau parengė ir paskelbė nacionalinius nematerialiosios kultūros paveldo sąrašus (Austrijos sąrašas apima keturiasdešimt penkis objektus, tarp jų – austrų liaudies šokiai, Šaulių klubas Zalcburge, sakalų auginimo tradicijos ir kt.,¹⁷ Vengrijos sąrašas yra aštuoni objektai, tarp jų Busó šventė Mohače, užgavėnių persirengėlių eitynės, molio dirbinių žiedimo tradicijos Mezėtūre ir kt.¹⁸).

Šiomet UNESCO planuoja parengti informacinę leidinį apie nacionalinius nematerialaus paveldo sąrašus. Lietuva ir šioje srityje rezultatais kol kas pasigirti negali, ji yra balta dėmė Europos kultūros veiklų žemėlapyje...

Kultūros gairės popieriuje ir realybėje

Vieni strateginiai dokumentai atsirado Europos Sąjungai paliepus, o mūsų strategai, pasirinkę „savus“ prioritetus, drąsiai išbraukė kultūros „eilutę“ iš biudžeto (boba iš ratų, ratams lengviau?), nė kiek neapgailestaudami dėl to, kad šitaip kultūra išstumiamas ir

iš visuomenės akiračio, iš jos savimonės. Kiti, kuriais siekiama kultūrai grąžinti prioritetinį vaidmenį, yra kuriami, regis, suvokiant būtinybę keisti esamą padėtį.

2010 m. birželio 30 d. Seimas, tvirtindamas Lietuvos kultūros politikos kaitos gaires, pabrėžė, kad „kultūra ir kūrybiškumas yra svarbiausi Lietuvos ištekliai“, todėl „kultūros padėtis Lietuvoje reikalauja kritinio požiūrio, dėmesio ir teigiamų pokyčių“, būtina „išsaugoti visuomenės kultūrinį tapatumą ir suteikti kultūrai prioritetinės valstybės remiamos srities statusą“¹⁹ [...], „įtvirtinti kultūrą kaip strateginę valstybės raidos kryptį, teikiant prioritetą kultūros politikai“.²⁰

Žodžiai teisingi, pažadai daug kartų girdėti, be to, norėti nedraudžiama, už tai nebaudžiama, nors gerai nora ir pragaras grįstas... Susidaro įspūdis, kad tasai proginis kultūros pagarbinimas buvo ir yra tik širma, maskuojanti tikrąjį – nesuinteresuotą, net niekinantį valdžios požiūrį. Ne veltui visuose viešuose naujų kultūros politikos gairių aptarimuose – per seminarą Nacionalinėje dailės galerijoje, Lietuvos radijo programoje „Kultūros savaitė“ vasario pradžioje, Vilniaus knygų mugėje surengtoje diskusijoje „Kultūra ir visuomenė: ar „perkrausime“ santykius?“ buvo pagrįstai abejojama naująja kultūros politika ir jos pajėgumu pakeisti nusistovėjusį valdžios ir visuomenės santykį su kultūra.

Nejaugi pasiteisins niūri prognozė: „Veiksminga Lietuvos kultūros politikos strategija – misija neįmanoma?“²¹

Kultūros politikos kaitos gairių įgyvendinimo sėkmė priklausys nuo daugybės faktorių. Visų pirma, nuo kultūros politikų politinės valios – kartais atrodo, kad ir jie jaučiasi nesmagiai visokių krizių akivaizdoje gindami tokį mažai kam reikalingą visuomenės gyvenimo „posluoksnį“ – kultūrą. Daug lems ir žmonės, kuriantys kultūrą, bet ne „kūrybinga visuomenė“ apskritai, o konkretūs kūrėjai, tyrėjai, leidėjai, taip pat populiarintojai ir vartotojai... Kultūra primena didžiulį amorfišką organizmą, kuriam reikia nemažai planktono, kad išgyventų pats ir leistų išgyventi visoms smulkioms ir vidutinėms žuvelėms. O bandant išgyventi, nevalia dar ir prarasti tikėjimo, kad kultūra daro žmones laimingesnius.

Laimės indeksas, kultūra ir tautinis pradžiamokslis

Atsisakydami tautiškumo puoselėjimo kaip kons-tantos, strategijos „Lietuva 2030“ kūrėjai lengva ranka atsikratė esminės tapatumo išsaugojimo paradigmos, pasmerkė lietuvybę, kad ją, kaip tą pasakų mergele, praris mistinis nacionalizmo, o gal tikras ir plėšrus globalizacijos slibinas. Tokia duoklė šiuolaikinėms ideologinėms madoms kelia grėsmę mažų valstybių savitumui.

„Ne žemės derlumui, ne drabužių įvairumui, ne šalies gražumui, ne miestų ir pilių stiprumui laikosi tautos, bet daugiausia išlaikydamos savąją kalbą, kuri didina ir palaiko bendrumą, santaiką ir brolišką meilę. Gimtoji kalba yra bendrosios meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas. Sunaikink kalbą – sunaikinsi santaiką, vienybę ir dorybę. Sunaikink kalbą – sunaikinsi dangaus saulę, sujauksi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę“²² – daugiau kaip prieš keturis šimtus metų rašė Mikalojus Daukša „Prakalboje į milonųjų skaitytoją“.

Deja, dabarties sumaištyje tautinė savivoka jau virsta proginu tuščiažodžiaivimu. Nebesuvokiame esminių dalykų, kurie laiko mus pririšę prie tautos ir žemės – tai bendrumas, vienybė, pilietiškumas, valstybingumo ir tapatumo jausmas, nesvarbu, su kuo tapatiniesi tu pats asmeniškai.

Aukštoji ir žemoji kultūra, praradimai ir atradimai, elgsena ir jausena, reikšmės ir vertės – tarsi skirtingi plačios ir sraunios kultūros upės krantai, blogiau, kai ji nevaldomai išsilieja, prarasdama pati save: „Populiarioje vartosenoje kultūros sąvoka yra tapusi tokia tasi, kad kone bet ką galima pavadinti kultūra, bent angliškai. Ši tendencija įsitvirtino ir vokiečių kalboje, kiek mažiau prancūzų, dar mažiau lietuvių, bet angliškai darosi įmanoma bet kurį žmogaus reiškinių aptarti kaip kultūrą. Vienos dienos skaitymuose surandi – sporto kultūra, krautuvių kultūra, jaunimo, cirko, keliavimo ir kompiuterių kultūra. Be to – dar emocionologines subkultūras, tai yra skirtingus būdus reikšti ar kontroliuoti savo jausmus“.²³

Pernelyg plati kultūros samprata niveliuoja jos unikalumą ir svarbą. Apibendrinti įvaizdžiai tik imituoja tikrenybę. Tikrasis pasaulis lieka kažkur anapus jų.

Įsivyrąja požiūris, kad gyvenimo kokybę geriausiai parodo laimės indeksas, nesvarbu, kad vieniems laimė yra solidi sąskaita banke, trykštantys masinės kultūros fontanai, o kiti jaučiasi laimingi dėl visiškai kitoniškų priežasčių. Antai prieš penkerius metus „Anglijos naujosios ekonomikos fondas“ atliko tyrimą ir pagal gautus duomenis apskaičiavo pasaulio šalių laimingumo indeksą. Pirmoji šiame sąrašė atsidadūrė mažytė valstybėlė Vanuatu, antroji liko Kolumbija, trečia – Kosta Rika, ketvirta – Dominikos Respublika, o penkta – Panama. Paskutinė 178-oji vieta atiteko Zimbabvei. Lietuva atsidadūrė 149-ojoje pozicijoje, aplenkdamą Jungtines Amerikos Valstijas, kurios liko 150-osios. Mūsų broliai latviai liko 160-ojoje, o estai – tik 173-iojoje pozicijoje. Šis indeksas parodo, ar šalis gali savo piliečiams užtikrinti gerą ir laimingą gyvenimą kaip įmanoma mažiau žalojant gamtą, nuo kurios priklauso mūsų visų gyvenimas“.²⁴

Pasak *Gallup World Poll* tyrėjų, kurie apklausas vykdė nuo 2005 iki 2009 metų, laimingiausių pasaulio šalių penketukas nesikeičia jau senokai: tai Danija, Suomija, Norvegija, Švedija ir Nyderlandai, kurių piliečiai mėgaujasi vienodai aukštu gerovės lygiu. Įdomu, kad „Lietuva pralenkia net tik kaimynus latvius, bet ir estus, kurie užima reitinge 90-tą vietą, bei portugalus (70-ta vieta). Vis dėlto tarp Europos šalių, kad ir kaip neblogai atrodytume pasaulyje, laimės pojūčiu mes pasigirti negalime – daugelis europiečių už lietuvius laimingesni“.²⁵

Remiantis *World database of happiness* paskelbtais rezultatais, 2008 m. „Lietuva atsidadūrė 26-oje vietoje iš 27 ES narių. Savo gyvenimo kokybę lietuviai įvertino 4,9 balo iš 10. Nelaimingesni už mus buvo tik bulgarai, kurių laimės indeksas – 4,4.“²⁶

Vis dėlto kiekvienas iš mūsų remiasi savais prioritetais ir laimę (neprocentinę, neindeksuotą) suvokia savaip. O laiminga šalis turbūt yra ta, kuri įstengia derinti tokius skirtingus joje gyvenančių žmonių laimės troškimus.

Amerikiečių moderniosios lingvistikos kūrėjo ir neoliberalaus kapitalizmo kritiko Noamo Chomskio mintys apie „būtiną iliuziją“ aktualios ir šiandien: „Vizijomis aš vadinu visuomenės ateities koncepciją, kuri įkvepia gyvybės tam, ką mes dabar darome, koncepciją visuomenės, kurioje norėtų gyventi padorūs žmonės. Tikslais aš vadinu pasirinkimus ir užduotis, kurios yra pasiekiamos, kurias mes vienaip ar kitaip vykdysime vedami tos vizijos, kad ir kokia ji būtų tolima ir miglota.“²⁷

Kokiomis vizijomis mes vadovaujamės šiandien ir vadovausimės rytoj?

Naujausios iniciatyvos

Europos kultūros fondas *e-zine* skelbia pavojų dėl kultūros likimo Europoje ir klausia: „Ar tu dar tiki kultūros galia?“ Tai *Culture Action Europe* iniciatyva, kurią palaiko Europos kultūros fondas.

Liepos mėnesį Europos Komisija pradės oficialias diskusijas dėl naujo ES biudžeto, aptardama ir kultūrai skiriamą pyrago dalį. Komisija formuos ir kultūros turinį ES programose. Šie sprendimai turės didžiulę įtaką, ateinančius dešimt metų sprendžiant paramos kultūrai klausimus nacionalinių vyriausybių ir ES politikos lygmenimis. Tai tiesiogiai paveiks visus europiečius.

Šiuo metu tiesioginė parama menui ir kultūrai yra 0,05 proc. viso ES biudžeto. Kreipimesi rašoma: „Mes esame daugiau“, t. y. tie 0,05 proc. neatspindi meno ir kultūros svarbos visoje Europoje, todėl siekiama, kad naujajame ES biudžete parama kultūrai būtų padidinta.

„Mes negalime laukti dar dešimtmetį. Mums reikia surinkti kuo daugiau parašų ir tai įmanoma, iki liepos pasitelkiant kuo daugiau vyriausybių ir politikų.“

Parašai renkami puslapyje <http://www.wearemore.eu/manifesto>. Taip pat kviečiama paskelbti kreipimąsi savo tinklalapyje, tinklaraštyje ar forume. Arba persiųsti šį pranešimą į savo tinklus, skatinant pasirašyti manifestą ir išsiuntinėti naujus kvietimus.

Gegužės viduryje buvo surinkta daugiau kaip aštuoni tūkstančiai parašų.

„Mes esame daugiau“ (*We are more*) (2010–2013) yra Europos masto meno propagavimo kampanija, jos tikslas – spausti politikus ir finansininkus, kad Europos Sąjungos veiksmų programoje 2014–2020 m. atsirastų derama vieta kultūrai ir menui.²⁸

Ar mes tikime kultūros galia? Taip. Ir kartu nuveiksimė iš tikrųjų daugiau nei ieškodami laimės kaip juodos katės tamsiame kambaryje, ypač jei jos ten apskritai nėra.

* * *

Kaip skatinti Lietuvos kūrybingumą? Ką konkrečiau galėtume nuveikti Lietuvos kultūros labui? Bent jau reikalaujame suteikti galimybę, kad dalį Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšų kuruotų Kultūros ministerija – tada už kultūros rėmimą, skatinimą ir stiprinimą bus atsakinga ši institucija, o ne ūkio, energetikos ar kitų materialinių gėrybių „kuratoriai“... Gal net pasistengs, kad kultūra taptų tuo, kas sieja mus su pasauliu, ir tuo, kas mus išskiria iš kitų. Žinoma, kalbu apie savitumą, o ne apie kultūros negimą ir diskriminavimą, kurie jau tampa *išskirtiniu* valdžios įpročiu. Viliuosi, kad Lietuvoje vis dėlto neišsigalės tokios sąvokos kaip „kentėjimo kultūra ir aimanavimo kultūra“, atspindinčios apgailėtinas realijas.²⁹

Jei tikėsime kultūros galia, atsiras ir valios įveikti sliđią tautos „nukultūrėjimo“ nuokalnę. ■

proved by Riigikogu (Parliament of Estonia) on September 14, 2005, Tallinn, 2005, p. 4, www.riigikantselei.ee/failid/Estonia_SDS_2005.pdf

¹⁰ Ten pat, p. 13.

¹¹ *Sustainable Development Strategy of Latvia until 2030 “Latvija 2030”*, Saeima of the Republic of Latvia, latvija2030.lv/upload/latvija2030_en.pdf

¹² Ten pat, p. 13.

¹³ Nacionalinė reformų darbotvarkė, <http://www.ukmin.lt/strategija/2020Europa/> [2011-05-08]

¹⁴ <http://www.ukmin.lt/lt/strategija/2020Europa/>, Lietuvos nacionalinė reformų darbotvarkė NRP_LT.pdf [2011-05-08]

¹⁵ Comission Staff Working Document Analysis of the consultation launched by the Green Paper „Unlocking the potential of cultural and creative industries“, Brussels, 25 March 2011, ec.europa.eu/culture/our-policy-development/.../analysis_green_paper.pdf, p. 5.

¹⁶ Taip išdėstyta Komisijos Pirmininko J.M. Barosso politinėse gairėse kitos kadencijos Komisijai. http://ec.europa.eu/commission_barroso/president/pdf/press_20090903_LT.pdf. Cit. iš: *GreenPaper_creative_industries_Lt.pdf*, p. 2.

¹⁷ Intangible Cultural Heritage in Austria <http://nationalagentur.unesco.at/cgi-bin/unesco/element.pl?intro=1&lang=en> [2011-05-13]

¹⁸ Intangible Cultural Heritage in Hungary <http://szellemiorokseg.hu/eng/index.php?menu=40&m=nemzetibiz> [2011-05-13]

¹⁹ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=377620&p_query=&p_tr2= [2011-03-23]

²⁰ Ten pat, p. 2.

²¹ <http://projektai.vu.lt/universitetojournalistas/wordpress/2011/03/veiksminga-lietuvas-kulturos-politikos-strategija-misija-neimanoma/> [2011-03-23]

²² Postilė. Mikalojaus Daukšos „Prakalba į malonųjį skaitytoją“, Aleksandro Dundulio vertimas, <http://postilla.mch.mii.lt/postile/prakalba.htm#%22Postil%C4%97%22> [2011-05-13]

²³ Vytautas Kavolis, *Kultūros dirbtuvė*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 17.

²⁴ <http://www.balsas.lt/naujiena/418113/pasaulio-laimingumo-indeksas> [2011-05-13]

²⁵ <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuviai-pagal-laimes-indeksa-palenske-kaimynus-latvius-ir-estus.d?id=34545799> [2011-05-14]

²⁶ Ten pat.

²⁷ Noam Chomsky, *Tikslai ir vizijos*, Vilnius: Kitos knygos, 2006, p. 72.

²⁸ Campaign *we are more – a Europe-wide arts advocacy campaign* <http://www.wearemore.eu/campaign/> [2011-05-14]

²⁹ Vytautas Kavolis, ten pat.

¹ <http://www.lietuva2030.lt/vizijos-projektas> [2011-05-04]

² Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“: Projektas diskusijoms, p. 8, <http://www.lietuva2030.lt/vizijos-projektas> [2011-05-07].

³ Ten pat, p. 2, <http://www.lietuva2030.lt/vizijos-projektas> [2011-05-07].

⁴ <http://www.lkz.lt/startas.htm> [2011-05-07].

⁵ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. III pataisytas ir papildytas leidimas. Apie 500 žodžių lizdų, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 764.

⁶ <http://www.lietuva2030.lt/vizijos-projektas> [2011-05-04]

⁷ Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“, p. 12, <http://www.lietuva2030.lt/vizijos-projektas> [2011-05-07].

⁸ Ten pat, p. 10.

⁹ *National Strategy on Sustainable Development „Sustainable Estonia 21“*, Ap-

AR JERZY'O GIEDROYCO PROPAGUOTA SANTARVĖ IŠSKLAIDYS LIGUISTĄ ANTIPATIJĄ?

Lenkų politikams nevalia daryti tiek klaidų Lietuvos atžvilgiu
Jerzy Giedroyc

Gerai prisimenu, kaip piktai įvairūs Lenkijos visuomenės sluoksniai puolė Lietuvą, ką tik išsivadavusią iš Sovietų imperijos, kaip stipriai prasiveržė komunistinės santvarkos slopinta nacionalistinė jų nostalgija Vilniui, Vilnijai. Ilgą laiką gyvenau Varšuvoje ir mane tiesiog priblokšdavo nepakantumas, priešiškus lietuviams, sklindantis iš kaimyninės valstybės žiniasklaidos, palaikomas kai kurių politikų ir organizacijų. Ypač aršūs buvo vadinamieji „kresiečiai“, susibūrę į daugybę sąjungų, klubų, draugijų. Liguistą antipatiją mūsų tautai jausdavau ir privačiuose pokalbiuose, dažnai tekdavo išgirsti net įžeidinėjimų. Laikraščiuose pasirodydavo absurdiškų prasimanymų, neva lietuviai žudo Lietuvos lenkus, degina jų pirkias ir t. t. Puolimas ypač sustiprėjo, kai buvo paleistos Vilniaus ir Šalčininkų rajonų tarybos, ketinusios paskelbti socialistinę autonomiją.

Tiesa, nė viena lenkų partija nepropagavo idėjos „atgauti rytines žemes“. Visi suvokė, kad tokio pobūdžio pretenzijos, net pareikštos neoficialiai, keltų grėsmę pačiai Lenkijai, nes provokuotų abejoti, ar tikrai jai priklauso vokiškieji regionai, esantys šalies Vakaruose. Todėl kalbant apie Lietuvą dažniausiai buvo piktina-

Edita Degutienė kalbasi su Jerzy'u Giedroycu jo namuose Paryžiuje

masi, esą lietuviai engia, diskriminuoja vietinius lenkus, neduoda jiems to ir ano, raginama priversti juos viską daryti taip, kaip Lenkija nurodo. Varšuva kalbėjo su Vilniumi vos ne „didžiojo brolio“ tonu, kėlė vienpusiškus reikalavimus, nors tais laikais nebuvo iškilęs nei pavardžių rašybos, nei gatvių pavadinimų klausimas, nekalbėta ir apie valstybinę lietuvių kalbos egzaminą. Net po tarpvalstybinės draugiškų santykių sutarties pasirašymo Lenkija nesiliovė reikšti vis naujų pretenzijų, o Lietuva tik pasyviai gynėsi, aiškinosi, tarsi prisiimdama kaltę. Mūsų atstovams labai stigo ne tik drąsos,

bet ir kompetencijos, pasirengimo derėtis ar ginčytis su lenkais.

Laimė, pačioje Lenkijoje atsirado intelektualų, kurie nepritarė priešiško lietuviams kurstymui, skatino puoselėti santarvę. Ypač krito į akis tai, kad jie gynė Lietuvą kur kas labiau argumentuotai, negu ji pati gebėjo tą daryti. Deja, tulžingi balsai užgoždavo tų šviesuolių nuomonę.

Kažin kaip anuomet būtų susiklostę santykiai tarp kaimyninių valstybių, jeigu ginti Lietuvos nebūtų ryžtingai stojęs vienas iškiliausių lenkų išeivijos veikėjų Jerzy's Giedroycas. Nors gyveno toli nuo Varšuvos, Paryžiaus priemiestyje *Maisons-Laffitte*, šis išmintingas, neeilinio intelekto žmogus atidžiai stebėjo situaciją ir puikiai suvokė, kur gali nuvesti dviejų tautų tarpusavio priešprieša. Giedroycas autoritetas Lenkijoje tais laikais buvo milžiniškas, jo nuomonė buvo labai vertinama, o įvykių komentarus, patarimus lenkams nuolat citavo tiek spauda, tiek televizija. Iš Lietuvos kunigaikščių Giedraičių giminės kilęs, bet Lietuvoje negyvenęs, jis vis tiek vadino save atkakliu žemaičiu: „Lietuva – mano antroji tėvynė, ji man labai artima, lietuviškai nemoku, bet jaučiuosi ir lietuvis, nevalia išsižadėti savo kilmės, savo šaknų, didžiuojuosi, kad mano giminė iš Žemaitijos“, – sakė man duotame interviu.

Giedroycas nebijodavo išreikšti visiškai kitokio požiūrio į lietuvių, negu laikėsi dauguma jo tautiečių. Jis teigė: Lenkija turi pagaliau liautis puoselėjusi viltį, kad pavyks vėl apglėbti kadaise jos valdytas žemes Lietuvoje, Ukrainoje, Baltarusijoje: „Sugrįžti į praeitį nėra ir nebus įmanoma, lenkai privalo susitaikyti su kresų, Vilniaus ir Lvovo praradimu, tai reikia padaryti santarvės su lietuviais, ukrainiečiais, baltarusiais dėlei, nes jos nesant ilgainiui kiltų grėsmė ir pačių lenkų egzistavimui.“

Beje, kai Lietuva 1990 m. paskelbė nepriklausomybę, o Lenkija vis delsė ją pripažinti, Giedroycas ryžtingai ragino lenkų parlamentarus kuo greičiau tą padaryti.

Didžioji lenkų emigrantų Vakaruose dauguma Giedroycas siūlymus suprato kaip Lenkijos interesų išda-

vystę. Kresiečiams, jiems prijauciantiesiems atsisakyti Vilniaus ir Lvovo reiškė išsižadėti svajonių, vilčių, idealų. Sušvelninti ar nusverti nacionalistinių jausmų nepajėgė nei antisovietinis „naujosios politikos“, kurią siūlė Giedroycas su artimiausiu savo bendraminčiu Juliuszu Mieroszewskiu, pobūdis, nei idėja sukurti Vidurio Rytų Europos nepriklausomų valstybių federaciją. Didžiuma emigracinės lenkų visuomenės nesuvokė arba nenorėjo suvokti, kad siekis atplėšti žemes Rytuose potencialius Lenkijos valstybės sąjungininkus pavers jos priešais. Giedroycas nepaisė šių sluoksnių nuomonės ir nuolatos akcentavo, kad Lenkijos valstybė turi būti suinteresuota veikti išvien su kaimyninėmis tautomis.

Prieš beveik du dešimtmečius Giedroycas rašė: „Lietuvos nepriklausomybė dar labai glėžna, tad Lenkijos pareiga ištieti jai draugišką ranką. Jei Lietuvoje pastebimas koks nors nacionalizmas, jį reikia pateisinti, nes šios valstybės egzistavimui gresia kur kas daugiau pavojų, negu jų kyla Lenkijai... Lenkų politikams nevalia daryti tiek klaidų Lietuvos atžvilgiu.“ Po kelerių metų per Varšuvos televiziją jis kalbėjo: „Lenkijos valdžia į Baltijos valstybes, Ukrainą, Baltarusiją turi žiūrėti kaip į partneres ir įrodyti tai darbais, ne tik šnekomis. Jau vien todėl, kad ten iki šiol gerai prisimenamos Lenkijos federacinės užmačios. O kaip yra dabar? Už milžiniškus Lenkijos Respublikos Senato pinigus finansuojama antilietuviška veikla Lietuvoje! Kur tai regėta! Žodžiais, demonstruojame draugiškus jausmus Lietuvai, bet tuo pat metu remiame antilietuvišką veiklą!“

Giedroycas buvo įsitikinęs: „Nuolat skleidžiant mintį, kad Lietuvos lenkai yra lietuvių engiami, kad jų teisės ten diskriminuojamos ir t. t., daroma didžiulė žala ne tik geriems abiejų valstybių santykiams, bet ir patiems ten gyvenantiems lenkams.“

Šių žodžių aktualumas akivaizdus ir šiandien, kai istoriniu, kultūriniu atžvilgiu mums artimiausi kaimynai vėl ėmėsi aršaus puolimo prieš Lietuvą, nesiliauja reiškę vis didesnių pretenzijų ir reikalavimų mūsų valstybei. Gaila, Giedroycas nebėra. Jam mirus (2000) nėra kas ištartų žodžius, raginančius nutraukti antilie-

tuvišką vajų, kuris kenkia abiem pusėms. Nebeleidžiamas (pagal jo valią) ir garsusis žurnalas *Kultura*, kurį šis didis mąstytojas įkūrė, kurio Redaktorius (kaimynų spauda šį žodį, jei jis siejamas su Giedroycu, visada rašydavo didžiąja raide) buvo net 53 metus. Mėnraštis formavo ne tik lenkų politinį mąstymą, *Kultura* darė poveikį visam Vidurio Rytų regionui, tapęs kovos už demokratiją ir toleranciją, pasipriešinimo komunizmui simboliu.

Simboliškas ir liūdnas sutapimas – praėjus lygiai dešimtmečiui nuo Giedroyc, vadinto „Lenkijos sąžinė“, mirties, nustojo gyvavęs ir antrasis jo sumanytas, tarptautiniu mastu žinomas žurnalas *Zeszyty Historyczne*, kurio leidimą po 2000-ųjų tęsė Giedroyc brolis Henrykas. Sulaukęs garbingo amžiaus, pernai jis mirė, taigi baigėsi abiejų garsiųjų intelektualinių leidinių era. *Zeszyty Historyczne* gyvavo 48 metus.

Jerzy'o Giedroyc mirties dešimtosios metinės ir *Zeszyty...* paskutinio numerio pasirodymas tapo proga Lenkijos visuomenei, ypač intelektualams, politikams, pasvarstyti, ką abu leidiniai ir asmeniškai Giedroycas įnešė į XX a. lenkų politinį gyvenimą, kokiu mastu pakeitė jų pasaulėžiūrą, kokius priesakus paliko savo tautiečiams. Nors žavėjimasis Giedroycu šiuo metu yra gerokai išblėsęs ir, kaip dažnai atsitinka, vietoj pagarbos jo idėjoms neretai laidomos piktos strėlės į šios unikalios asmenybės nuveiktus darbus, vis dėlto neabejojama, kad lenkų politinei sąmonei jis padarė bene didžiausią įtaką. Pripažįstamas jo ne tik kaip leidėjo, Redaktoriaus, politologo, mąstytojo, bet ir kaip kultūros mecenato vaidmuo. Giedroycas aktyviai palaikė, rėmė iš komunistinio režimo ištrūkusius Rytų Europos mokslininkus, rašytojus, kitus disidentus, tarp jų Czesławą Miłoszą, Tomą Venclovą.

Mėnraštis *Kultura* taip stipriai paveikė lenkų politinį mąstymą ir politikos kultūrą, kad jis dažnai lyginamas su Aleksandro Gerceno laikraščio *Kolokol*, beje, irgi leisto emigracijoje, poveikiu Rusijai XIX a.

Giedroycas mąstė plačiai, nepaprastai įžvalgiai ir blaiviai. Juolab kad jo akyse vyko didieji Europos pokyčiai: „Lietuvių kunigaikštis“ (taip lenkai titulavo Giedroycą ir be pavardės visi žinodavo, apie ką kalba-

ma) gimė tada, kai Lenkijos valstybė neegzistavo, o gyvenimą baigė šaliai tapus NATO nare.

Autoritetu be dėmelės laikytas Giedroycas, nors didžiąją gyvenimo dalį praleido Vakaruose, o Lenkijoje nebuvo apsilankęs nuo pat pokario, šalies raidoje sugebėjo įžvelgti kur kas daugiau taisytinių dalykų, negu matė patys lenkai. Gal todėl viską vertino labai kritiškai. Dar daugiau: jautė didelį nusivylimą Lenkija net ir po 1989-ųjų, kai ji atkūrė nepriklausomybę. Politiniu emigrantu tapęs dar 1939 m., jis iki pat mirties kategoriškai atsisakydavo atvykti į šią šalį, nors buvo ne kartą su didžiausia pagarba kviečiamas. Giedroycas niekada nepriėmė net aukščiausių Lenkijos apdovanojimų, nes labai neigiamai vertino Trečiąją Žečpospolitą. O į Lietuvą, kaip tvirtino viename interviu, labai norėjo atvažiuoti, džiaugėsi jam suteiktu Lietuvos Garbės piliečio vardu ir pavydėjo Miłoszui, kelis kartus viešėjusiam mūsų šalyje.

Giedroyc laikysenos tėvynės atžvilgiu vieni lenkai nesuprato, kiti nepritarė tokiam požiūriui, tretį tvirtino, kad itin kritiškas ir kartu išmintingas naujosios Lenkijos vertinimas yra visiškai pagrįstas. Bet dėl vieno dalyko sutarė visi: Giedroycui labai rūpėjo Lenkijos likimas, jis buvo tikras savo šalies patriotas.

*Polonocentrizmas, istorijos falsifikavimas –
tai lenkų nuodėmės*
Jerzy Giedroyc

Jau 6-ojo dešimtmečio pradžioje Giedroycas atkakliai pranašavo sovietinės sistemos griūtį, nuo Maskvos priklausomų komunistinių režimų Vidurio Rytų Europoje krachą. 1951 m. jis teigė, kad būtina keisti lenkų politinį mąstymą, ragino pagaliau pereiti prie politinio realizmo: „Juk 1939 metai atvėrė mums akis, kad nesame ir negalime būti pasaulinė galybė... Jeigu norime padėti Sovietų Sąjungos tautoms atsikratyti izoliacijos, privalome patys išsivaduoti iš mąstymo ribotumo, išsigalėjusio per šimtmečius, iš tipiškai lenkiškų įsitikinimų, izoliuojančių mus nuo kitų tautų, ir liautis galvoję apie neva išskirtinį savo vaidmenį, kažkokią be galo ypatingą misiją.“

Giedroycas ypač gilinosi į istoriją (todėl ir įkūrė *Zeszyty Historyczne*). Buvo įsitikinęs, kad valstybės ar tautos praeities nagrinėjimas yra nepaprastai svarbus dabarčiai: „Istorikai gali ir privalo įnešti milžinišką indėlį į visuomenės mentaliteto formavimą, jo keitimą.“

Smerkė lenkams būdingą polinkį falsifikuoti istoriją „savimeilės paglostymo, dvasios sustiprinimo“ dėlei. „Lenkijos istorija – viena iš melagingiausių“, – tvirtino jis, turėdamas omenyje istorikams būdingą polonocentrizmą ir įvairius tautiečių kuriamus mitus, kaip antai „Lenkija – krikščionybės tvirtovė ir jos atrama.“

„Istorijos iškraipymas, neteisingas faktų interpretavimas, pataikaujant savimeilei, ir sąmoningas vengimas temų, kurios lenkams nemalonios, – tai didžiausios lenkų nuodėmės. Pernelyg koncentruojamasi tik į lenkų reikalus, užuot parodžius juos visuotinės istorijos, pasaulinių procesų fone. Todėl *Zeszyty...* užduotis – nevengti prieštarų ar nepopuliarių temų, kad pasitarnautume tiesos ieškojimui, pateiktume kuo objektyvesnę situacijos vaizdą, o iš to darytume konkrečias išvadas ateičiai. Faktų nuslėpimo arba priderinimo prie kokios nors politinės koncepcijos nevalia toleruoti“, – teigė Giedroycas. Iškilusi intelektualas laikėsi šių nuostatų iki gyvenimo pabaigos.

Jam buvo be galo svarbus pliuralizmas, tad abu žurnalai spausdindavo ir tokius straipsnius, kuriuose reiškiami visai kitokia nuomonė, negu laikėsi Giedroycas ar jo bendradarbiai. Pasirodydavo net labai prieštarų vertinamų ar visuotinai smerkiamų veikėjų, tokių kaip Władysławas Gomułka, Wojciechas Jaruzelskis, tekstai. Pavyzdžiui, liūdnei pagarsėjęs generolas *Zeszyty...* puslapiuose aiškino, kodėl 1980 m. šalyje įvedė karo padėtį, pateikė savo požiūrį į tą lenkams tragišką laikotarpį. 2002 m. publicistas Bernardas Wiaderny žengė dar drąsesnį žingsnį – aprašė kai kurių Lenkijos politikų kolaboravimą su Vokietija Antrojo pasaulinio karo metais. Žurnalas išspausdino ir dar tris dokumentais pagrįstus straipsnius apie vieno lenkų pulkininko kontaktus su naciais. Tai sukėlė didžiulę lenkų istorikų polemiką. Redakcija buvo aršiai kritikuojama, smerkiama, kai kurie skaitytojai, net bendradarbiai nutraukė su ja ryšius, tačiau *Zeszyty...* ir

toliau laikėsi Giedroycas suformuotos nuostatos, kad svarbiausias dalykas – intelektualinis straipsnių vertingumas, politinis aktualumas, faktų tiesa ir diskusinė dvasia.

Lenkų istorikai ypač reikšmingu laiko abiejų leidinių vaidmenį, nušviečiant Katynės žudynes. Komunistinėje Lenkijoje apie tikruosius Katynės tragedijos kaltininkus buvo draudžiama viešai net užsiminti. Maskva, padedama vietinių komunistų, skleidė versiją, kad tūkstančius lenkų karininkų, mokslininkų, gydytojų, mokytojų 1940 m. sušaudė Hitlerio armija, ši sovietų versija įtraukta ir į Niurnbergo proceso kaltinamąjį aktą. O Giedroycas žurnalai, leidžiami Vakaruose ir į Lenkiją atgabenami slapta, išrėžė tiesą – žudynes Katynėje surengė sovietų NKVD Stalino įsakymu.

Suprasdamas Bažnyčios svarbą visuomenei, Redaktorius spausdindavo dvasininkų – kardinolo Stefano Wyszyńskiego, Karolio Wojtyłos (vėliau tapusio popiežiumi Jonu Paulium II), kitų iškilių katalikų kunigų, laisvės, demokratijos ir *Solidarność* šalininkų, mintis. Tad griežtos cenzūros epochoje Giedroycas leidiniai pagrįstai laikyti „laisvės oaze“.

Čia buvo aptariamai ir įvairūs kultūros aspektai, nagrinėjama rašytojų Adomo Mickevičiaus, Czesławo Miłoszo, Witoldo Gombrowicziaus ir kitų kūryba.

Giedroycui ypač rūpėjo sovietologijos problematika, jis bandė užmegzti bendradarbiavimą su pagrindiniais Amerikos sovietologais – žydų kilmės lenkais Adamu Ulanu, Richardu Pipe'u, tačiau nesėkmingai. Tik 9–10 dešimtmečiais redakcinėje kolegijoje atsirado Zbigniewo Brzezinskio, Timothy'o Gartono Asho, kitų garsių politologų pavardės.

Gaila, bet *Kultura* ir *Zeszyty...* žurnaluose beveik nepasisakydavo mūsų istorikai, politologai, filosofai, kultūros veikėjai – lietuvių vangumas pasireiškė ir čia, o antai Ukrainos, Baltarusijos, net Rusijos atstovai dažnai diskutuodavo, nušviesdavo savo tautų reikalus. Giedroycas labai pasigesdavo lietuvių intelektualų samprotavimų. Apie Lietuvos gyvenimą ne kartą rašė lenkai, kurie ne visada teisingai suprasdavo, interpretuodavo mūsų realijas. Kita vertus, *Kultura* išspausdino, pavyzdžiui, straipsnį, kur mūsų šalis

apibūdinama taip gražiai, kaip mes, lietuviai, jau seniai drovimės ar nedrįstame sakyti: „Didi ta mažutė Lietuva“ – tokia jo antraštė.

Giedroyco skelbtos idėjos tarsi nubrėžė užduotis šių dienų politikams ir visuomenėms: „Valstybei didžiausias pavojus – tai tendencija silpninti vykdomąją valdžią, menkinti vyriausybę. Būtina keisti tautos nuoseklumą ir stiprinti ne tik valdžios autoritetą, bet ir Seimo teisę ją kontroliuoti. Turime visomis išgalėmis kurti įstatymo viršenybę visose valdymo grandyse ir nepaliaujamai kovoti su korupcija. O žiniasklaida, ypač spauda, turi būti ne tik laisva, bet ir jausti didžiulę atsakomybę už tai, ką ji skelbia, apie ką rašo.“

Paskutiniame *Zeszyty...* numeryje buvę bendražygiai pasakoja, kad labiau už viską Giedroycas troško Lenkijos susitaikymo ir gerų ilgalaikių santykių su kaimynais. Sakydavo, kad labiausiai jam rūpi Lenkijos ir Rytų Europos istorija, bet jis nesivadovauja asmeninėmis simpatijomis ar tautiniais jausmais. Józefo Piłsudskio Rytų politika, turėjusi tokių skaudžių pasekmių Lietuvai, buvo viena iš pagrindinių temų. Pats Redaktorius ilgą laiką, kaip ir didžiuma lenkų, žavėjosi Piłsudskiu, pritarė politinėms jo idėjomis. Tačiau po Antrojo pasaulinio karo Giedroycas kartu su Mieroszewskiu ėmė propaguoti naują Lenkijos Rytų politikos koncepciją, ragino bendradarbiauti su Lietuvos, Ukrainos, Baltarusijos demokratinėmis jėgomis, kad silpnėtų SSRS galia Vidurio Rytų Europoje, teigė, kad santarvė tarp šių tautų išklabinės komunistinės imperijos pamatus.

Būdamas realistas, Giedroycas pripažino, kad anti-lenkiškas lietuvių, ukrainiečių nuotaikas lėmė praeities įvykiai, o ir lenkai jaučia priešišumą toms tautoms. Tačiau tiek geopolitikos dėlei, tiek todėl, kad mūsų tautas sieja bendras likimas, kad abiejų valstybių nepriklausomybei gresia panašūs pavojai, būtina įsisąmoninti santarvės svarbą, – ne kartą pabrėžė garsusis Lietuvos didikų palikuonis.

Ypač įsidėmėtinas jo teiginys, kad Varšuvai „nevalia sureikšminti buvusiose sovietinėse respublikose gyvenančios lenkų tautinės mažumos vaidmens tvarkant santykius tarp valstybių, nevalia jos velti į politinius ne-

sutarimus“. Jis ragino netrukdyti, kad svetur gyvenantys tautiečiai taptų lojaliais piliečiais, patarė mažesnių kaimynų atžvilgiu elgtis „didžiadvasiškai, su pakantumu ir suprantant jų nuogastavimus dėl galimų Varšuvos pretenzijų“.

Prieš dešimt metų Lenkija prarado nepriklausomai mąstantį, nei šovinizmo, nei nacionalizmo nepripažįstantį, didžiulės išminties ir tolerancijos šviesuolį. Jo objektyvus, tvirtas, motyvuotas požiūris nepaprastai reikalingas ir dabar. Paskutiniajame *Zeszyty Historycznej* numeryje rašoma: „Mums stinga Giedroyco žodžio. Lenkijos elitas privalo pritaikyti jo mintis, nustatydamas santykius su kaimynais. Imdamiesi net pačių kilniausių veiksmų, turime atsižvelgti ir į mūsų kaimynų nuomones, į kitokią politinę ir ekonominę tų valstybių situaciją. Privalome atsikratyti ne tik savo kompleksų, bet ir tautinės megalomanijos. Ne mažiau pavojingi dar du dalykai: vyraujantis įsitikinimas, kad prieš Rusijos galybę esame bejėgiai, ir įsikalbėjimas, neva Lenkijai skirtas ypatingas istorinis mesianistinis vaidmuo Rytų Europoje. Keldami konkrečius reikalavimus kitoms tautoms, turime galvoti ne vien apie siaurus nacionalinius interesus. To mus mokė Jerzy's Giedroycas su jam būdinga nepaprasta pilietine drąsa, neeiliniu atkaklumu ir ištis lietuvišku užsispyrimu. Tai dorybės, kurių, deja, labai trūksta lenkams – juk mes nemėgstame plaukti prieš srovę. Šiuo atžvilgiu Giedroycas buvo unikalus.“

Kai Lenkijos spauda piktinasi, „kaip lietuviai drįsta norėti, kad vietiniai lenkai integruotųsi į Lietuvos visuomenę!“ ir kai Lietuvos deleguotas lenkas europarlamentaras tuos žodžius kartoja, dar labiau juos užaštrindamas, norom nenorom peršasi išvada, kad Varšuva bando įžiebtį nesantaikos kibirkštį. Juo labiau kad net mokslinėse knygose lenkai iki šiol tvirtina, esą Vilnius, Vilnija patyrė tris okupacijas: vokiečių, rusų ir... lietuvių! Tokios knygos dar ir premijomis apdovanojamos...

Lenkijai, regis, visai nerūpi, kaip nukenčia jos įvaizdis Lietuvoje, kokias antipatijas lenkams ji pati kursto. O jas išgyvendinti, kaip teigė Jerzy's Giedroycas, gali būti gerokai sunkiau negu formaliai pagerinti santykius tarp valstybių. ■

„PASAULĖŽIŪRINIŲ GINČŲ IR PAŽIŪRŲ SUSIKIRTIMŲ NEGALIMA SPREŠTI DRAUDIM AIS IR PRIEŽIŪRA“

Su filosofu, kultūros teoretiku Gintautu Mažeikiu kalbasi Tomas Kavaliauskas

Tomas Kavaliauskas: Vis garsiau kalbama, kad tarp Lietuvos intelektualų įvyko skilimas. Išryškėjo nesutaikomi skirtumai tarp dviejų sparnų – konservatyviojo ir liberaliojo. Sakyčiau, tai lėmė abipusis nuokrypis į radikalumą. Pavyzdžiui, tie, kurie palaiko per Kovo 11-ąją surengtas „patriotines“ eitynes, nepaisydami akivaizdaus manifestuotojų flirto su nacizmu, šūkių, skatinančių etninį uždarumą, manyčiau, yra laikytini konservatyviais radikalais. Toks radikalumas ne tik žeidžia žydų bendruomenę, nes užmerkiamos akys prieš faktą, kad Lietuvoje buvo vykdomas holokaustas, bet ir kompromituoja patriotizmo sąvoką. O tie intelektualai, kurie diegia arba palaiko požiūrį, kad Vasario 16-oji buvo strateginė Basanavičiaus klaida, kad „lietuvis, tai yra tikras lenkas“ (Tomas Venclova <http://www.lrytas.lt>) vadintini radikaliais liberalais. Aiškinimai, kad Lietuvai reikėjo eiti su Lenkija, užuot kūrus savo nepriklausomybę, žeidžia tiek signatarų, tiek visų žmonių, kovojusių už pirmąją nepriklausomybę, atminimą, užgauna tuos, kurie su Sąjūdžiu pakilo jos atkurti 9-ojo dešimtmečio pabaigoje.

Tad nuolaidų ir kompromisų, matyt, reikėtų iš abiejų pusių. Vieni turėtų apmalšinti radikalų nacionalistinį savo įkarštį, atviriau žvelgti į Lietuvą kaip Šengeno dalį, vertinti anglų kaip supranacionalinės kalbos (jei ji įtvirtinama ne vietoj gimtosios kalbos, bet suvokiama kaip šios priedas) privalumus, lanksčiau priimti kosmopolitinius etninės sudėties pokyčius, pagaliau dorai pripažinti, kad buvo lietuvių, kurie, deja, prisidėjo prie žydų tau-

tos genocido. Antri turėtų taip pat dorai pripažinti, kad buvo vykdomas ir lietuvių tautos genocidas, prie kurio prisidėjo žydų kolaborantai, – tą tragišką dvilypumą puikiai atskleidžia, pavyzdžiui, Herkaus Kunčiaus politinis romanas „(Ne)pasigailėti Dušanskio“. Be to, nederėtų taip nuvertinti tautininkų pastangų ir fakto, kad lietuviškumą jie sutvirtino itin nepalankiomis geopolitinėmis sąlygomis. Šios pakraipos radikalams nedaro garbės ir nuolatinis kosmopolitinių vertybių priešpriešinimas lietuvių tautiškumui.

Abipusių priekaištų sąrašą galima tęsti, jis ištis ilgas. Bet svarbiau būtų klausti, ar šiuo metu tokios nuolaidos iš abiejų pusių yra įmanomos? Ar galima tikėtis, kad ilgai neišsilaikys susipriešinimas mažės ir bus kuriama intelektualaus dialogo/polilogo kultūra?

Gintautas Mažeikis: Tautinių tapatumų šaknynas (Rhizoma) susideda iš daugybės galimų – bet ne visoms socialinėms ar ideologinėms grupėms priimtinių – romantinių vizijų, institucinių ar politinių modelių, populiarių naratyvų, kurie turėjo arba turi kokią nors istorinę ar komunikacinę pagrindą ir yra susiję su tautos savivoka. Šiame dinamiškame labirinte visada lengva tarp grupių įžiebtį konfliktą, tačiau sunku užmegzti dialogą. Šio šaknyno pagrindas yra istorinės arba tik įsivaizduojamos, ideologiškai pagrįstos arba eretiškos projekcijos, individualizmą arba bendruomeniškumą, pagaliau kolektyvizmą skatinantys pasakojimai, juos atspindintys dokumentai, įvairios tradicijos ir viso to keisčiausios sampynos arba, Vytauto Kavolio žodžiais tariant, – konfigūracijos ir trajektorijos.

Lietuvos politinės tautos tapatumo šaknyną sudaro įvairūs daugiakultūriniai ar bajoriški LDK įvaizdžiai, tarpukario Lietuvos ar nūdienos etninės Lietuvos vaizdiniai, iš svetur atkeliaujantys nacionalizmo ir internacionalizmo modeliai, tarpkultūriniai pilietinės Lietuvos projektai ar užmojai kurti tinklinę pasaulio Lietuvą... Įvardysiu tik keletą Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos valstybių paribiuose paplitusių požiūrių, kas yra Lietuva. Vieniems – tai baltarusių ir žemaičių santarvė; kitiems – Lietuvoje nuo seno gyvenančių lenkų, baltarusių, lietuvių ir žydų lygi santarvė; etninių lietuvių vedama bendruomenė; žemė, priklausanti pirmiausia etniniais lietuviams; visų Lietuvoje gyvenančių piliečių politinis kūnas; po pasaulį išsklidusių etninių lietuvių ir jiems artimų asmenų politinės komunikacijos erdvė ir t. t. O ką jau ir kalbėti apie įvairius marginalinius įsivaizdavimus, pavyzdžiui, kad lietuvių tauta – tai baltų kai kurių genčių (žiemgalių, žemaičių, sūduvių, kuršių, kartais menamų jotvingių...) lygi santarvė arba kad Lietuva – tai tik pilietinės bajorų bendruomenės (suprask, išišaknijusio elito) politinė organizacija.

Kai supriešinami du požiūriai į politiką ir kultūrą – liberalusis ir konservatyvusis, – nėra aišku, kuriems pasakojimams (diskursams, formuojantiems savo subjektus) atstovauja liberalai, o kuriems konservatoriai, juk šie požiūriai taip pat nėra vieningi. Pavyzdžiui, kiek konservatyvus žvilgsnis yra sietinas su švelniu ar griežtu etninės Lietuvos pirmumo teigimu, plėtojant kalbos ir švietimo politiką? Į šį klausimą oficialūs politikai neskuba atsakyti, kad nedrumstų bendros pilietinės santarvės. O kai kalbama apie įsivaizduojamą liberalų požiūrį, ar tikrai jis pabrėžia galimą lenkų ir lietuvių santarvę? Juk daugelis Lietuvoje gyvenančių lenkų laikosi itin konservatyvaus požiūrio į Katalikų bažnyčios vaidmenį ir šeimos statusą, neigia laisvosios rinkos primatą. Be to, apie kuriuos – Lenkijos ar Lietuvos – lenkus kalbama? Lietuvoje gyvena ir vienokių, ir kitokių. LDK didikai, kalbėję lenkų ar gudų kalbomis, ilgą laiką siejo save su Lietuva, lygiai kaip ir Žemaitijos bajorai, bet ar lenkai dar atsimena šią, Vidurio Lietuvos laikais gyvavusią *lietuviško lenko* idėją? Tokiu atveju

Tomo Venclovos palyginimas „lietuvis yra lenkas“ būtų lengvai apverčiamas: „lenkas yra lietuvis“, bet ar toks apvertimas yra galimas, paklauskime paties poeto. Nepamirškime ir politinio solidarumo diskurso, kai, pavyzdžiui, ginant žydus ar romus, jų rėmimo tikslais sakoma: šiandien laisvi žmonės laiko save žydais, romais, Afrikos ar Azijos šalių etninių grupių atstovais.

Polemizuojant apie tariamas dviejų požiūrių – liberalaus ir konservatyvaus – skirtis, šis istorinės ir šiuolaikinės vaizduotės šaknynas, gyvų pasakojimų trajektorijos, jų dinamika ir kaita, viena vertus, labai dažnai pamiršamos, antra vertus, perdedama politinė tokios vaizduotės reikšmė. Juk sprendžiant ūkio, sveikatos apsaugos, transporto, savivaldos klausimus minėtos skirtys nelaikomos reikšmingomis ir net radikaliausi konservatoriai nevengia politinių sutarčių su nacionalistiškai nusiteikusiais Lietuvos lenkais arba su socialdemokratais, oponuodami liberalams, kuriuos kitais atžvilgiais laiko savo sąjungininkais.

Todėl nemanau, kad konservatyvus, tarkime, dominuojantis etninis, ir liberalus, tarkime, lygios santarvės, principai „nesutaikomai“ skiriasi, tai yra veikiau laikishai riboti ir politiškai kryptingi pasakojimai ir vaizduotės trajektorijos, iš kurių kiekviena turi teisę būti išsakyta, nes tik tada įmanoma diskusija ir gyva tapatumo plėtra.

Nemanau, kad reikėtų kaip nors specialiai mažinti kurį nors radikalumą. Jau šiandien pakanka teisinių apribojimų dėl tautinės, rasinės ar religinės nesantaikos kurstymo, sankcijų dėl nacistinės ar sovietinės simbolikos viešo naudojimo ar dėl Lietuvos okupacijos neigimo. Visų pasaulėžiūrinių ginčų ir pažiūrų susikirtimų negalima spręsti draudimais ir priežiūra, nes kuo tada demokratinė Lietuva skirtusi nuo šalių, kurias valdo autoritariniai ar totalitariniai režimai, nuo jų propagandos ir cenzūros? Kaip tada skleistusi, pavyzdžiui, poetinė mintis? Tokie draudimai galiausiai paskatintų cenzūruoti Adomo Mickevičiaus ar Vinco Kudirkos raštus, nes ten esama kam nors nepatinkančių požiūrių į baltarusius, lenkus, lietuvius, žydus... Be to, tam tikras radikalumas visuomenei yra būtinas, nes tik taip pamatuojamos ribos, tampa galimi ryškūs socialiniai ir

ekonominiai pokyčiai, išsižiebja plati diskusija ir patikrinamos prieštaringos iniciatyvos. Tačiau šios polių priešpriešos ir radikalumo laisvės nederėtų painioti su visuomenės sutartimi dėl to, ką laikome nusikaltimu, ką apibūdiname terminais holokaustas, genocidas, antisemitizmas, rasizmas.

Kai nebekils noras neigti įstatymų, kuriuos patys priėmėme, turėtų būti toleruojama ir kuo plačiausia diskusija apie tai, ką vadiname „lietuviškumu“ ir kaip derėtų jį kurti. Ar tvirtai laikytis etninio požiūrio, kuris gyvuoja jau šimtmetį? Ar kalbėti apie ilgaamžę tautinės santarvės kaip lietuviškumo strategiją? Pabrėžti kalbinius ar valstybės saugos motyvus? Manychiau, būtiną: užtikrinti visų šių požiūrių įvairovę ir konkurenciją tarp jų, plėtojant viešą dialogą, kad vyktų nenutrūkstama polemika.

Pasak Václavo Havelo, disidentas yra tas, kuris totalitarinio režimo sąlygomis sako tiesą, rizikuodamas asmenine laisve. Ar sutiktumėte, kad demokratijos ir žodžio laisvės sąlygomis disidentų nebūna? Koks tu disidentas, jei už viešai išdėstytą poziciją tau negresia įkalinimas ar bent tardymas! Pluralistinė visuomenė sudaro sąlygas nuomonių įvairovei, tad asmens pažiūros gali sutrukdyti nebent karjeros sėkmei, bet jis tikrai nepraras teisės veikti ir viešai reikštis.

Aptarkime Tomo Venclovos laikyseną – iki Lietuvos nepriklausomybės jis buvo traktuojamas kaip disidentas. 1989-aisiais, kai dauguma Vidurio ir Rytų Europos disidentų, pavyzdžiui, Havelas Čekoslovakijoje, Adamas Michnikas Lenkijoje ar Sergejus Kovaliovas Rusijoje ėjo kartu su tauta, Venclova su Sąjūdžiu nesitapatino. Užuoť Vingio parke skaitęs eiles minioms, kaip tą darė Sigitas Geda ir Justinas Marcinkevičius, jis liko Jungtinėse Amerikos Valstijose. O antai Marcinkevičius, nors nebuvo disidentas, tapo nepriklausomybės Sąjūdžio vedliu, visos tautos Poetu...

Václavas Havelas tikriausiai vienas iš garbingiausių disidentų, nes sugebėjo ne tik priešintis totalitariniam režimui, bet ir tapo išmintingu politiku demokratijos sąlygomis. Jo veikla labai sustiprino čekų nacionalumą Europos Sąjungos erdvėje...

Vieno griežto apibūdinimo, ką laikyti disidentu, nėra. Daugelis pripažintų disidentų, pavyzdžiui, Aleksandras Solženycinas, Aleksandras Štomas gana dažnai siejami ne šiaip su komunizmo kritika (tokių kritikų Vakaruose buvo apstu), bet su vidine, asmenine komunizmo patirtimi, su pasaulėžiūros lūžiu ir giliu egzistenciniu (o ne mokykliniu) pasirinkimu. Apibrėžti tikrą sovietinį disidentą problemiška, tačiau patys disidentai skiria save nuo paprasčiausių kitaminčių ir ne visi jie sutaria dėl sampratos *tauta*. Palyginę nacionalistiškai nusiteikusį Solženyciną, tautiniu požiūriu liberalų Havelą ir gana kosmopolitišką Štomą, matysime, kokie skirtingi jų disidentizmo motyvai ir atspalviai. Kitoks disidentas yra ir Tomas Venclova, kuris nuo 1975 m. buvo Lietuvos Helsinkio grupės, opozicinės sovietų valdžiai, narys, todėl 1977 m. buvo priverstas išvykti iš SSRS.* Tačiau Sovietų Sąjungos, kaip ir Kinijos, Šiaurės Korėjos, kitų šalių, kurias valdo totalitariniai režimai, disidentų tapatumą lemia ne jų pasirinkimas, ar žengti su tauta (ir kokia?), ar būti pasaulio piliečiu, ar kurios nors kitos, išskyrus komunistinę, santvarkos rėmėju. Be to, disidento vardas, apibrėžiantis itin kritišką santykį su totalitarine valdžia, pats savaime nerodo santykio su šiuolaikine demokratine valstybe.

Kitas klausimas – didžių poetų Justino Marcinkevičiaus ir Tomo Venclovos palyginimas. Jų pasirinkimas, kaip elgtis brežneviniais laikais, o kaip – Sąjūdžio metais, buvo skirtingas, kaip ir jų poezija, vaizduotė, pasaulėjauta. Kitokie ir jų vertinimai tiek sovietmečiu, tiek nepriklausomybės laikais. Tautinės, politinės, kultūrinės jų pažiūros ir jausenos skiriasi. Marcinkevičiui bus statomi paminklai už Lietuvos etninės dvasios stiprinimą, Venclova bus gerbiamas už žydų, lietuvių, lenkų santarvės puoselėjimą, o abu – už savitą poeziją. Jų laikysena, poetinė pasaulėjauta daug kur oponuoja

* **Red. patikslinimas:** Tomas Venclova 1975 m. gegužės 9 d. parašė atvirą laišką Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui, prašydamas leidimo emigruoti į Vakarus. 1976 m. rudenį jis įstojo į Lietuvos Helsinkio grupę, tapo vienu iš penkių jos narių steigėjų. 1977 m. sausio 25 d. išvyko iš Sovietų Sąjungos. 1977 m. birželio 14 d. jam atimta SSRS pilietybė ir užkirstas kelias grįžti į Lietuvą.

viena kitai, bet abi yra lygiai galimos ir abi turi nemažai gerbėjų. Manau, jų vertinimui neturėtų būti taikomas tas pats matmuo, nes Marcinkevičius neabejotinai yra arčiau Vydūno, Maironio, o Venclova – Josifo Brodskio ir Czesława Miłoszo.

Lietuvos, kaip ir Latvijos, Estijos, XX a. istorijai lemta patirti nuolatinis pertrūkius. Tarpukariu susiformavo politinė valstybės struktūra, sutvirtėjo socio-kultūrinis lietuvių tapatumas, bet Antrasis pasaulinis karas paliko žiaurius genocido randus, ilgai vyko „karas po karo“, vykdyta smurtinė kolektyvizacija, diegta priverstinė „lygybė“... Pagaliau prasidėjo Atgimimas, bet jo euforiją greitai išsklaidė sunkus, sudėtingas perėinamasis laikotarpis, kurį ir šiandien kažin ar jau esame įveikę, nepaisant narystės NATO ir ES.

Ar sutiktumėte, kad tokie dažni ir stiprūs istoriniai lūžiai lėmė labai skirtingą įvairių socialinių sluoksnių patirtį ir atmintį, todėl sunku „fiksuoti“ lietuvių tapatumą? Kitaip tariant, tarpukario Lietuva, Antrojo pasaulinio karo Lietuva, sovietmečio Lietuva ir antrosios nepriklausomybės Lietuva taip skiriasi savo kultūros formomis, taip skirtingai suvokia save geopolitiškai, kad galima kalbėti tik apie besikeičiantį lietuvių tapatumą arba apie tapatumą atskirais laikotarpiais, interpretuojant visa tai iš 2011-ųjų perspektyvos, nors dabartinė interpretacija netrukus (ir neabejotinai) vėl pasikeis...

Tapatumų įvairovę lemia istorinės pasaulėjautos, pasaulėžiūros įvairovė ir kismas. Šios vidinės skirtybės užtikrina, kad gebėsime būti dinamiški, politiškai lankstūs, įstengsime sutarti su kaimynais, užtikrinsime politinį savo tapatumo pasirinkimą ir išliekamumą, o kartu atvirumą, neužbaigtumą. Tai yra didelis turtas. Tačiau ši įvairovė anaiptol nėra nei reliatyvi, nei linijinė. Priminsiu idėjų istoriko Isaiah'os Berlino žodžius, kad etinių dorybių yra gal penkiasdešimt, o gal septyniasdešimt, tiksliai nežinoma kiek, tačiau jų skaičius vis tiek ribotas. Lietuviams priimtinių tapatumo variantų skaičius irgi yra istoriškai, kultūriškai baigtinis, o kai kuriems iš jų pagal politinį piliečių apsisprendimą nėra palikta vietos. Pavyzdžiui, šiandien niekas nešlovina

sovietinės lietuvių liaudies, nors LSSR konstitucija tai darė. Kritikuojamas šūkis „Lietuva – lietuviams“, jei jo turinys yra šovininis. Vadinasi, yra tam tikras pilietinis susitarimas dėl pasirinkimo ribų ir interpretacijos laisvės. Sociologija, socialinė ir kultūrinė antropologija kritikuoja linijinius požiūrius ir į kultūros istoriją, į tapatumo raidą. Nelinijinis, daugiakryptis suvokimas, vaizduotė yra žmogaus privalumas – tuo mes išsiskiriame iš gamtos ir mašinų pasaulio. Todėl nėra „praejusios istorijos“, ji visada išgyvenama iš naujo. Tarkime, visada susikryžiuoja lietuvių ir lenkų nuomonės, pavyzdžiui, dėl Liublino unijos reikšmės. Dar didesnės diskusijos mūsų laukia su laisvėjančiais baltarusiais dėl LDK tapatumo. Tačiau kartu šios diskusijos, kad ir kokios įtemptos, yra gilus istorinis ryšys, kuris mus sieja. Su Maskva tokių karštų Vilniaus diskusijų nėra, polemika ir gilesnis dialogas beveik neįmanomi, bent jau kol kas.

*1989-aisiais į Baltijos kelią išėjo sesės trys – Lietuva, Latvija, Estija. Tarpukariu jų buvo net keturios – Suomija ketvirtoji (arba pirmoji, jei skaičiuosime iš Šiaurės pusės). Tačiau dabar Estija labiau tapatina save su Šiaurės šalimis – estai net emigruoja daugiausia į Suomiją. Užsienio reikalų ministras Toomas Hendrikas Ilvesas** 1999 m. tą kryptį suformulavo oficialiai.*

Tai rodo naujo Estijos tapatumo paieškas, bet ar tai galioja geopolitiniu požiūriu? Juk, pavyzdžiui, NATO planuoja gynybos strategiją visoms trim valstybėms, ES visas tris Baltijos šalis traktuoja kaip vieną regioną. Gal reikėtų regioninį tapatumą atskirti nuo geopolitinio?

Geopolitinis tapatumas, be abejo, skiriasi nuo regioninio, lygiai taip pat tapatumas ES šalių kontekste yra vienoks, o kaimyninių šalių kontekste – kitoks. Fenomenologai sako, kad mūsų patirtį iš dalies lemia dalyvavimo horizontai arba kontekstai. Patirtis nuolatos kinta ir tai susiję su įvairiais vietiniais ir pasauliniais

** Estonia as a Nordic Country, speech by Toomas Hendrik Ilves, Minister of Foreign Affairs, to the Swedish Institute for International Affairs, 14 December 1999. Available at: <http://www.theapricity.com/forum/showthread.php?t=19213>

procesais, juose dalyvaujančiomis grupėmis ir jų interesais. Todėl ir Estija neturi vienakrypčio pasirinkimo: net euro įvedimas nepakeitė Estijos eksporto koridorių, rinkos plėtros kryptių, demografinės padėties, migracijos ypatumų. Šie procesai nėra vienareikšmiškai atgręžti į Suomiją, jie susiję ir su Rusija, su ES, su Lietuva, su Latvija... Baltijos dalimi pretenduoja būti ir Kaliningrado sritis, ir didelė Lenkijos dalis – nuvykęs į šiuos kraštus, pajunti esmingą Baltijos apibrėžimo pasikeitimą. Įvaizdis „trys Baltijos sesės“ buvo trumpalaikė politinės retorikos figūra, laidavusi bendrą interesą ir solidarumą tam tikru istorijos tarpsniu, ypač kai vadavomės iš SSRS okupacijos. Viskas keičiasi, ir šiandien Lietuvai pasienis su Baltarusija yra gerokai aktualesnė problema nei bendradarbiavimas su kai kuriomis ES šalimis.

Viena kolegė iš Minsko sakė, kad ji renkasi autoritarinį Lukašenkos režimą vietoj demokratijos, nes demokratinis valdymas atves Baltarusiją prie to, kas jau ištiko Ukrainą, – čia ji pavartojo žodį raspad, esą su demokratija prasidės valstybės irimas. Lietuvoje irgi yra palaikančių griežtos rankos politiką à la Lukašenka. Ką manote šiuo klausimu?

Esu labai kritiškas ir nepakantus bet kokiam autoritariniam režimui. Minske persekiojami disidentai, ir negi galima su tuo taikstyti? Man gaila, kad negalime būti kartu su ta tauta, su kuria darniai gyvenome šimtus metų.

Diktatūros remiasi iliuzija, kad protas yra substancinis dalykas, dažniausiai siejamas su žmogaus smegenimis, o ne komunikacinis ir ne istorinis (atminties) fenomenas, kaip jį apibrėžia Otto Apelis, Jürgenas Habermasas, Richardas Rorty's ir daugelis kitų šiuolaikinių mokslininkų. Vedami „protingų smegenų“ prietaro, žmonės bando fetišizuoti diktatorių, patys atsisakydami galimybės spręsti savo likimą, nes bijo pasirodyti nekompetentingi, negabūs. Lukašenka ir į jį panašūs autokratai atstovauja „protingos“ ir „griežtos“ tvarkos iliuzijai, nes ta tvarka „tvirtos“ rankos gerbėjai mėgaujasi tik tol, kol nenuvertėja jų santaupos, nesugriūna gamyklos, šalis nepasineria į nesuvaldomą chaosą. Tai

krachas, nelygintinas su krizėmis, kurios nuolat ištinka ir demokratines šalis. Socialinė, ekonominė, švietimo analizė, aprėpianti ne pavienius atvejus, o visumą, rodo tragiškas autokratinio valdymo pasekmes ne tik humanitarinėse kultūros, kūrybos srityse, bet ir saugumo, ekonomikos sektoriuose. Lukašenkos režimas du dešimtmečius nesistengė atnaujinti pagrindinių technologinių gamybos išteklių, daugelio gamyklų įranga paseno, o beatodairiška socialinių išmokų politika atvedė prie sparčiai augančios infliacijos ir didžiulės rublių devalvacijos.

Dažnai kuriamas švarios, tvarkingos ir disciplinuotos Baltarusijos mitas, kurį patvirtina turistai, apsilankę Minske ir „matę tai savo akimis“. Tačiau bet kuris ekonomikos ar saugumo ekspertas įvardys itin grėsmingus makroekonominius ir finansinius procesus, kurie iš esmės pakerta gebėjimą dalyvauti lygiavertėje pasaulio konkurencijoje ir užtikrinti šalies suverenumą.

Lietuvos valdžia taip pat daro daug politinių, ekonominių ir kitokių klaidų, tačiau piliečiai turi teisę ir galimybę polemizuoti dėl šalies raidos alternatyvų, kritikuoti politikus dėl klaidų, skatindami jas taisyti. O Lukašenkos režimas aršiai persekioja kitaip manančius viešuosius intelektualus: politikos kritikus, LDK idėjos šalininkus, tautiškai nusiteikusius poetus, kritiškus ir politiškai orientuotus filosofus, tautos tapatumą saugančius ir kuriančius istorikus – visus, kurie drįsta kritikuoti „protingų smegenų“ autoritarizmą. Labai gaila, kad ir lietuvių kai kurie „intelektualai“ žavisi „paskutinio Europos diktatoriaus“ režimu.

Lietuvoje situacija visiškai kitokia: iš tiesų neblogai veikia viešoji komunikacinė erdvė, yra sukurta pakankamai demokratinė ir teisinių mechanizmų įvairioms problemoms spręsti. Tačiau tam pilietiniam sąjūdžiui, kuris gebėjo įveikti sovietinį monstrą, pristigo kompetencijos ir patirties, kaip plėtoti naują (pilietinę) visuomenę naujomis (laisvosios rinkos) sąlygomis, kaip užtikrinti viešosios komunikacijos efektyvumą ir teisingumą. Vis dėlto mūsų šalis žengia ne iliuziniu „protingų smegenų“ šlovinimo keliu, o nelengvai įveikiamais savikritikos, savianalizės takais. Lietuvos pilietinė visuomenė ir jos saviorganizacija, savikritika,

gebėjimas mokytis, naudotis tinkliniais ištekliais darosi vis brandesni. Kitas dalykas, kad ši iš dalies individualinė, iš dalies bendruomeninė modernizacija neįtraukė visų piliečių, todėl dramatiškai pokyčiai, lydimi daugybės klaidų, daug kam tapo nepakeliama našta, asmenine tragedija. Tai lėmė ir didžiulį savižudybių skaičių, kuris rodo gniuždantį egzistencinį nusivylimą.

Taip dramatiškai, taip tragiškai vyksta visuomenės atsinaujinimas. Išaukštinti autoritarinį protą ir valią reikėtų atmesti visą šią skausmingą patirtį, liautisėjus nelengvu tarpusavio supratimo paieškų keliu, kuriant naują gyvenimą, ir fatališkai grįžti atgal.

Vidurio Rytų Europa jau išsisų dvidešimt metų vadinama „postkomunistinėmis“ arba „postsocialistinėmis“ šalimis. Zenonas Norkus knygoje „Kokia demokratija? Koks kapitalizmas?“ rašo, kad šios šalys su naryste NATO ir ES gavo sertifikatą, liudijantį, esą pereinamasis būvis baigėsi, nes įvykdė mums keliamus reikalavimus, taigi reikėtų atsikratyti ir termino „postkomunistinis“. Gal jau prasidėjo „postpostkomunistinis“ laikotarpis?

Dvidešimt nepriklausomybės metų reiškia, kad pasikeitė viena karta. Vis mažiau lieka žmonių, dar atsimenančių tarpukario Lietuvos gyvenimą ir turinčių dar tada išugdytą nepriklausomybės jausmą. Per tą dvidešimtmetį subrendo viena jau dabartinės nepriklausomos Lietuvos išugdyta karta. Šie jauni žmonės dar tik pradeda įsitraukti į socialinį ir politinį gyvenimą, jie yra labai „tinkliški“, dinamiški, atviri pasauliui. Tačiau didžiąją visuomenės dalį sudaro žmonės, išgyvenę sovietmečio dramą, sukaupę virsmo, gilių transformacijų patirtį. Abstrakčiai teigti, kad sisteminis „perėjimas“ (labiau tikėtų vartoti politinės filosofijos terminą *tranzityvumas* – tranzitologija tiria didžiuosius struktūrinius, sisteminius socialinius ir politinius pokyčius, kuriuos čia aptariu) jau baigėsi, galima tik kalbant apie institucines pertvarkas, bet ne apie mentaliteto pokyčius. Manydami, kad instituciniai, dažnai tik fasadiniai, pakeitimai yra sąmonės transformacijų atspindys, meluotume patys sau. Nukopijuotas institucijas vis dar valdo lėtai besikeičiantis sovietmečiu susiformavęs mentalitetas. Neatsitiktinai daugelis

filosofų nepriklausomybės pradžioje svarstė, kad reikės mažiausiai dviejų kartų, t. y. keturiasdešimties metų, kol pasikeis žmonių sąmonė. Tuo nenoriu pasakyti, kad tranzityvumo patirtis, pastangos tiek pavieniui, tiek kartu su kitais įveikti totalitarizmo ir autoritarizmo paveldą yra blogis savaime. Veikia priešingai – manau, kad iš to randasi unikalūs ir gražūs savimonės, sąmoningumo bruožai.

Pasikartosiu: pereinamąją būseną įveikė dar tik pagrindiniai instituciniai tinklai. Tačiau ir žvelgiant vien instituciškai ne visos šalys yra įsitraukusios į permainų procesą. Tranzityvumą deklaravusi Rusija jau gana seniai atsitraukė nuo sisteminių permainų kurso, nes šios šalies vyriausybė, o ir piliečiai, nemano, kad reikėtų tęsti institucinę reformą, dabar kalbama tik apie atskirų sektorių, pavyzdžiui, kariuomenės, modernizaciją. Baltarusija taip pat nėra, bent jau tą rodo Lukašenkos valdymas, atvira sisteminiams keitimais, tačiau tokia ji galėtų tapti. Ukraina ir Moldova nuolatos deklaruoja tranzityvumo procesus, siekia ambicingų geopolitinių tikslų, vis dėlto institucinio lygmens pokyčiai, nors yra akivaizdūs, mažai ką sako apie sąmoningumo lygį. Mąstymo kaitos, savimonės raidos atžvilgiu tarp ukrainiečių ir lietuvių esama daug bendra, ypač panašus požiūris į demokratizaciją, tačiau labai dideli teisiniai skirtumai. Pagal sąmoningumo lygį lietuviai savaip panašūs ir į baltarusius, ypač kai kalbame apie etninį paveldą, istorinę atmintį ar apie griežtos tvarkos lūkesčius, tačiau instituciniai pokyčiai ir integraciniai procesai abiejose šalyse smarkiai skiriasi. Todėl, kai lyginame šalių socialinio ir politinio gyvenimo sistemines kaitas, manau, reikėtų kalbėti sociologiškai ir antropologiškai tiksliau, kad institucinius pokyčius, integracinius veiksmus atskirtume nuo sąmoningumo raidos.

Kaip vertinate politinės filosofijos arba politinės teorijos lygį ir vaidmenį Lietuvoje? Kokia filosofijos kryptis dominuoja universitetuose?

Manau, šiuo metu dominuoja dvi politinės filosofijos ir teorijos kryptys – liberalioji ir, plačiausia prasme, kairioji. Atskirai plėtojama tautinė politi-

nė kritika ir tyrinėjama disidentų patirtis. Skelbiami vertimai, originalūs samprotavimai, tačiau labai trūksta atviresnės diskusijos tarp skirtingų politinės filosofijos krypčių.

Liberaliajai atstovauja, pavyzdžiui, Alvydas Jokubaitis, Vytautas Radžvilas, Algirdas Degutis, Arvydas Šliogeris ir kt. Jie remiasi Hannah'os Arendt, Karlo Popperio, Friedricho Hayeko, Lewis Strausso, Isaiah'os Berlino, Erico Voegelino, Judith Shklar ir kt. veikalais. Daugiausia dėmesio skiriama valstybės ir teisingumo teorijoms: Michaelo Oakeshotto politinių vertybių teorijai, Johno Rawlso teisingumo teorijai, utilitarizmo kritikai, Roberto Nozicko minarchizmo arba minimalios valstybės teorijai, nuosavybės teisės pagrindimui; Ronaldo Dworkino politinės teisės filosofijos interpretacijai; komunitarizmo problematikai. Liberalizmo filosofija dažnai siejama ir su pragmatizmo politine filosofija – su Johno Dewey'o, Richardo Rorty'o politiniais-filosofiniais samprotavimais, Williama E. Connolly'o pliuralizmo ir agonistinės demokratijos teorijomis.

Kita, kryptis gana alternatyvi liberaliajai politinei filosofijai, yra plačiai suprantamos kairiosios politinės filosofijos tyrinėjimai. Juos Lietuvoje plėtoja Audronė Žukauskaitė, Andrius Bielskis, Nida Vasiliauskaitė, Rasa Baločkaitė, Vytautas Rubavičius ir kt. Ši politinės filosofijos kryptis daugiau dėmesio skiria manipuliacijos, spektaklio visuomenės, disciplinos, režimo, subjekto konstravimo, valstybės, suverenumo, žmogaus teisių, revoliucijos, ideologijos, segregacijos, marginalizacijos, susvetimėjimo, politinių mitų ir stereotipų, moralinės ir mažosios politikos, individualizmo ir kitoms problemoms. Kairioji politinė filosofija turi du aiškius sparnus – tai Frankfurto mokykla ir prancūziškoji kryptis. Frankfurto socialinės kritinės mokyklos studijos aprėpia Maxo Horkheimerio, Theodoro Adorno, Herberto Marcuse's, Wilhelmo Reicho, Jürgeno Habermaso tekstų analizę ir svarbiausias jų temas: politiką ir dialektiką, vienetą visuomenę, modernizacijos projektus, komunikacinio proto kritiką. Prancūzų kairiosios politinės filosofijos studijos daugiausia remiasi Georges'o

Lefebvre'o, Louis Althusserio, Guy Debord'o, Jeano Baudrillard'o, Michelio Foucault, Jacques'o Rancière'o, Gilles'io Deleuze'o, Félixo Guattari, Jacques'o Derrida tekstų vertimais, jų interpretacijomis ir kasdienybės, spektaklio visuomenės, vartotojų visuomenės, simuliacijų, disciplinos ir režimų kritikos, subjekto konstrukcijos ir dekonstrukcijos analize.

Tautiniam politinės filosofijos ir teorijos sparnui ryškiai atstovauja Arvydas Juozaitis, Romualdas Ozolas, Bronius Genzelis, Bronislovas Kuzmickas ir kt. Jų samprotavimai daugiau susiję su nūdienos Lietuvos tautiniu tapatumu, suverenumu, Sąjūdžio idėjų tęstinumu ir politinės filosofijos kritika, laikantis valstybinio požiūrio.

Lietuvos politinei filosofijai suteikia savitumo Vidurio ir Rytų Europos disidentų politinio palikimo analizė ir kritika. Į tai gilinasi, pavyzdžiui, Leonidas Donskis, Egidijus Aleksandravičius ir kt. Emigrantų ir disidentų politinė filosofija aprėpia Nikolajaus Berdiajevo, Aleksandro Solženycino, Vladimiro Bukovskio, Václavo Havelo, Vladimiro Tismaneanu, Aleksandro Štromo ir kitų autorių tekstus, sovietinio paveldo studijas. Tai susiję su sistemos ir biurokratijos, nomenklatūros kritika, naujų tautinių idėjų kūrimu ir egzistencialistine jų analize. Tokios studijos remiasi ir filosofiniais politiniais apmąstymais literatūros (Franzo Kafkos, Czesławo Miłoszo, Güntherio Grasso ir kt.) kūrinuose.

Ši klasifikacija nėra labai tiksli, nes tie patys autoriai skirtinguose tekstuose gali remtis tai liberalizmo, tai pragmatizmo, tai įvairiausių kairiosios pakraipos atstovų, tai disidentų samprotavimais. Vis dėlto politinės filosofijos ir teorijos studijų visumos paveikslas nuteikia optimistiškai, nes yra daugia-kryptis ir įvairus. ■

Dėkoju už pokalbį.

Pokalbis iš ciklo, rengiamo vykdant projektą „Podoktorantūros (post doc) stažučių įgyvendinimas Lietuvoje“, finansuojamą Europos Sąjungos struktūrinių fondų.

Almantas SAMALAVIČIUS

VIDURIO KELIAS, EKONOMIKOS PRIETARAI IR EUROPOS PERIFERIJA

Kenčiame nuo metafizinės ligos, todėl ir gydymas turėtų būti metafizinis.

Ernst Fritz Schumacher

Tas, kuriam pakanka, yra turtingesnis už turtingiausią.

Tao Te Ching

Ižengę į trečią nepriklausomybės dešimtmetį, vis dar gyvename nesibaigiančios krizės sąlygomis. Pirmuoju dešimtmečiu teko atlaikyti trumpą, bet audringą ir skausmingą, nes neteisingą valstybės turto „perskirstymo“ tarpinį. Gerokai ilgiau užsitęsė nepriklausomos valstybės įstatyminių pagrindų ir institucijų kūrimas, kai bandyta suderinti įvairius sunkiai suderinamus ir net nesuderinamus interesus... Patyrėme gausybę sukrėtimų (prisiminkime, pavyzdžiui, Maskvos surengtą ekonominę blokadą, kuri galėjo pamokyti mus savarankiškumo ir taupumo, verčiantis kukliais vietiniais resursais, deja, ne kažin kiek teišmokome). Vėliau pasipylė bandymai iš esmės pertvarkyti pamatines visuomenės ir valstybės gyvenimo sistemas: švietimo, sveikatos apsaugos, socialinės rūpybos, aukštojo mokslo (tikra likimo ironija, kad šią sritį reformuoja susikompromitavusios neoliberalizmo ideologijos vietiniai adeptai). Nueitą nepriklausomybės kelią vertinant iš tam tikros laiko perspektyvos, ko gero, tektų padaryti paradoksaliai liūdną išvadą: Lietuvos visuomenė, morališkai ir politiškai subrendusi didžiajam socialiniam šuoliui, karštai ištikima laisvės idėjai, pasirodė esanti visiškai neatspari laisvės gundymams. 1990-ųjų išvakarėse didžiama šalies gyventojų, išskyrus aršiausius *Jedinstvos* aktyvistus ir prosovietiška nusiteikusius Vilniaus krašto lenkus, pageidavusius net regioninės autonomijos SSRS sudėtyje, patvirtino savo apsisprendimą

siekti Lietuvos nepriklausomybės. Bet, vos nusikratė sovietų priespaudos, komunistinės ideologijos ir planinės ekonomikos pančių, iškart pasidavė „laisvajame pasaulyje“ subrandintos vartotojų ideologijos ir masinės kultūros apžavams. Lygiai taip pat lengvai mūsų visuomenė persiėmė pasaulėžiūra, kurią diegia politikai su ekonomistais, o remia tarptautinės ir vietinės verslo struktūros, plėšrų savo vartotojiškumą pridengusios neva objektyvių ekonomikos dėsnių, teorijų ir elgsenos modelių skraiste.

„Laisvosios rinkos“ našta

Nenuostabu, kad atkūrusi nepriklausomybę Lietuva suskubo išreikšti besąlygišką pritarimą rinkos ekonomikai ir vakarietiško kapitalizmo principams, nors tam tikrą laiką „kapitalizmo“ sąvokos, kuri sovietmečiu turėjo semantiškai neigiamą atspalvį, naujasis politinis diskursas droviai privengė. Ją atstojo plačiai skleidžiami lingvistiniai eufemizmai ir neutralesnės teorinės abstrakcijos: vakarietiškos vertybės, liberalioji demokratija, rinkos ekonomika, atvira pilietinė visuomenė ir pan. Tų sąvokų turinys toks neapibrėžtas, kad nė kiek netrukdytų naujam politiniam ir ekonominiam elitui kloti tvirtą „laisvosios rinkos“ ekonomikos pamatų ir diegti kapitalistinių santykių, klusniai, perdėtai uoliai laikantis rekomendacijų, kurias dosniai dalijo Vaka-

rų politinės ir finansinės institucijos. Postkomunistinės Lietuvos visų pakraipų valdžia, nesvarbu, kokia būtų partijos ideologija, svarbiausiu kelrodžiu laikė tokias globalines finansų institucijas kaip Tarptautinis valiutos fondas ir Pasaulio bankas, į jas tarsi į Delfų orakulus iki šiol apeliuojama, iškilus eilinei finansinei ar ekonominei problemai. Šių institucijų rekomendacijos, konsultacijos ir, žinoma, reikalavimai skatino kuo sparčiau kurti kapitalistinius santykius ir žingsnis po žingsnio integruotis į tarptautines vakarietiškas finansines struktūras, privatizuojant pramonę, žemės ūkį, energetiką ir kitus anksčiau „visaliaudinė“ nuosavybe laikytus valstybinio ūkio sektorius. Visuotinai geidžiamą europinę ir globalinę integraciją Lietuva, kaip ir visa postkomunistinė Vidurio ir Rytų Europa, vykdė ekonomiškai silpniausių, labiausiai pažeidžiamų ir socialiai menkiausiai apsaugotų gyventojų sąskaita. Šį akimirksniu nuskurdintą sluoksnį laisvoji rinka marginalizavo ir pavertė socialinių reformų atpirkimo ožiu. Šio sluoksnio statusą šiandien simboliškai išreiškia liūdnei pagarsėjusi pravarde „runkeliai“, nemažai pasakanti ir apie jos autorių mentalitetą, nes išduodanti iš esmės ydingą ir trumparegišką požiūrį į žemdirbystę kaip gyvenimo būdą. Kai kurie politiniai (ir ekonominiai) sprendimai davė visiškai priešingą rezultatą. Antai amerikiečių kompanijai parduodami „Mažeikių naftos“ įmonę politikai saldžialiežuvavo, neva šis sandoris apsaugos nuo Maskvos ekonominio, suprantama, ir politinio spaudimo, bet vos po keleto metų ji atsidūrė Rusijos rankose. Neefektyvios kolūkių sistemos išardymas padėjo ne smulkiems privatiems ūkiams suklestėti (kaip buvo žadama), o leido atsirasti naujai stambųjų žemvaldžių klasei. Kitoms postkomunistinės Lietuvos ūkio sritims pasisėkė ne ką geriau – užtenka prisiminti, pavyzdžiui, nusikalstamai išparduotą ir iš esmės sunaikintą žvejybos laivyną.

Kokios priežastys lėmė šiuos ir kitus visai Europos periferijai būdingus procesus, kokie yra socioekonominiai jų padariniai, išvalgiai aptarė Carlos Rowlandsas. Pasak jo, didelė klaida buvo tai, kad „išsivadavusių šalių politikai, užuot kritiškai įvertinę naujas ekonomikai iškilusias problemas, vadovavosi ne tiek analize, kiek ideologija. Dauguma sunkumų „prisijungusias valstybes“, o tam tikru atžvilgiu ir visą Europą, užgriuvo todėl, kad

Vakarai norėjo pateikti Rytams ideologinį atsaką, beje, Vidurio Rytų Europos šalių vyriausybės entuziastingai tam pritarė. Naujoji era buvo apimta stipraus privatizacijos troškimo ir siekė visuotinės liberalizacijos, sudarydama didžiules galimybes užsienio investuotojams. Ryžtingai pradėjus privatizacijos procesą, mažai rūpintasi, kokia bus tokio didelio išpardavimo kaina¹. Vietinis ekonominis ir intelektualinis potencialas buvo visiškai nuvertintas.

Vis dėlto atidžiau žvelgiant į Rowlandso teiginius, derėtų pridurti, kad tai vakariečio socialdemokrato (tiesa, mažai ką bendra turinčio su socialdemokratų postkomunistų laikysena) požiūris į Europos ekonominę raidą, gilesnių Rytų Europos, o ir Vakarų pasaulio, krizės priežasčių jis neatskleidžia. Vis dėlto kai kurios autoriaus išvalgos vertos išsamesnio aptarimo, pavyzdžiui, pastaba apie tai, kad Vidurio ir Rytų Europoje žlugus planinei ekonomikai, akademinis ekonomistų sluoksnis ėmė propaguoti patrauklias, todėl lengvai įpirštas laisvosios rinkos teorijas, paremtas neoliberalizmo doktrinomis (minėtina Miltono Friedmano ir vadinamosios Čikagos mokyklos įtaka), todėl ignoravo bet kokias ekonominės raidos alternatyvas, nurašė jas į intelektualines atliekas. Peržvelgę lietuvių ekonomistų pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio publikacijas, kažin ar aptiksime nuorodų į fundamentalius veikalus, kuriuose jau daugiau kaip prieš pusę šimtmečio buvo demaskuotas pamatinis „laisvosios rinkos“ mitas, paremtas neoliberalizmo doktrina. Pavyzdžiui, Karlas Polany's „Didžiojoje transformacijoje“ (dabar ši studija jau išversta į lietuvių kalbą, bet vis tiek nesulaukė rimtesnio Lietuvos ekonomistų dėmesio) įtikinamai parodė, kad D. Britanijos rinka kadaise buvo kuriama ir plėtojama pagal parlamento įsakus...

Budistinės ekonomikos pamokos

XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje austrų kilmės britų ekonomistas Ernstas Fritzas Schumacheris² paskelbė veikalą, kuris plačiai pagarsėjo, nes apvertė aukštytyn kojom ne tik daugelį vakarietiško įsitikinimų apie visuomenės raidos dėsningumus, bet ir supratimą, kas

lemia ekonominę gerovę. Nepajudinamas Vakarų ekonomikos dogmas autorius analizavo pasitelkęs nevakarietišką žiūros tašką – budistinę pasaulėžiūrą ir esminius jos postulatus. Kiekvienas, bent kiek išsamiau susipažinęs su Budos mokymu, gerai žino, kad jo esmę sudaro Kilnaus Aštuonlapyio (arba Vidurio) kelio, vedančio į ramybę, įžvalgą ir nušvitimą, doktrina. Budistinę dvasinio tobulėjimo sampratą pagrindžia teisingos idėjos, teisingas apsisprendimas, teisingas kalbėjimas, teisinga elgsena, teisinga gyvensena, teisingos pastangos, teisingas budrumas ir teisinga koncentracija (*dhyana*).

Budos skulptūra, Koh Samui. Autoriaus nuotrauka

Schumacheris, pabrėžęs, kad teisinga gyvensena yra vienas iš ypač svarbių Vidurio kelio reikalavimų, sako: įvykdyti šį reikalavimą įmanoma tik tada, jei egzistuoja ir budistinė ekonomika. Užbėgdamas už akių abejonėms, pridursiu, kad Schumacheris nesiekė universalizuoti budizmo kaip ekonomikos principo. Pasitelkęs budizmo doktriną, jis įrodinėjo: jei norime rasti ekonominį pagrindą, adekvatų teisingai gyvensenai, turime remtis vertybiniais metafiziniais principais, kuriuos išpažįsta visos didžiosios pasaulio religijos – tiek krikščionybė, tiek judaizmas, tiek islamas, ir kuriuos modernybė išstūmė į visuomenės gyvenimo paribius.³ Metafizinio matmens ignoravimas, svarstant pamatinius ekonomikos klausimus, trukdo suvokti tiek žmogaus vietą gamtos pasaulyje, tiek įvertinti jo veiklos padarinius: „Ekonomistai, kaip ir didžiuma specialistų, dažniausiai kenčia nuo tam tikro metafizinio aklumo, nes mano, kad jų mokslas kupinas absoliučių nekintamų tiesų ir nesiremia jokiais prietarais. Kai kurie specialistai netgi tvirtina, atseit ekonomikos dėsniai yra tokie pat nepriklausomi nuo „metafizikos“ ir „vertybių“, kaip gravitacijos dėsnis.“⁴

Toks dogmatiškas mąstymas remiasi pamatine klaida, iš kurios vėliau kyla daugybė nesusipratimų, nes trumparegiškų sprendimų pasekmės būna ilgalaikės, daro poveikį ištisų visuomenių gyvenimui ir ateities perspektyvoms.

Kuo budistiniai ekonomikos principai skiriasi nuo tų, kuriais remiasi Vakarai, universalizuotą normatyvinį savo mąstymą primetantys ir kitiems? Pasak Schumacherio, šį skirtumą atspindi jau pats požiūris į darbą, kurį Vakarų ekonomistai geriausiu atveju laiko neišvengiamu blogiu, o budizmas įžvelgia mažiausiai tris jo funkcijas: žmogui suteikiama galimybė tobulinti savo gebėjimus, bendradarbiavimas su kitais žmonėmis padeda įveikti egoizmą, darbas sukuria egzistencijai reikalingas gėrybes ir paslaugas. Tai reiškia, kad budizmas „civilizacijos esmė laiko ne geismų gausinimą, bet žmogaus charakterio išgryninimą“, o jį gludina ir darbinė veikla, kurią reikia organizuoti taip, kad darbas būtų prasmingas, nenuobodus ir nealinantis. Vakarų materialistams labiausiai rūpi gėrybės, o budistams svarbiausia išsilaisvinimas, nes jie laiko žmogų didesne

vertybe nei bet kuris jo sukurtas gaminys. Tai nereiškia, kad budistai neigia turtą (juo džiaugtis natūralu), jiems tiesiog nepriimtinas begalinis prisirišimas prie materialinių gėrybių, užtvėrantis kelią į išsilaisvinimą. Budistinė ekonomika pirmenybę atiduoda paprastumui ir atsisako prievartos.

Materialistai ir budistai laikosi visiškai priešingo požiūrio į vartojimą. Kaip teigia Schumacheris, šiuolaikiniai ekonomistai „gyvenimo lygį matuoja pagal kasmetinį suvartojimą, nes yra įsitikinę, kad daugiau suvartojantis žmogus gyvena geriau negu tas, kuris suvartoja mažiau. Budistų ekonomistui toks požiūris atrodytų visiškai iracionalus: kadangi vartojimas yra tik priemonė susikurti gerovei, tai žmogus turėtų siekti maksimalios gerovės, suvartodamas kiek įmanoma mažiau.“⁵ Vakarų ekonomistai laikosi priešingos nuomonės – esminis visos ekonominės veiklos tikslas yra vartojimas, o žemė, darbas ir kapitalas – tik priemonės vartojimo lygiui kelti. Todėl stengiamasi be paliovos gausinti vartojimą, užuot bandžius apriboti jį iki tokio lygio, kuris užtikrintų optimalią žmogaus egzistenciją, o kartu diegtų tausojantį požiūrį į gamtą, aplinką, natūralių išteklių šaltinius. Budistai pirmenybę teikia gamybai iš vietinių medžiagų ir išteklių, taip tenkinti gyvenimo reikmes yra ekonomiškai racionaliausia, nes tai leidžia atsisakyti importo iš tolimų vietovių – jis pateisinamas tik tam tikrais atvejais ir nedideliu mastu. „Lygiai taip pat, kaip modernusis ekonomistas pripažintų, kad poreikis ilgai ir dažnai naudotis transportu tam, kad nuvyktum iš namų į darbą, yra ne gerovės rodiklis, o tikras vargas, budistas saktų, kad tenkinti reikmes, griebiantis išteklių importo, užuot naudojusi tuos, kurie yra arčiau namų, yra ne sėkmės, o išlaidavimo ženklas.“⁶

Požiūris į žaliavų šaltinius taip pat radikaliai skiriasi. Vakarai beatodairiškai eksploatuoja ribotus, baigtinius, neatsinaujinančius gamtos resursus, tarsi jie būtų begaliniai, taigi laikosi primitiviu materializmu ir godžiu vartojimu persunktos pasaulėžiūros, o santykis su gamta ir pasauliu yra smurtinis. „Budistų ekonomistas tvirtintų, kad žmonės, grindžiantys savo veiklą neatsinaujinančiais žaliavų šaltiniais, elgiasi parazitškai, nes

vietoj pajamų jie suvartoja visą kapitalą. [...] Kadan gi neatsinaujinantys pasaulio resursai – anglis, nafta, gamtinės dujos – yra netolygiai pasiskirstę po žemės plotus, o jų kiekis neabejotinai ribotas, aišku, kad toks prieš gamtą nukreiptas jų eksploatavimas neišvengiamai baigsis smurtu tarp žmonių“⁷, – įžvalgiai numatė (o mes su tuo jau susiduriame) ekonomistas, siūlydamas fundamentalią alternatyvą tradiciniam vakarietiškam mąstymui.

Homo economicus, arba naujas žmogaus tipas, kurį iškėlė ir subrandino Vakarų civilizacija, pavertė ekonomiką visų savo siekių ir veiklos matu, nuvertindamas viską ir nepaisydamas nieko, kas neturi apčiuopiamos piniginės išraiškos. Oscaras Wilde'as kadaise rašė: „Dabar visi žino visų daiktų kainas, bet niekas nežino nė vieno daikto vertės...“ Todėl išleidžiama iš akių daugybė svarbių asmens ir visuomenės egzistavimo pasaulyje aplinkybių. Kaip teigia Schumacheris, ekonomika „vertina gėrybes tik pagal jų rinkos vertę, bet ne pagal tai, kokios jos iš tikrųjų yra. Tos pačios taisyklės taikomos tiek pradinėms gėrybėms, kurias žmogui tenka išgauti iš gamtos, tiek ir antrinėms [...] Visos gėrybės vertinamos vienodai, nes toks yra esminis naudos gavimo principas, o tai reiškia, kad pačiai ekonomikos prigimčiai būdinga *ignoruoti žmogaus priklausomybę nuo gamtos*.“⁸

Ekonomika, metafizika ir pasaulėvoka

Schumacheris išryškino ne tik rytietiško budistinio ir vakarietiško materialistinio mąstymo skirtumus, fundamentaliai skirtingas ekonomikos sampratas, bet ir tai, kad ekonomikos funkcijos suprantamos pernelg siaurai, o jos galimybės pernelg sureikšminamos. Pasak mąstytojo, pragaištingos, nes nepagrįstos pretenzijos į grynąjį mokslą, nepriklausomą nuo vertybių ir metafizinių pasaulėžiūrinių įsitikinimų, ekonomiką, atmiestą scientizmu, paradoksaliai paverčia nauja religija. Be to, ekonomistus užvaldė noras visą žmogaus pasaulį matuoti vien kiekybiškai, išpažįstant tik matematinius ir statistinius metodus, nes tai padeda kurti griežto, objektyvaus ir patikimo mokslo iliuziją. Eko-

nomikos sureikšminimas, paverčiant ją svarbiausiu ir bene *vieninteliu* visos egzistencijos matu, nuskurdino žmogaus pasaulėvaizdį, esmingai iškreipė vertybių sistemą. Kiekybinių statistinių procedūrų įsigalėjimas ir ekonomikos su(si)reikšminimas redukavo šią profesiją iki ekonometrijos, paremtos vienpusiška metodologija. Kiek kitame kontekste, aptardamas mažiau pasiturinčių, besivystančių šalių problemas, Schumacheris rašė: „Ekonominė raida yra gerokai platesnė ir gilesnė už pačią ekonomiką, jau nekalbant apie ekonometriją. Tos raidos šaknys išeina už ekonominės sferos ribų ir apima švietimą, organizacinę struktūrą, politinę nepriklausomybę, pasitikėjimą savimi ir nacionalinę savimonę. O viso to „nepagamins“ įgūdžius perteikiančios operacijos, kurias atlieka užsienio technikai ar vietinis elitas, praradęs ryšį su paprastais žmonėmis. Toji raida sėkminga tik tuo atveju, jei ji suprantama kaip plačiai apimantis, visuotinis „rekonstrukcijos sąjūdis“, pirmučiausia pabrėžiant visų ir kiekvieno polėkį, entuziazmą ir darbo jėgą. Sėkmės negarantuos kokia nors mokslininkų, technikų ar ekonomikos planuotojų sukurta magijos forma. Ją gali užtikrinti tik nuoseklus augimas, paremtas visų gyvenotojų švietimu, organizuotumu ir disciplina.“⁹

Nors čia kalbama apie vadinamąsias trečiojo pasaulio šalis, visa tai galima su tam tikromis išlygomis taikyti ir šiandieninės Europos periferijos, t. y. postkomunistinių šalių, jau įveiktam keliui ir augimo galimybėms įvertinti. Reikia pripažinti, kad Lietuva, kaip ir daugelis kitų Vidurio Rytų regiono šalių, pirmuosius du nepriklausomybės dešimtmečius ne tiek klojo savo ekonominės gerovės pamatus, kiek skolinosi vakarietiškas koncepcijas, raidos modelius ir aklai dogmatiškai juos taikė „planinės ekonomikos“ paveldui demontuoti, laisvosios rinkos ekonomikai skatinti. Stropus „laisvosios rinkos“ principų diegimas ir aistringas noras bet kuria kaina įsiliesti į vakarietiško kapitalizmo sistemą pastūmėjo naująjį politinį ir ekonominį elitą be atodairos pulti į neoliberalizmo mitų ir prietarų glėbį. Šie procesai paskatino vartotojų kultūros įsigalėjimą, ji greitai persmelkė net tas valstybės ir visuomenės gyvenimo sritis, kurios ne kažin ką bendra turi su ekonomika (pavyzdžiui, ekonomines normas imta taikyti sveikatos apsaugai ir aukštajam mokslui), viską matuojant

vien nauda ir efektyvumu, nuvertinant, ignoruojant „viešojo gėrio“ sampratą. Ar verta stebėtis, kad vos prabudusią ekologinę sąmonę, nedrąsius bandymus modeliuoti savią ekonominės raidos kelią netrukus išstūmė geometrine progresija didėjantis merkantilizmas, siauras pragmatizmas, trumpalaikės naudos siekimas, nesusimąstant apie tai, kokie bus tokios iškreiptai suprantamos gerovės padariniai ateityje. Keista (nors kartu ir dėsninga), kad šalis, kurios tautinis atbudimas sutapo su krikščioniškosios tradicijos atgaivinimu (Sąjūdžio laikais tą simbolizavo Vilniaus Katedros su(si)grąžinimas), taip ir nesiėmė iš krikščionybės pozicijų giliau apmąstyti socialinės gerovės ir ekonomikos vaidmens visuomenės gyvenime.* Kita vertus, sovietmečiu (į)diegtas ateizmas puikiai atitiko modernybei būdingos sekuliarizacijos logiką – metafiziniai įsitikinimai ir jais grindžiamos vertybės atsidūrė visuomenės gyvenimo paraštėse. Tad nepriklausomybę atgavusi tauta metafizinę dimensiją, matyt, suvokė tik kaip deklaratyvią krikščioniškosios tradicijos tąsą, formalų Katalikų Bažnyčios vaidmens pripažinimą, užuot laikiusi ją atsvara vakarietiškam materializmui ir aklam modernybės kultui, iškėlusiemis ir suabsoliutinusiemis daugybę abejotinų egzistencinių sampratų.

Vis dėlto esminę modernių *tikrėnybių* refleksiją, atrodo, labiau skatina ne mums artimesnė krikščionybės metafizinė tradicija, o budistinė pasaulėžiūra, kuri, žinovų teigimu, puikiai siejasi su šiuolaikinio mokslo išvalgomis. Antai japonų filosofas Akira Sadakata teigia, kad religiją ir mokslą laikyti visiškai skirtingomis dimensijomis yra tikrų tikriausias prietaras: „Žmonės turi turėti bendrą, viešąją pasaulio supratimą, jeigu jie nori gyventi tikėdami. Budistinė kosmologija puikiai derina mokslumą ir religingumą, nes atkakliai bando išsiaiškinti kančios prigimtį, kad išvaduotų iš jos. Moderniosioms kosmologijoms neberūpi laimės veiksnys, tačiau budizmas jo nepamiršo.“¹⁰

Kai kurie Vakarų mokslininkai irgi geba holistiškai žvelgti į pasaulio vienovę, remdamiesi tiek budizmu, tiek

* O antai amerikiečių teologas ir ekonomistas Johnas B. Cobbas yra sukūręs ir krikščionišką ekonomikos sampratą: Žr., pavyzdžiui, jo veikalą „Sustaining the Common Good: A Christian Perspective on the Global Economy“, *Piligrim Press*, 1995 ir kt.

kitomis Rytų kosmologijomis. Fizikas ir sistemų teoretikas Fritjofas Capra teigia, kad „kiekvienas organizmas – nuo bakterijos, augalo iki žmogaus – yra natūrali integruota visuma, kurios specifinę struktūrą lemia dalių sąveika ir tarpusavio priklausomybė. Į sistemų veiklą įeina ir procesas, žinomas kaip transakcija – tai viena laikė, daugybės komponentų sąveika, pagrįsta tarpusavio priklausomybe. Jei sistema fiziškai ar teoriškai suskaidoma į izoliuotus elementus, sisteminės jos savybės yra sunaikinamos. Nors galima išvelgti paskiras bet kurios sistemos dalis, visumos pobūdis visada skirsis nuo paprasčiausios dalių sumos.“¹¹

Toks sisteminis budizmo pasaulėžiūrai artimas požiūris skatina pasaulį ir žmogaus veiklą jame suvokti kaip nuolatinę, naujas formas įgaunančią sąveiką. Tikėtina, kad nusivylimas vakarietiška nihilistine filosofija paskatins atidžiau ir giliau vertinti tiek didžiųjų Rytų religijų, tiek vakarietiškos metafizinės tradicijos paveldą su jame slypinčiu potencialu *kitaip* suvokti pasaulį. Ko gero, teisus korėjiečių *seon* (dzen) budizmo meistras vienuolis Seung Sahnas: „Vakarų filosofijoje matome ištakas modernios visuomenės, kuri apsėsta specializacijos ir fragmentacijos, o tai veda žmoniją sistemingo mechanizmo link. Žmonės praranda tai, kas esmingai žmogiška. Nors tai vyksta masiškai, žala nėra neišvengiama. Kelias atgal yra įmanomas, tačiau tos paradigmos, kurias siūlo Vakarų filosofija, čia nepadės.“¹²

Klaidingų prielaidų akligatviai

Pripažinta Jungtinių Valstijų ekonomistė Hazel Henderson teigia, kad daugelis ekonomikos teorijų ir modelių remiasi atgyvenusiomis socialdarwinistinėmis prielaidomis apie neva prigimtinę genetinę žmogaus polinkį ieškoti varžovo, kurį galėtų įveikti, apie prisirišimą prie savo teritorijos ir genties, nes jų autoriai ignoruoja naujus archeologų, antropologų atradimus, liudijančius, kad ne kiek ne menkesnę bendradarbiavimo ir altruizmo svarbą žmogaus ir visuomenės raidai. Beje, neurologų, fizikų, matematikų, psichologų, kitų sričių mokslininkų naujesni tyrimai iš tikrųjų leidžia tvirtinti, kad esminės ekonomikos prielaidos yra klaidingos, o pati ekonomika vargu ar laikytina mokslu. Nors kiti socialiniai mokslai

pastaruoju metu stengiasi aprėpti kiek galima platesnį žmogaus elgsenos spektrą, ekonomika išdidžiai laikosi nuošalyje, nes yra įsitikinusi, kad konkurencija ir savanaudiškumas glūdi pačioje žmogaus prigimtyje.¹³

Tačiau, kad ir kokiomis prielaidomis ekonomistai grįstų savo teorijas, sunku nuginčyti, kad žmonijos raida – tai nenutrūkstamas evoliucijos procesas su įvairiais pokyčiais. Net Charlesas Darvinas, kaip galima spręsti iš naujesnių tyrimų, yra pateikęs daugybę nuorodų į žmonių bendradarbiavimo, tarpusavio ryšių ir altruizmo poveikį evoliucijai. Dabar, kai žmonija yra pasiekusi tokį sudėtingą visuomenių, organizacinių struktūrų ir technologijų raidos etapą, pasak Henderson, būtina peržiūrėti savo įsitikinimų sistemas, juo labiau kad jos gali būti įstrigusios žemesnėse raidos stadijose, todėl neadekvačiai aiškina visuomenės veiklos motyvus. Kodėl ekonomistai iki šiol aukština konkurenciją kaip svarbiausią ekonominės veiklos motyvą? Kodėl verslo mokyklose nemokoma, kad žmogaus veiklos variklis yra poreikis susisaistyti socialiniais ryšiais, bendradarbiavimas ir altruizmas? – retoriškai klausia Henderson.

Naujasis sąmoningumas, teigia ji, „atskleidžia ne žmogaus prigimties ydingumą, bet koduoja mūsų praeitį kaip rinkinį disfunkcinių įsitikinimų, neigiančių tikrąją žmonijos genijų, t. y. tuos bendradarbiavimo, susisaistymo ir altruizmo įgūdžius, kurie iki šiol buvo pažangos pagrindas. Disfunkciniai įsitikinimai yra giliai įsišakniję daugelyje ekonomikos modelių, kurie lemia sprendimus ir viešąją politiką. [...] Pasenusių teorijų aidai tebėra girdimi ir šiandien, nes ekonomikos vadovėliuose įprasta pateikti efektyvios rinkos, racionalios žmogaus elgsenos, individualių interesų konkurencingo maksimizavimo, natūralaus nedarbo santykio (jis kodifikuotas kaip centrinių bankų NAIRU taisyklė) teorijas ir visur galiojančios Vašingtono sutarties ekonominio augimo formulę (laisva prekyba, atviros rinkos, privatizacija, dereguliacija, plaukiojančios valiutos ir į eksportą orientuota politika).“¹⁴

Būtent šiais priplėkusiais modeliais savo veiklą grindžia tokios svarbios institucijos kaip Pasaulio prekybos organizacija, Pasaulio bankas ir Tarptautinis valiutos fondas.

Pasak Henderson, išankstines prielaidas, kuriomis remiasi didžiausią poveikį socialiniams sprendimams

darančios ekonomistų teorijos, sunku įveikti dar ir todėl, kad jos neretai pridengiamos tyrimų procedūromis, pasiskolintomis iš „griežtųjų mokslų“ arsenalo: „Noras koncepcijoms ir klaidingiems įsitikinimams suteikti matematinę formą yra suprantamas, nes tai pridengia vertybinio pobūdžio prietarus. Tai padeda nuslėpti viešuosius klausimus, kurie neva pernelyg techniškai, kad visuomenė, o gal net ir įstatymų leidėjai, galėtų juos suprasti. Tad ekonomistai gali daryti įtaką centriniams bankams, kitoms turtingoms ir galingoms visuomenės institucijoms. Tačiau už savo veiksmus ekonomistai neatsiskaito pagal tuos pačius atsakomybės reikalavimus kaip kitų profesijų atstovai. Pacientas dėl netinkamo gydymo gali apskusti gydytoją teismui. Niekam tikė ekonomistų patarimai susargdina ištisas visuomenes, bet patarėjai už tai nebaudžiami, pavyzdžiui, Indoneziją TVF ekonomistų rekomendacijos 1997 m. įstūmė į dar didesnę vargą. Šiandien TVF ir centrinių bankų ekonomistai sutartinai ragina kuo labiau išlaidauti, užuot taupius. Jie atsisako pripažinti, kad tokią elgseną formuoja reklama, kredito kortelių sistema ir nesibaigiantis globalinės žiniasklaidos vėjus skatinti vartojimo azartą.“¹⁵ Toks globaliniu mastu daromų ekonominių sprendimų poveikis nė kiek nestebina, nes, pasak Henderson, „ekonomika yra ne kas kita, kaip užsimaskavusi politika“.

Išvadų vietoje

Lietuvoje ekonomika, vis dar esanti *tranzityvios* būsenos, laikoma didžiausiu, svarbiausiu, o neretai ir *vieninteliu* visų šalies, visuomenės pasiekimų ir individualios, veiklos matu. Europos periferijos politikai nuolatos demonstruoja ištikimybę ideologijai, kurią diegia ne kartą liūdnei pagarsėjusios tarptautinės finansinės organizacijos, pavyzdžiui, Tarptautinis valiutos fondas ar Pasaulio bankas. Politikai ir ekonomistai sutartinai kala į galvą mintį, kad ekonomika – tai išskirtinis mokslininkų ir šios srities profesionalų reikalas, sritis, į kurią eiliniam žmogui, stokojančiam specializuotos kompetencijos, nevalia ir netgi nepadoru kištis. Tačiau tol, kol klestės tokia mąstymo kryptis, ekonomika bus atskirta nuo ekologijos, o vi-

suomenė ir toliau bus klaidingų, išankstinių prietaisais grįstų teorijų, kurias kurpia neatsakingi ekonomikos profesionalai, o į praktiką įdiegia neprofesionalūs politikai, įkaite. Kad išvengtume tokio likimo, vienas svarbiausių ir neatidėliotinų visuomenės uždavinių būtų į ekonomikos, o, žvelgiant plačiau, ir į gyvenimo sferą susigrąžinti metafizinę vertybinę dimensiją ■

¹ Žr. Carl Rowlands, Europos periferija, *Kultūros barai*, 2011, Nr. 4, p. 11–12.

² Žymaus austrų ekonomisto Leopoldo Kohro mokinys Ernstas Fritzas Schumacheris (1911–1977) persikėlė į Jungtinę Karalystę, pakviestas vieno iš didžiausių XX a. ekonomikos autoritetų lordo Keyneso, įžvelgusio neeilinį jaunojo ekonomisto talentą. Vėliau Schumacheris dirbo su iškiliu Jungtinių Valstijų ekonomistu Johnu Kennethu Galbraithu, du dešimtmečius buvo Britų anglies pramonės valdybos (*British National Coal Board*) – vienos didžiausių Europos verslo kompanijų vyriausiasis konsultantas. Įsteigė kelias anuomet pirmėiviškas asociacijas, kurios besivystančioms pasaulio šalims teikė intelektualinę ir techninę paramą, grįstą ne vakarietiškais pažangos ir ekonominės plėtros standartais, o holistinėmis alternatyviosios ekonomikos idėjomis. Jas, o kartu ir visą Schumacherio kūrybinį palikimą propaguoja tokios alternatyviają ekonomiką ir ekologiją plėtojančios organizacijos kaip *Schumacher College*, *The Soil Association*, *New Economics Foundation* (Anglija), *New Economics Institute* (JAV).

³ E. F. Schumacher, *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered*, New York, San Francisco and London: *Harper and Row*, 1973, p. 52.

⁴ Ten pat, p. 53–54.

⁵ Ten pat, p. 57.

⁶ Ten pat, p. 59.

⁷ Ten pat, p. 61.

⁸ Ten pat, p. 44.

⁹ Ten pat, p. 44.

¹⁰ Akira Sadakata, *Buddhist Cosmology: Philosophy and Origins*. Tokyo: *Kosei*, 2004, p. 183.

¹¹ Fritjof Capra, *The Turning Point: Science, Society and the Rising Culture*. New York: *Bantam Books*, 1988, p. 267.

¹² Žr. Chris Vereben, *Empty House: Zen Masters and Temples of Korea*. Seoul: *Eastward*, 2001, p. 152.

¹³ Hazel Henderson, *21st Century Strategies for Sustainability* http://www.hazelhenderson.com/recentPapers/21st_century_strategies_.htm

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Ten pat.

Valdas VASILIAUSKAS

PASKUTINĖ LIETUVOS TEATROLOGŲ VAKARIENĖ

Jeigu mane būtų aplenkusi laimė atsiversti žurnalo *Lietuvos scena* šių metų pirmąjį numerį, būčiau niekada nesužinojęs, kad priklausiau antikultūrinei ir antilietuviškai kenkėjų grupei: „Kultūros istorijai labai svarbus paliudijimas ir precedentas, kaip viena ar kita grupė (ne ideologija, grupiniai interesai), visiems ramiai stebint, vedama antikultūrinių tikslų, užėda kuriantį žmogų ir metodiškai uidama visą gyvenimą gali keisti ištisos tautos kultūros raidą, priimti veiklos formas, idėjas ir vertinimus, formuoti visuomeninę nuomonę ir nuostatas. Ateityje kultūrologai ir politologai privalėtų tirti ir kitų kultūrinių raidos deformacijų priežastis, atsekti varomąsias jėgas, ypač įvairių antitautinių fondų vaidmenį ir ryšius, tikslus ir priemones“, – rašo profesorius Petras Bielskis skyrelyje su rubrika *Pro memoria* režisieriui Vladui Limantui (1920-03-05–2011-01-24), kuris, nekrologo autoriaus nuomone, buvo „ilgalaikės naikinimo programos“ auka.

Nors mano kukli pavardė šiame nekrologe, o ir visame žurnalo numeryje nutylėta, verčiau pats prisipažinsiu, kaip laisva valia dar sovietmečiu tapau tos „ilgalaikės naikinimo programos“ dalyvis. O buvo taip...

Kai esi Vilniaus universiteto antro kurso studentas, didžiuojiesi savo ilgaais plaukais (kol jų nenukerpa karinė katedra), myli *The Beatles*, modernų meną ir gražias merginas. Kai dauguma gabiausių studentų ir dėstytojų vaidina Vlado Limanto garsiajame Kiemo teatre, auksinis snobiškas akademinis jaunimas lenda į Juozo Pociaus Universiteto Požemio teatrą, kurio minimalizmas (jau esame viena ausimi girdėję apie Jerzy'o Grotowskio Skurdžiojo teatro idėjas) kontrastuoja su monumentalėmis Kiemo teatro formomis. Tai nebuvo ir negalėjo būti sąmoninga

opozicija Kiemo teatrui, kuriuo didžiavosi manoji *Alma Mater* ir kurio geriausią spektaklį – Vydūno „Pasaulio gaisrą“ žiūrėjau kelis kartus. Ne mažesniu įvykiu turėjo tapti Justino Marcinkevičiaus poemos „Siena“ premjera Kiemo teatre – nors oficialiai „Sieną“ režisavo Limanto žmona, užkulisiuose buvo kalbama, kad tikrasis spektaklio režisierius yra pats teatro vadovas. Deja, Marcinkevičiaus poezija virto karikatūrišku plakatu, po senojo universiteto kiemo erdves blaškėsi minios žmonių ir mosavo raudona vėliava. Šį klaiką įspūdį bandžiau perteikti per visą universiteto laikraščio *Tarybinis studentas* puslapį. Tada pirmą sykį ir buvau apskūstas. Pirmą, bet ne paskutinį (skundžiamas esu iki šiol).

Limantas apskundė mane universiteto rektoriui Jonui Kubiliui ir visų studentų baubui prorektoriui Broniui Sudavičiui: kaip drįso nesusitupėjęs nemokėlis studentas tyčiotis iš daug nusipelnusio teatro menininko ir pedagogo? O aš viso labo troškau pasakyti savo nuomonę, bet, pasirodo, buvau kenkėjas, teatro juodintojas. Tada pirmą kartą susidūriau su autoritarine sąmone, kuriai nepriimtina jokia kritika, nes kritikavimas *à priori* vertinamas kaip priešų darbas, diversija.

Šis skandalas man baigėsi netikėtai – jis pasiekė garsaus teatrologo, tuo metu dirbusio populiaraus savaitraščio *Literatūra ir menas* Teatro ir kino skyriuje, Egmonta Jansono ausis: atseit universitete studijuoja toks tipas, kuris nepaiso autoritetų. Iš tikrųjų aš nesiekiau sugriauti kiemo nors autoriteto, tiesiog nuoširdžiai ir atvirai parašiau apie melagingą antimenišką spektaklį taip, kaip sugebėjau. Turbūt ne dėl profesinių gebėjimų, o dėl nuoširdaus atvirumo ir buvau pastebėtas Jansono, kurį laikau savo pirmuoju tea-

tro kritikos mokytoju. O kai *Literatūros ir meno* redakcinės kolegijos narė Irena Aleksaitė pagyrė mano pirmuosius mėgėjiškus teatro kritikos bandymus, atsivėrė išsvajotos šio kultūros savaitraščio durys. Tapęs *Literatūros ir meno* Teatro ir kino skyriaus korespondentu, vėliau vedėju, aš vienuolika metų buvau liudytojas ir dalyvis tų įvykių, apie kuriuos žurnale *Lietuvos scena* bando papasakoti Aleksandras Guobys ir Petras Bielskis, pirmajam šių metų numeriui parengę straipsnius pagal savo pranešimus, 2010 m. gruodžio 15 d. skaitytus mokslinėje konferencijoje „Lietuvos nepriklausomybės teatrui – 20!“

Nors konferencija pavadinta mokslinė, pranešėjai be skrupulų elgiasi su faktais, o sąvokas vartoja kaip pakliuvo...

Antai Guobys konferencijos temą pradeda plėtoti nuo faktinės klaidos: pasak jo, 1989 m. Lietuvos teatro sąjungos suvažiavimas, paveiktas Sąjūdžio, nepakluso jos pirmininko Regimanto Adomaičio „maldavimams“ neatsiskirti nuo Rusijos visasąjunginės teatro draugijos. Bet Rusijos visasąjunginę draugiją jau seniai buvo pakeitusios dvi skirtingos Teatro sąjungos – viena SSRS, kita Rusijos. Labai negarbinga užsipulti Regimantą Adomaitį – legendinį scenos Mindaugą ir Mažvydą – nutylint, kad jis buvo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys. Simboliška ir dėsninga, kad Adomaičio vadovaujama Teatro sąjunga suteikė stogą ką tik susibūrusiam Sąjūdžiui ir Sąjūdžio informacinei agentūrai (SIA). Prie ko dar galėjo glaustis Sąjūdis, jeigu ne prie Lietuvos teatro, kuris buvo tikras dvasios žiburys okupacijos naktį? Bet tą pripažinęs Guobys netektų svarbaus kozirio – sugriūtų visa „mokslinė“ konferencijos ir šio *Lietuvos scenos* numerio „konceptija“. Mat jos užduotis – išvilkti į dienos šviesą tautos kultūros, lietuvių teatro ir jo kūrėjų žlugdytojus, kurie organizavo ir organizuoja „įvairius klaninius skundus, recenzijas“. Anot Guobio, tą daro „vis tie patys I. Aleksaitė, A. Girdzijauskaitė, M. Petuchauskas, I. Veisaitė ir jiems paklusnūs [gal paklusnios? – V. V.] R. Marcinkevičiūtė, R. Vasinauskaitė ir kt.“

Štai ir turime išgrynintą „sąmokslų teoriją“, net sąmokslininkai išvardyti beveik visi. Tarytum nė nebuvo vienos partijos diktatūros su prievartos aparatu – nuo Centro komiteto iki cenzūros (*Glavlit*) ir KGB! Pasirodo, scenos meno raidą žlugdė, iškreipė, kūrėjų likimus luošino ne jie,

o Lietuvos teatro draugijos (iš pradžių) ir Lietuvos teatro sąjungos (vėliau) baisioji Teatrologų sekcija kartu su Kultūros instituto „menotyros centru“, o nepriklausomybės laikais ši piktadarių šutvė esą persikraustė į Muzikos ir teatro akademijos *Teatrologijos* katedrą. (Beje, LMTA tokios katedros niekada nebuvo ir iki šiol nėra.) Bent kiek susipažinusieji su Sovietų Sąjungos istorija žino, kad komunistų partija netoleravo jokios konkurencijos ir net menkiausio savarankiškumo – kažin ar kokiai nors teatrologų sekcijai būtų buvę leista, kažkokiu būdu įgijus neribotų galių, formuoti (tiksliau – deformuoti) viso tautos teatro raidą.

Žinoma, tai visiškai niekai, tušti prasimanymai. Bet gal šiuos pramanus jų autoriai su tokiu įkarščiu kartoją ne iš blogos valios, gal patys jais tiki, kaip būdinga visiems fanatikams? Neprieštarauju nuomonei, kad kiekvienas fanatizmas yra tam tikra pamišimo forma. Gal neįmanoma šios proto ligos išgydyti, bet įmanoma suprasti jos priežastis, o tai jau pirmas žingsnis sveikimo link.

Priežastys gali būti ir metodologinės, jas atskleidžia patys demaskavimo entuziazmu trykštantys straipsnių autoriai.

Bielskis įsitikinęs: „*Viešai išsakyta nuomonė formuoja tikrovę.*“ Pasak jo, „*tuo naudojasi visi viešieji (tiksliau slaptieji) ryšiai, antiliaudinės doktrinos, atviri ir uždari fondai. Sakymas ar nutylėjimas turi savų tikslų.*“ Bet juk dar Karlas Raimundas Popperis kalbėjo apie tokį žmogaus proto paklydimą, pavadinęs jį istoricismu, kai idėjas, mintis, vaizdinius, pasaulėžiūrą imama tapatinti su tikrove. Ne veltui komunistai, naciai, o ir visi totalitariniai režimai tiek daug dėmesio skiria ideologijai ir propagandai – jie tiki, kad taip formuoja realybę. Todėl sovietiniai laikraščiai rašė apie tai, ko nebuvo, ir nutylėdavo tai, kas yra. Čia tikroji cenzūros prasmė: egzistuoja tik tai, kam cenzoriai leidžia egzistuoti. Levas Trockis buvo išbrauktas iš laikraščių, istorijos vadelių ir enciklopedijų, o netrukus dingo ir iš šio pasaulio. Režisieriaus Jono Jurašo pavardė išnyko iš visų sovietinių leidinių, net iš teatro afišų, nors jo spektakliai, tiesa, nukraujavę, vis tiek buvo vaidinami, – tuo norėta parodyti, kad jokio skandalo dėl cenzūros nė būti nebuvo.

Bielskis, užsipuolęs interneto portale *Menų faktūra* Vaido Jauniškio išspausdintą diskusiją „Scenos menas per 20

metų: nuo estetikos iki politikos“, teigia: „tikrovė [toje diskusijoje – V. V.] *ne analizuojama, o kuriama, teigiama ne ta tiesa, kuri objektyviai egzistuoja, bet tokia, kokia norima, kurią žmonės turėtų girdėti ir priimti kaip esamą*.“ Tiesą, kuri „objektyviai egzistuoja“, žino, suprantama, tik Bielskis, kuris sakosi atstovaujantis nacionaliniam teatrui ir ginantis jį nuo kažkokio „*universalų menininkų teatro*“. Šią antilietuvišką teatro tikrovę, anot jo, kuria teatrologai (Audronis Liuga ir kiti), kurie cituoja ne tuos autorius, keliaklupsčiau-ja prieš užsienio autoritetus ir nepastebi „*prakilnių Lietuvos mokslininkų*“ (čia jau Guobio į(si)vardijimas). Lietuvos teatrologijos plotuose šiuo metu esą vyksta bekompromisė kova tarp šių tikrovių. Ar tai neprimena marksistinės „klasų kovos“ teorijos ir sovietmečiu taikyto reglamento, ką galima cituoti, o ko ne, su garsiuoju privalomos literatūros sąrašu, kuris prasidėdavo marksizmo klasikais ir partijos nutarimais?

O štai metodologinės Guobio nuostatos: „*Kalbėti apie režisierių arba artistą sovietmečiu buvo apsiribojama daugiausia tik sukurto spektaklio arba vaidmens rėmuose. O apie žmogų, jo charakterį, būdo savybes buvo vengiama kalbėti. Neduok Dieve, dar išryškės kokie nors nesovietiniai, buržuaziniai artisto būdo bruožai, kūrėjo ne toks kaip valdžios požiūris į gyvenimą, o gal dar išlįs kokie nors iškreipti moralės galai?*“

Kokiam nors Roland'ui Barthes'ui ir visiems „naujosios kritikos“, atmetančios biografinius kritikos metodus, atstovams tokie kaltinimai skambėtų kaip didžiausias pagyrimas (išlikti spektaklio ir vaidmens „rėmuose“). Tačiau dabartinius rašėjus domina tik menininkų „BŪDO BRUOŽAI“ ir „MORALĖS GALAI“, matyt, menas tėra dingstis pakalbėti apie meilužius, skyrybas, mašinas, šuniukus ar katinus. O jeigu pasakysi kūrėjui, kad jis nevykėlis, sulauksi atsakymo: „Bet aš myliu Lietuvą.“ Vadinasi, kas nemyli jo – nemyli ir Lietuvos. Ši tezė – neišsenkamas Guobio ir Bielskio išminties ir įkvėpimo šaltinis. Jie taip įsikovė, kad kritiškos recenzijos neskiria ne tik nuo straipsnio, bet ir nuo skundo. Todėl Guobys turi pamatą didžiutis: „*Šioje vietoje norėčiau priminti skaitytojams, kad iš 35 šiuo metu esančių Teatro sąjungos Teatrologijos skyriaus narių nė vienas nėra parašęs kito žmogaus [kitą žmogų? – V. V.] žeminančio, niekinančio, įžeidžiančio rašto. Jie rimtai tiria tautos meni-*

nio mąstymo genetinį kodą, dorai analizuoja gyvąjį mūsų teatrą, jo formas, turinį, istoriją, teatro menininko kūrybos ištakas, vadovaudamiesi pagarbos ir orumo kriterijais.“

Ar čia norima pasakyti, kad Teatrologijos skyriaus 35 nariai neparašė nė vienos kritiškos recenzijos? Vargu ar tai nudžiugintų abiejų autorių nuolat minimą Balį Sruogą, kuris negalėjo pakęsti amatininkų ir netalelingų apsime-tėlių.

Tačiau kritiško požiūrio deficitą šiame Lietuvos scenos numeryje su kaupu kompensuoja Bielskis ir Guobys – var-gu ar kas pajęgtų parašyti labiau „*žeminantį, niekinantį, įžeidžiantį raštą*“, trypiantį „*pagarbos ir orumo kriterijų*“, nei padarė jiedu. Šių autorių kritika nukreipta ne į žmonių kūrinius, jų darbus, o į pačius žmones, bandoma paneig-ti ne argumentus, o apdergti juos išdėsčiusius asmenis. Ši ataka prieš asmenybes ir privertė reaguoti, o ne Lietuvos scenos tekstų lygis (jis pasibaisėtina neprofesionalus) ar Teatro sąjungos ir jos pirmininko Algio Matulionio nuo-tykiai ir žygiai. Atvirai šnekant, net nežinojau, kad tokia sąjunga iki šiol gyvuoja.

Žurnale skelbiamuose „mokslinės“ konferencijos pra-nešimuose nei apie teatro meną, nei apie jo istoriją, nei apie teatrologiją nėra kalbama, daugiausia samprotaujama apie tai, kad „*lietuvių teatrologijoje vyksta kova dėl ideologi-nės kontrolės*“. Net sovietmečiu retai susidurdavau su tokiu primityviai ideologizuotu, politiškai vulgarizuotu požiū-riu į teatrą, nebent skaitydamas 1970 m. išleistą Guobio brošiūrą „Lenino paveikslas Lietuvos teatre“. (Šį „veikalą“ prisiminus, keistoka skaityti Bielskio teiginius, kad „*lietu-vių teatras niekada, kiek save atmena, nekolaboravo, šven-tvagiška jį kaltinti konformizmu. Net pasauliniame teatre nesurasi nieko tolygaus to meto lietuvių režisierių spekta-klių ezopiniams ženklams ir maištui*.“ Įspūdžiui sustiprinti priduriama: „*visą kelią kovėsi vienas prieš vieną nuogomis rankomis...*“)

Išaiškinęs bendrą foną, vienoje vietoje Bielskis vis dėlto imasi konkretybių – bando interpretuoti konkretaus spek-taklio vienos scenos *interpretaciją* ir tai sudaro koncepcinį jo teksto branduolį. Teksto, kurį pavadinčiau išpuoliu prieš minties laisvę ir net sveiką protą.

Lemiamam smūgiui Bielskis neatsitiktinai pasirinko „Bolševikų“, režisieriaus Jurašo anaiptol ne svarbiausio kū-

rinio, interpretaciją, pateiktą Irenos Aleksaitės, kuri vienoje šio spektaklio scenoje įžvelgė savotišką aliuziją į Leonardo da Vinci'o paveikslą „Paskutinė vakarienė“. Apkaltinės profesorę neišmanymu, esą jai neįkandama „*anų konspiracinių laikų ženklų sistema*“, Bielskis piktnasi: „*Viskas ne į temą. Autorius [autorė? – V. V.], įvardijęs veikėjus, priėmusius „Raudonojo teroro“ kraugerisčiausią pasaulyje nutarimą kaip „pasiaukojusius, dar buvus žmonėmis“, visiškai prasi-lenkia su pagrindine spektaklio idėja. „Paskutinė vakarienė“ menotyroje žinoma kaip Judo arba išdavystės temos nešėja. Belieka atsekti, kas ir ką išduoda, į ką buvo nukreiptas spektaklio smagalyš.*“

Dar vienas supaprastinimas, šikart – didingos „Paskutinės vakarienės“ scenos, iš jos polifonijos išskiriant tik vieną Judo temą, labai svarbią, tačiau anaipol ne svarbiausią. Suprantama, ką Bielskis trokšta pavadinti Judu, tačiau net šis pritempimas nepateisina, kad taip nuskurdinama ir suvulgarinama viena gražiausių ir tragiškiausių Naujojo Testamento vietų.

Vulgarizuotam mąstymui gal ir neįmanoma suvokti, kaip okupacijos sąlygomis Lietuvos teatras galėjo išgyventi aukso amžių, neišskiriant ir anuo metu puikaus Vilniaus rusų dramos teatro. Gal tai sovietinių laikų nostalgija? Ne, juk negalima ilgėtis kalėjimo ir jo sargų. Tačiau tiesa ir tai, kad tame kalėjime švytėjo Juozas Miltinis su savo teatre studijoje išugdytais talentais, vėliau – Povilas Gaidys, Jonas Jurašas, dar vėliau – Dalia Tamulevičiūtė, Jonas Vaitkus, Eimuntas Nekrošius, Saulius Varnas, Rimas Tuminas, Gytis Padegimas. Aukso amžius – tai ir šimtaprocentinis (Sovietų Sąjungoje – fenomenalus) teatrų lankomumas, žiūrovų iš Maskvos, Leningrado, kitų SSRS didmiesčių piligrimystė į Panevėžį, paskui – į Vilniaus Jaunimo teatrą. Žiūrovai, Henriko Vancevičiaus ir Povilo Gaidžio spektakliuose drauge su Justino Marcinkevičiaus Mažvydu skanddami žodį „Lie-tu-va“, nežinojo, gal tik nujautė, kiek sveikatos, nervų, širdies randų šiems ir kitiems Lietuvos režisieriams, aktoriams kainavo teisė viešai sakyti tai, ką galvoja. Ne mažiau – ir Lietuvos teatro kritikams.

Priešingai negu kitų sričių menininkai, kurie jau seniai buvo susibūrę į įtakingas kūrybines sąjungas, teatralai turėjo tik Teatro draugiją (jos rangas buvo paaukštintas iki sąjungos jau Gorbačiovo „perestroikos“ laikais). Vienas

aktyviausių Teatro draugijos padalinių buvo Teatrologų sekcija. Jos nariai turėjo vieną privilegiją – žiūrėti spektaklius, viešai juos aptarinėti, kartais apie juos ir parašyti. Mat Teatro draugija neturėjo savo spaudos, išskyrus biuletenį *Teatras*, vos kartą per metus pasirodydavo to paties pavadinimo almanachas. Todėl Teatrologų sekcijos nariai visiškai priklausė nuo laikraščių ir žurnalų redaktorių malonės. Tačiau teatro kritikai niekada nepretendavo į nuomonės monopolį. Net į profesionalųjį meną orientuotuose leidiniuose (*Literatūra ir menas*, *Kultūros barai*) apie teatrą rašydavo ne tik Teatrologų sekcijos nariai, bet ir žymus kalbininkas Vytautas Vitkauskas, aktorė Gražina Urbonaitė, ne vieną straipsnį paskelbė ir Guobys. Tikras įvykis būdavo, jei į diskusijas apie teatrą pavykdavo įtraukti literaturologus Albertą Zalatorių ir Vytautą Kubilių, muzikologus Vytautą Landsbergį ir Edmundą Gedgaudą, tokius dramaturgijos ir teatro istorijos žinovus kaip Jonas Lankutis ar Vanda Zaborskaitė. Jiems taip pat atrodė svarbu pareikšti savo nuomonę apie teatrą.

Žinoma, teatrinės minties centras buvo Teatro draugijos Teatrologų sekcija, kurią sudarė įvairių kartų, biografijų, patirčių ir pažiūrų žmonės. Kas juos vienijo? Manychiau, profesionalumas, pagarba teatrui ir tiesai. Prisimenu, man, *Literatūros ir meno* Teatro ir kino skyriaus vedėjui, tarp Teatrologų sekcijos narių niekaip nepavykdavo rasti recenzentų vadinamiesiems proginiams spektakliams, kurie skirti kokiam nors partijos suvažiavimui ar jubiliejui kaip privaloma ideologinė duoklė. Prašyti teigiamos (neigiama šiuo atveju neleistina) recenzijos apie tą propagandinį šlamštą nedrįsdavau nei šekspyrologo Dovydo Judelevičiaus ir jo bendražygės Irenos Veisaitės, nei Danos Rutkutės ir jos bičiulio Antano Vengrio, nei Irenos Aleksaitės ir Marko Petuchausko, nei visuomet kritiškų, nesileidžiančių į kompromisus Audronės Girdzijauskaitės ar Egmonta Jansono. O jeigu būčiau pasiūlęs, kad socrealizmo laimėjimais Lietuvos scenoje pasidžiaugtų Gražina Mareckaitė ar Algis Samulionis, jie būtų supratę tai kaip įžeidimą. Vėliau į sekciją atėjusios Rūta Vanagaitė, Elona Bundzaitė, Ramunė Marcinkevičiūtė, gavusios tokį pasiūlymą, būtų iš manęs kandžiai išsityčiojusios, kaip ir tuo atveju, jei aš pats būčiau parašęs panegiriką apie melagingą spektaklį.

Vargu ar teatro kūrėjai mus, kritikus, mylėjo, veikiau koneveikė ir nekentė. Tačiau gerbė, nes mes patys save gerbėme, nemelavome nei sau, nei kitiems.

Todėl tarp Teatrologų sekcijos narių neatsirado nė vieno Judo, kai „partija ir vyriausybė“ triuškinio Joną Jurašą – to meto spaudoje nėra nė vienos profesionalaus teatro kritiko publikacijos, smerkiančios režisierų. Kai valdžia užsima – uždrausti Jono Vaitkaus „Literatūros pamokas“ Kauno dramos teatre, oficiozui *Tiesa* nepavyko prikalbinti nė vieno teatro kritiko, kad sviestų „partinės kritikos“ akmenį, todėl turėjo sukurti spektakliu „pasipiktinusių“ mokytojų laišką. Nesisekė suorganizuoti teatro kritikos puolimo ir prieš puikų Povilo Gaidžio spektaklį – Aleksandro Kopkovo „Dramblį“, cenzoriams teko sudoroti jį patyliukais, be kritikų talkos. Šio talentingo spektaklio nedrįso paminėti net „Tarybų Lietuvos enciklopedijos“ I tomas, išleistas jau Gorbačiovo „perestroikos“ laikais. Tą apdairiai baikštų straipsnelį, nepastebėjusį dramblio, enciklopedijai parašė Bielskis. Todėl, sakyčiau, nelabai pritinka jam nei didvyrio aureolė, nei kankinio vainikas. Kaip ir Guobiui.

Guobys, pagyręs Algį Matulionį už tai, kad „*pirmininkas neleidžias tai [minėtų kenkėjų – V. V.] grupei užvaldyti teatrinę spaudą*“, principingai aptaręs „griaunamąją“ Teatrologų sekcijos veiklą, daro galingą išvadą: „*Tai buvo sovietinių aktyvistų maištas!*“

Na, ką gi, pakalbėkime ir apie aktyvistus – jiedu (Guobys su Bielskiu) sovietmečiu sėkmingai apsigynė disertacijas, abu dėstė teatro disciplinas Valstybinės konservatorijos Aktoriaus meistriškumo katedros ir Konservatorijos Klaipėdos fakultetų studentams. O Teatrologų sekcijos pirmininkė, kruopšti teatro tyrinėtoja Irena Aleksaitė per visą sovietmetį buvo priversta dirbti ne pagal specialybę – dėstė estetiką Vilniaus inžineriniame statybos institute. Kitam Teatrologų sekcijos nariui, vienam talentingiausių Lietuvos teatro kritikų Egmontui Jansonui buvo dar blogiau – teko kurį laiką dirbti sanitaru Naujosios Vilnios psichiatrijos ligoninėje. Štai kokio sovietų valdžios įvertinimo nusipelnė Teatrologų sekcija ir jos nariai. Bet man tikrai nuostabu, kad ir nūnai, nepriklausomoje Lietuvoje, teatrologų darbą ir

vaidmenį panašiai, t. y. iš ano meto pozicijų, vertina Guobys, Bielskis, ir dabartinė Teatro sąjunga.

Nederėtų apie lietuvių teatrą, jo savitumą kalbėti taip primityviai, tamsuoliškai, per kraštus liejant tulžį ant tariaimų jo priešų, nes mūsų scenos menui tikrai nėra būdingas tulžingumas, dogmatizmas, primityvumas, obskurantizmas. Bet gal šiedu žurnalo *Lietuvos scena* redakcinės kolegijos nariai puoselėja slaptą viltį visa tai įdiegti po „tautinio“ teatro skraiste?

P. S. Aptariamose publikacijose esama ir daugiau įsidėmėtinų dalykų. Antai Bielskis rašo: „*Kalbėti apie režisierių stoką ir seniau, ir dabar atrodo net nepadoru*“, mat „*aptiriamas lietuvių teatro laikotarpis priskaičiuoja per 100 įvairaus braižo režisierių. Diduma jų jauni ir perspektyvūs*.“ Yra ir „*vidurinė režisierių karta*“, pasak Bielskio, „*garsi ne tik Lietuvoje*“ (čia išvardijamas margas įvairaus amžiaus ir „kalibro“ asmenų būrys nuo Cezario Graužinio iki... Reginos Steponavičiūtės), be to, „*turime ir režisierių-emeritų*“ (paminėti 3).

Tačiau įdomiausia grupė – tai „*pasaulinio garso lietuvių teatro patriarchai*“, tarp kurių pagarbiai paminimas ir Oskaras Koršunovas! Sveikinu, žinoma, ne Oskarą, priskirtą prie „*patriarchų*“, o Bielskį su Guobiu, atvėrusius savo patriarchalinio mintijimo galias, ir *Lietuvos sceną*, pasidalijusią su skaitytojais teatrologijos mokslo gausiais „atradimais“ ir kalbos gimosios „gražumu“.

Eugenijus Antanas CUKERMANAS. Aquileia. 2011. Drobė, aliejus; 81x76

Eugenijus Antanas CUKERMANAS. *Furioso*. 2010. Drobė, aliejus; 80x70

Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

Kęstutis ŠAPOKA

PASIJUSTI SAUGIAM

Eugenijaus Antano Cukermano kūrybos paroda galerijoje „Meno niša“

Spaudoje skaičiau, kad Eugenijaus Antano Cukermano kūryba buvo persmelkta nonkonformizmo idėjų. Ką sovietmečiu (Lietuvos dailės kontekste) reiškė nonkonformizmas arba priešinimasis totalitarinei sistemai, kuri fiziškai naikino tautą (nors šiuo metu ES geopolitikos fone mažų tautelių nacionalizmas nepaklausus)? Vargu ar įmanoma kuo nors papildyti seminonkonformizmo arba semikonformizmo terminą, nukaltą prieš du dešimtmečius.

Dailės kūrinių, išreiškusių atvirą pasipriešinimą sistemai, neturime. Taigi, situacija dviprasmiška – lieka kliautis asmenine dailininkų laikysena ir netiesiogiai, bet kontekstualiai su sistema konfrontuojančiu, nors nepolitiško turinio, „grynuoju“ menu.

Dviprasmiška ir tai, kad, sakykime, su sistema gerai sutariantys dailininkai konformistai,* jei norėjo, galėdavo leisti sau ir atviriau mėgautis „grynuoju“ menu, o, pavyzdžiui, Antanas Gudaitis dėl to, kad praeityje priklausė „buržuazinei“ *Ars* grupei, buvo baramas ir marginalizuojamas net už mažesnę „grynojo“ meno dozę negu lojaliųjų kolegų paveiksluo-

se. Dailininkas Vladas Drėma, išauklėtas Vytauto Kairiūkščio avangardizmo dvasia ir nenorėdamas taikytis prie vulgarizuotų socrealizmo standartų, apskritai liovėsi tapęs ir pasitraukė į dailėtyros sritį.

Kita vertus, „grynąjį“ meną buvo įmanoma kiek užmaskuoti po taikomųjų, dekoratyvinių dailės šakų priedanga, pavyzdžiui, imantis tariamai „nekaltos“ tekstilės, scenografijos, knygos grafikos... Klostėsi kiek absurdiška situacija, nes oficialiai toleruojamos ir skatinamos buvo ir kai kurios „grynojo“ meno formos. Taigi, net ir „grynasis“ menas turėjo tam tikrų toleruotinų savybių, ne visos jos buvo valdžiai nepriimtinos. Be to, keičiantis „politinei linijai“, tai, kas anksčiau būdavo draudžiama, kiek vėliau tapdavo „pamodernintu oficialiuoju stiliumi“.

Formos požiūriu toleruotinas „grynasis“ menas kiek labiau krypto lyrizmo pusėn, o valdžiai nepriimtinas buvo tas, kuris nevengė dramatizmo ar net bjaurumo, sarkazmo. Be to, dailininkas galėjo būti marginalizuotas ne tiek dėl kūrybos pobūdžio, kiek dėl asmeninių savybių, dėl pozicijos, dėl išorinių aplinkybių. Tas pats pasakytina apie krikščioniškąją dailę ar literatūrą. Pavyzdžiui, Mindaugas Tomonis buvo persekiojamas ir atsisveikino su gyvybe už tai, kad rašė krikščioniškų simbolių prisodrintą poeziją, filosofines esė ir atvirai užėmė antisovietinę poziciją.

* Ši sąvoka morališkai daugiaprasmė arba daugiaspalvė, nes į ją sutelpa daugybę niuansų ir priešasčių – nuo tikėjimo komunizmo idealais, nuoširdaus noro nuveikti ką nors naudinga savo cecho labui, priverstinių (išorinių ar vidinių) aplinkybių, plaukimo pasroviui iki ideologijos traktavimo tiesiog kaip palankios terpės verslui, asmeninei karjerai ir t. t.

Situacija paini – konkrečiais gyvenimo atvejais tekdavo tuo pat metu ir laikytis moralinių principų, ir sutikti su aibe kompromisų, beje, kaip ir dabar. Be to, viskas neišvengiamai ištirpsta kasdienybėje, kuri ne visada leidžia mąstyti „principų“ kategorijomis, greičiau jau verčia daryti „kompromisus“.

Semi(non)konformizmo sąvokos painumą liudija kad ir nesena istorija, nutikusi per vienos disertacijos gynimą. Jos mokslinio tyrimo objektas artimas menotyros sričiai, todėl į komisiją buvo įtraukta ir viena garsi menotyrininkė. Plėtojantis diskusijai, kalba nukrypo į sovietmečio kultūrą (šiuo atveju į tam tikrą fotografų kartą), nonkonformizmą, disidentizmą, pasipriešinimą. Filosofų cecho atstovai labai aiškiai skiria pasipriešinimą ar/ir disidentizmą kaip ginkluotą (dažniausiai) kovą arba bent jau atviras, *viešai* reiškiamas antitotalitarines nuostatas.** Kultūros nonkonformizmą jie taip pat suvokia kaip nedviprasmišką ir, svarbiausia, viešą gyvenimo ir kūrybos nuostatą nesitaikstyti su režimu.

Visi kiti niuansai ir išvedžiojimai, kuriuos, pasak filosofų, taip mėgsta kultūros atstovai, yra viso labo gudri sofistika. Į diskusiją įsitraukusi dailėtyrininkė kaip tik ir ėmėsi tokios gudrios (o gal tiesiog naivios) sofistikos – pradėjo įrodinėti, neva tie sovietmečiu klestėję fotografai konformistai tuo pat metu buvo ir gryniausio plauko disidentai (!), nes jų archyvuose iki šiol dūla daugybė neskelbtų fotonuotraukų, fiksavusių sovietmečio nykumą ir negeroves... Taigi, dviguba ar triguba veidmainiška moralė lengvai paverčiama nonkonformizmo atitikmeniu. Dailės sritis tam itin palanki. Kai kalbama apie tai, kad kai kurių dailininkų sovietmečiu nepriimdavo į oficialias parodas, o kai kuriuos net pašalindavo

iš LSSR dailininkų sąjungos, neretai išryškėja savotiškas paradoksas. Viena vertus, tai tarsi užtikrina dailininkui nonkonformisto statusą, antra vertus, kontekstas sufleruoja, kad jie būtų mielai dalyvavę oficiozinėse parodose, tiesiog aplinkybės susiklostė nepalankiai... Taigi, peršasi išvada, kad dažnu atveju, be retų išimčių, ne tiek patys dailininkai buvo sąmoningi nonkonformistai, kiek sistema jiems primedavo tam tikras sociopolitines etiketes. Todėl nereikėtų stebėtis, kad „nekalta“ komercinė (šandienos požiūriu) kičą kūrę ir tebekuriantys dailininkai sovietmečiu buvo apgaubti didesne ar mažesne sistemos „priešų“ aureole.

Ką tokioje painiauvoje galime pasakyti apie Eugenijaus Antano Cukermano kūrinius „persmelkusį nonkonformizmą“? Metęs architekto specialybę, jis ėmė tapyti, iš pradžių pasuko tiesiogiai konstruktyvios, vėliau – išoriškai labiau ekspresyvos abstrakčiosios dailės link. Grynoji abstrakcija, ypač nesimaskuojanti taikomosios dailės šydu, kaip žinome, sovietmečiu buvo tapatinama su „reakcionistiniu buržuaziniu formalizmu“, taigi valdžiai atrodė, kad ji yra pavojinga, politiškai nepatikima. (Pavyzdžiui, Vladislovas Žilius dėl abstraktumo principo dailėje, kaip vidinės laisvės atitikmens, 1976 m. atvirai susikirto su valdžia ir net sugebėjo emigruoti į JAV.) Kita vertus, ne paslaptis, kad Vakaruose po Antrojo pasaulinio karo abstrakcija labai greitai tapo komerciniu kiču.

Taigi, socioistorinis kontekstas yra svarbus, nes tai, kas sovietmečiu atrodė labai radikalų, šiandien gali būti ne ką mažiau komerciška. Per Cukermano parodos atidarymą klausydamasis kalbų apie „spalvinę klausą“, apie „jautrumą“, apie keistai hipertrofuotą dailininko santykį su kūriniais tarsi su gyvomis būtybėmis, pasijutau lyg būčiau atsidūręs sektos susirinkime. Toji sekta vartoja slaptą kalbą, magiškų užkeikimus, kurių kažkada ir aš buvau mokomas, taigi protu juos suvokiū, suprantu, tačiau nebejaučiu egzaltuotos mistikos, apėmusios daugelį susirinkusiųjų... Be to, kilo klausimas, ar šiandien, totalinės komercializacijos, kurią propaguoja net

** Tuo dviprasmybės vis tiek nesibaigia, nes Lietuvoje buvo atvejų, kai aukštų partinių šulų ar aukštų pozicijų sovietinėje sociokultūrinėje hierarchijoje užimančių asmenų atžalos galėjo sau leisti viešai smerkti sovietinę sistemą, emigruoti į Vakarų ir sėkmingai tęsti akademinę karjerą, o prieš režimą viešai pasisakę „paprastos liaudies“ atstovai, neturintys reikiamo „stogo“, kalėjo lageriuose ar net buvo nužudyti specialiųjų tarnybų, pavyzdžiui, kaip Mindaugas Tomonis...

valstybinės kultūros institucijos, nuolat apeliuojančios į „rinką“, terpėje, kur svarbiausi veiksniai yra reikiamas biurokratinis „stogas“ ir viešieji ryšiai, ką nors bereiškia didesnis ar mažesnis spalvinis jautrumas? Ar tai nėra tik dar viena komercinė etiketė?

Vis dėlto grįžant prie nonkonformizmo, galima daryti prielaidą, kad tam tikrų profesionalumo, konceptualumo, individualumo (laisvės bent jau savo kūryba sakyti tai, ką manai, o ne tai, ką anksčiau primesdavo socrealizmo normatyvai, o dabar diktuoja rinka) standartų ir principų laikymasis šiandien taip pat gali (kai kuriais atvejais) būti nonkonformizmo dalis. Cukermanas tokios pozicijos principingai (o gal šiek tiek ir verčiamas aplinkybių) laikosi sovietmečiu, laikosi ir dabar.

Konteksto vaidmuo svarbus ir tuo atžvilgiu, kad šiandieninėje situacijoje abstrakčiąją tapybą sunku išgryninti pagal ideologinės nuostatos, grynojo meno ir gryniausios komercijos sluoksnius (nors iš esmės tai ta pati ideologijos sfera, tik įvardijama skirtingomis sąvokomis). Čia praverčia konteksto žinojimas – Cukermano laikysena ir kūryba, o ir abstrakčiosios dailės statusas sovietmečiu, neišvengiamai šiek tiek koreguoja kūrinių suvokimą, nukreipia mąstyti viena ar kita linkme.

Negalėčiau griežtai teigti, kad ir patys kūriniai neturi tam tikrų nonkonformizmo bruožų. Visų pirma net po storu dažų sluoksniu ar jame (turiu omenyje tapymo ar spalvinio komponavimo procesą) išlieka analitinis pradai, besikertantis su totalitarinės (nesvarbu, politinės ar komercinės) sistemos gniaužtais.

Eugenijus Antanas CUKERMANAS. *Aurum*. 2009. Drobė, aliejus; 70x70

Apibendrinant galima sakyti – Eugenijus Antanas Cukermanas tvirtai laikosi savo suformuotų kūrybinių principų, kartojasi jų orbitoje arba keičiasi pagal juos, o ne verčiamas rinkos (ar ideologijos) primesčių taisyklių.

Kai buvau studentas, atrodė, kad vertybių skalė išsitenka paprastoje priešpriešoje: „naujumas“ vs „stagnacija“, tačiau bėgant metams „vertybių“ suvokimas, ypač gyvenimo beprasmybės akivaizdoje, darosi vis sudėtingesnis, painesnis, todėl ir ši priešprieša netenka prasmės. O atsidūręs Cukermano kūrinių apsuptyje trumpam galėjau susigrąžinti apgaulingą iliuziją, kad egzistuoja aiškūs ir stabilūs „tikrųjų vertybių“ atskaitos taškai. Tai leidžia bent keletą minučių jaustis saugiai. ■

„AŠ PARODYSIU TAU BAIMĘ RANKOJE, PILNOJE DULKIŲ“*

Teoretikas Janas Verwoertas savo knygoje įtartinau šizofrenišku pavadinimu „Kas yra šiuolaikinis menas“ rašo, kad šiuolaikinio meno terminas – tai pragaro metafora. Autorius neatskleidžia, kodėl tyrinėjimų atskaitos tašku pasirinko objektą, kuris turi kur kas daugiau neigiamų nei teigiamų savybių. Verwoertas dėsto Roterdame, Pieto Zwarto institute, ir niekada nevengia pasiaukoti meno labui, pavyzdžiui, per vieną performansą jis įgavo moters pavidalą. Taigi, pasak jo, šiuolaikinis menas – tai stovėjimas šalia pragaro vartų. Sveika ironija, kurios taip trūksta šviesioje Lietuvos padangėje. Manychiau, Verwoertas šia pragaro metafora nori pasakyti, kad šiuolaikinis menas ar institucija tarsi katilas kunkuliuoja vaizdais ar vaizdiniais. Bet juos, anot jo, galima aptikti tik tarpduryje. Modernistai intelektualai metų metus gamino vaizdinius, žvelgdami į pragaro vartus, o mes – jau jo prieangyje. Šiuolaikinio meno kodas ir meno kūrinių paslaptis glūdi ne pragaro erdvėse, o būtent tarpduryje, nes tos durys skiria du pasaulius, kurie neįvardijami ir nematomi, kad ir kaip ryškiai būtų apšviesti.¹ Knygoje Verwoertas kalba apie juoką ir kūkčiojimą – tai būsenos, kurios ypač dažnai apima susidūrus su šiuolaikiniu menu.

* Fotografas Walkeris Evansas garsiąją Thomo Stearnso Elioto eilėraščio eilutę: *I will show you fear in a handful of dust* pasirinko kaip savo kūrybos moto.

Po tokios įžangos užėikime į instituciją, pavyzdžiui, į Vilniaus ŠMC. Ši erdvė sklidina ne juoko ir verksmo išraiškų, o intelektualinių užuominų ir samprotavimų, joje sunku išgirsti ką nors, kas nepriklausytų nuo mados – tai tiesiog nepageidautina, kaip ir eksponatus liesti rankomis. Ar šiuo metu čia veikiančios parodos – Pierre'o Leguillono „Diane Arbus: retrospektyva spaudoje, 1960–1971“, Makoto Aidos „Diena ir naktis“, Dariaus Mikšio „Lietuvos paviljonas 54-ojoje Venecijos bienalėje (2011)“, Jasono Dodge'o ekspozicija – galėtų žiūrovą įvelti į „pragarišką“ žaidimą? Galbūt. Ar įvelia? Abejoju... Įdomu, kas lėmė, kad tokio skirtingo lygio parodos atsidūrė greta viena kitos – finansavimas, pažintys, šiuolaikiniai kontekstai ar asmeniniai skoniai? Toks klausimas, manychiau, turėtų kilti jei ne kas antram, tai nors kas dešimtam Šiuolaikinio meno centro parodų lankytojui.

Pierre'o Leguillono kuruota paroda apie Dianą Arbus gerai atskleidžia prancūzų mentalitetą. Su šiuo menininku susidūriau Roterdame per simpoziumą, pavadintą „Menininko gyvenimas“. Leguillonas aiškino, kodėl kur kas daugiau dėmesio pradėjo skirti ne savo menams, bet kitų menininkų pristatymams. Kaip yra sakęs Gintautas Trimakas, smagus tas užsiėmimas – savo noru traukti kūrinius iš stalčiaus. Aišku, Diana Arbus ar Adas Reinhardas nėra tie menininkai, kurių darbai dūla stalčiuose, abu jie –

Pierre LEGUILLON pristato: Diane Arbus – retrospektiva spaudoje, 1960–1971

žinomi ir garsūs. Leguillonas aiškino, ko siekęs darydamas šią parodą: tai ne fotografijų paroda, o Dianos Arbus pagrindinės veiklos reprezentacija, tai atspindys informacijos, su kuria kuratorius yra susipažinęs. Jo parodos koncepciją pakoregavo banalios ekonominės priežastys: sumanęs viešai pristatyti Dianos Arbus kūrybą, jis susidūrė su agentūrų, kurios gina autorių teises, spaudimu. Todėl nusprendė eksponuoti laikraščių, žurnalų iškarpas – tai originalu ir pigu. Antra, tokia koncepcija pabrėžia, kad Diana Arbus buvo labiau žinoma kaip madų žurnalų fotografė, o ne kaip menininkė, padariusi didžiulę įtaką fotografijos menui.

„Už baltos užuolaidos“: Lietuvos paviljono Venecijos bienalėje repeticija ŠMC – tai Dariaus Mikšio pri(si)statymas. Fejerverkai ir fanfaros. Daug kalbų ir komentarų apie šį projektą. Nieko čia blogo, kad apie tave visi visur šneka, net nesvarbu ką, svarbu, kad esi pastebimas ir viešai aptarinėjamas. Dar vienas ŠMC berniukas, prastumtas į pasaulinio lygio meno renginį. Man asmeniškai tas nepasitenkini-

mas yra menininkų pavydo ir neturėjimo ką veikti išraiška. Šis projektas, kad ir kaip būtų nepopuliaru tą sakyti, turi neeilinių plusų. Nenoriu gilintis į finansinius reikalus ir su jais susijusias peripetijas. Nesvarstau, kodėl šis, o ne anas autorius šiomet vyksta į Veneciją. Svarbu, kad šiuo atveju tai nėra individualus menininko prisistatymas, o daugybės dailininkų originalus pristatymas. Vienintelis dalykas, kuris man nelabai priimtinas, žinoma, tai subjektyvus požiūris, nulemtas asmeninės patirties, yra Mikšio noras sukritikuoti tradicinę dailę ir su ja susijusių dailininkų produkciją. Kita vertus, sveikos kritikos pas mus trūksta kaip šviežio oro, ypač parodų, kurios būtų savikritiškos ar analizuotų institucijų programas, jų veiklą ir kvieštų pakilti iš sąstingio, drąsiau imtis eksperimentų. Tas dvejojimas, gal bus geriau nieko nejudinti, nes dar ims ir viskas sugrius! Ta baimė iš tikrųjų yra paralyžiuojanti...

Davidas Lamelas, 1968 m. Venecijos bienalėje atstovavęs Argentinai, pristatė darbą „Informacijos apie Vietnamo karą biuras trimis lygiais: vaizdai, tekstai,

Pierre LEGUILLON pristato: Diane Arbus – retrospektyva spaudoje, 1960–1971. Fragmentas

garsai“ ir, kaip pats teigė interviu su Fay Nicolsonu, argentiniečiai nekentė jo darbo, nelaikė to menu. Lamelas dalijosi erdve su argentiniečių tapytoju, ir visiems atrodė, kad menas – tai tie tapybos kūriniai. Lamelas ne tik nesulaukė valstybės, kuriai atstovavo, materialinės paramos, bet dar ir bienalės kataloge buvo pateiktas kitas (neutralus) darbo pavadinimas „Informacijos kambarys trimis lygiais“, išbraukus žodį Vietnamas. Kitą darbą, pavadintą „Laiko situacija“, Lamelas sukūrė specialiai Di Tella institutui, ir tai geras meno erdvių kritikos pavyzdys. Septyniolika televizorių projektavo šviesą, sklindančią ekspozicijų erdvėje. Taip autorius kritikavo institucijos veiklą, bet pats kritikos objektas neįstengė to nei pastebėti, nei suprasti. Kartu jis užsiminė apie galią, kuria disponuotų menininkai, jei patys kurtų žaidimo taisykles.

Dariaus Mikšio projekte kaip tik ir trūksta asociatyvių užuominų ir profesionaliai išplėto to konceptualaus vaizdo. Kitas įdomus dalykas tas, kad Venecijos bienalėje bus rodomas ne vienas projektas,

kurio pagrindas – kūrinų sąrašas ir neįprastas pristatymo modelis. Tai kvepia kažkokios tendencijos mene radimusi ar bent bandymu reflektuoti pasaulinio lygmens renginio situaciją ir tradicijas. Manau, viskas paaiškės, kai balta Mikšio uždanga prasiskleis ir pamatysime galutinį rezultatą. Tiesą sakant, tikėjau, kad meno kūriniai, įtraukti į Mikšio sąrašą, taip ir liks paslėpti už baltos užuolaidos, nebus rodomi žiūrovams, kad tai bus tik utopinis šedevrų sąrašas, nes tų kūrinų negalėsime išvysti fiziškai. Tai dar labiau peržengtų kanonų ribas ir atskleistų kitokią požiūrį į institucinės galios pasireiškimus.

Japono Makoto Aidos parodą laikau tokia nesėkme, kurios neverta aptarinėti...

Amerikiečių konceptualisto Jasono Dodge'o paroda sukelia nemažai klausimų. Kodėl tik tiek objektų? Ką jie galėtų reikšti? Dodge'as kuria atsižvelgdamas į erdvių specifiką ir mėgaujasi nepanaudotais jos metais. Jis užmezga kontaktą su žiūrovais, paslėpdamas kūrinius erdvėse, į kurias neįmanoma pakliūti, antai vienoje galerijoje įmontavo varpą ir prakirto

„Už baltos užuolaidos“: Lietuvos paviljono Venecijos bienalėje repeticija ŠMC – Dariaus Mikšio pri(si)statymas

angą į tą erdvę, bet žvilgsnis vis tiek blaškosi, nes neįveikia visų sudarytų kliūčių. Toks erdvės suvokimas neleidžia užgriozdinti jos kaip kokio prekybos centro sandėlio. Dodge'o minimalistinė paroda turi tvirtą ideologinį pagrindą ir atveria slaptus tyrinėjimo laukus.

Neįmanoma susidoroti su visais tais klausimais, kurie užplūsta, žvelgiant į pragaro vartus, pasak Jano Verwoerto. Pragaro iliuzija tampa aiškesnė, kai peržengiamos visos ribos arba atskleidžiamos visos utopijos ir fantazijos, kai nebėra, kur eiti, ir nežinia, ką kurti. Roterdame kuravimo, kūrinių atrinkimo ir parodų rengimo problemėlės sprendžiamos kitaip negu pas mus. Tenykštis Šiuolaikinio meno centras padalytas į dvi dalis – pirmame aukšte yra įsikūrusi TENT institucija, dažnai klampinanti tarsi pelkė, net kimšte prikimšta kūrinių, čia daugiausia eksponuojami jauni olandų menininkai. Kita institucija *Witthe de With* rengia aukšto lygio tarptautines

parodas. Tai dvi visiškai skirtingo meno atstovybės, įsikūrusios po vienu stogu, bet viena kitai netrukdančios.

Pabaigai laisvai pacituosiu Verwoerto žodžius: „Atrodytų, kad tai, ką vadiname dalijimusi patirtimi prie pragaro vartų, laikytina bandymu suvokti meno ir mąstymo prasmę, išsiaiškinti, kaip reikšmė atsiranda ar yra sukuriamą abipus vartų ar tarpvartėje...“²

¹ „Hell may itself be full of pictures. But the picture as hell as whole can only be found on the doors. It is this picture that artistic intellectual modernisms have produced, time and again, on the face of the gates.“ Jan Verwoert „Standing on the Gates of the Hell, My Services Are Found Wanting“ e-flux žurnalas *What is contemporary art?*, 2010, Sternberg Press, Berlynas, Vokietija.

² „It seems that this is what sharing our experiences on the gates could be about: to grasp, through art and thinking, what meaning means and how meaning is made, on each gate and between them.“ Ten pat.

SUOMIŠKOS VARIACIJOS NUŽUDYMO TEMA

Atrodo, Aldona Bendoriūtė susirgo ūmia psichozės forma, apsunkinta „asmenybės susiskaidymo“. Mirgant žvakėms, ji nervingai rėkia, mosuoja kirviu, taškosi vandeniui ir griebiasi kokaino (?). Be to, aktorė yra taip arti kiekvieno (!) žiūrovo, kad gali paliesti ją ranka, ir lieti.

27 kėdės sustatytos ratu aplink stalą, ant kurio patiekta arbatos, kavos, sausainių. Rinkdamiesi į Nacionalinio dramos teatro Studiją žiūrovai šnekučiuojasi, vaišinasi ir nė nenutuokia, kas jų laukia, kai prasidės monospektaklis „Liūdnos dainos iš Europos širdies“. Viskas priklauso nuo Sonios – taip, tai Dostojevskio „Nusikaltimo ir bausmės“ variantas. Uždegamos pakrypusios žvakės sename gėlių vazonyje, pabalusiame nuo kalkių, žiūrovams išdalijami daiktai – knyga, rusiškos ortodoksų žvakutės, dubuo su ryškiaspalviais siūlų kamuoliais, arbatinis. Sonia ima raudoti.

Tai tik pradžia ir viskas dar labai švelnu. Aktorė labai graži. Net aprengta beformiais drabužiais, ji panaši į Prancūzijos *art* filmų herojes. Bet grįžkime prie rato, kur sėdi 27 prisiekusieji. Pradėjusi nuo Tėvo partijos, Bendoriūtė įtaigiai suvaidina mielą girtuoklį, aptaškodama vandeniui bene visus žiūrovus. Nuo to momento jie be paliovos atakuojami: aktorės vaidinami personažai sėdasi, krinta ant jų, mėto jiems siūlų kamuolius, liepia laikyti degančias žvakutes, leisti per rankas fotografijas. Ir beprotiškai taškosi vandeniui. Reikia nusiplauti kruviną sielą.

Bendoriūtė keičia asmenybes, žaisdama skarele ar siūlais, ar be jokios pagalbos. Veiksmas vyksta ir už durų – iš ten sklinda nežmoniška aimana. Kulmina-

cija – senės nužudymas – pateikiamas rate, kad visi galėtų kaltąjį nuteisti. Verta monospektaklį žiūrėti jau vien dėl kulminacijos – ji ypač puikiai surežisuota ir suvaidinta. Norisi atsikelti ir padėti aktorei – prie jos nestabilumo jau visi seniai priprato.

Žiūrovus stebėti irgi įdomu. Kaip vikriai jie meta monetas į *Peep show* langelį! Kaip lengvai pasiduoda beprotystei, reaguoja, veikia, šneka ir įsitraukia į žaidimą. Spektaklis gali būti vertinamas kaip hepeningas, naudojant tam tikrą kiekį išmesti tinkamų daiktų, kuriais manipuluojama uždaroje erdvėje. Tai primena Augusto Boalo „Engiamųjų teatrą“ (*Theater of the Oppressed*), kur žiūrovai tampa aktoriais, įsitraukdami į veiksmą, gilindamiesi į socialinės priespaudos niuansus.

Kristianas Smedsas perkelia varguolių tragediją į šiuolaikinę Vilnių, į mūsų aplinką, pabrėždamas kiekvieno žiūrovo atsakomybę. Sonios kostiumas, sukurtas Jūratės Paulėkaitės, dar labiau paryškina aktualizuotą požiūrį, o žaidimas kartoninėmis dėžėmis rodo režisieriaus išradingumą. Mirusiojo kūną atstoja surdutas, kurio viduje – butelių šukės ir akmuo. Jis tampa palei žiūrovų kojas, lyg šie būtų kalti, kad jis toks šlapias, purvinas ir kraupus lyg lavonmaišis. Šiuolaikiškumas gąsdina – kur kas lengviau vertinti Dostojevskį iš istorinės perspektyvos, negu žvelgti į sielos kančias per dabarties padidinamąjį stiklą.

Kristianas Smedsas, kuriam šiemet (pirmajam iš Skandinavijos režisierių) buvo įteiktas Europos Naujosios teatro realybės prizas, stengiasi kaip ir Boalas, kad žiūrovai nesijaustų izoliuoti. Jie irgi paverčiami dalyviais. Monospektaklio aktorė kiekvieną iš jų įver-

tina ir per visą spektaklį renkasi tą ar kitą vyrą, šitą ar aną moterį. „Liūdnos dainos...“ tampa mažu socialiniu eksperimentu. Labai netikėtas šiame spektaklyje ir dažnas juokas, nes vaidinama vis dėlto tragedija.

Psichologiškai spektaklis sudėtingas – visų Aldonos Bendoriūtės kuriamų „asmenybių“ monologai susipina į vieną šiurpią istoriją, narpliojamą su precizišku atkaklumu. Smurto ir raudų scenos keičia viena kitą nenumaldomai ir neišvengiamai. Kai įvyksta nužudymas, „lavono“ dalys išmetamos, atsikratoma nuodėmės, stropiai plaunamos grindys ir kruvinos rankos. Psichikos sutrikimai, skausmas ir kaltė išreiškiami balsų kaita ir tiesmuku „fiziškumu“ – tai priartina realų žmogžudystės šiurpą.

Netikėta yra ir objektų personifikacija, – antai siūlų kamuoliai sukuria ištisą istoriją istorijoje. Polenka, neklaužada vaikas, perkelia į magišką realybę, kur siūlai yra ne visiškai įprastas objektas. Įsivaizduojamas, menamas gyvenimas spektaklio kūrėjų pastangomis tampa realus. Tai psichologiškai labai tiksliai sustyguotas vieno žmogaus *concerto*. Mirties ir nusikaltimo tragizmas, atskleistas daugiakalbe, nubrėžia visų susijusių žmonių dramą. Žiūrovai įtraukiami į procesą, į begalinius eksperimentus ir tyrimus – kai kurie iš jų lėkšti, kai kurie gilūs, kiekvienas pradedamas atsiradus „naujam“ veikėjui, siekiant naujų psichologinių atsivėrimų. Energija ir įtampa. Nerimas ir skausmas.

Kai kurios nuorodos, tokios kaip *peep show* ar kokainas, užrašas „Dirbu nuo 24 iki 24“ ar vyriškų lyties organų piešinys priartina veiksmą prie sujauktos dabarties kasdienybės. Pats „kioskas“ irgi yra tos kasdienybės dalis. Tai iš tikrųjų yra psichoanalizės seansas, kuriame gydytojo vaidmenį atlieka žiūrovai. Bendoriūtė neanalizuoja, ji konstatuoja, kartais kai ką paaiškina, kartais pažeria užuominų. Keista, bet tas voliojimasis, taškymasis, kapojimas, nors ir atliekamas lyg užsimir-

„Liūdnos dainos iš Europos širdies“. Režisierius Kristianas Smedsas. Sonia – Aldona Bendoriūtė
D. Matvejevo nuotr.

šus, lyg transe, vis tiek yra estetiškas, net elegantiškas. Ir įtaigus. Degančios akys, monologo viduryje įsmeigtos į žiūrovą, sėdintį metro atstumu, sukelia keistą jaudulį. Intymus dalijimasis mirties realybe ir jos sukeliamais jausmais kiekvieną žiūrovą paverčia bendraautoriumi, bendrininku, sąmokslu dalyviu. Gaila ir Marmelado-vo, ir Sonios, ir Raskolnikovo... Jo prisipažinimas yra dar viena aukšta spektaklio gaida, įtempianti nervus ir sukelianti apmaudą dėl situacijos beviltiškumo. O Svidrigailovo mintis apie savižudybę sklendo ore, jau įkaitusiam nuo emocijų. Apelsino valgymas prieblandoje, metant žievelę ant grindų, ženklina neišvengiamą susitaikymą su kančia, su ateitimi be ateities. Lemties iššūkis priimtas. Išrišimas gautas.

Kristianas Smedsas, Europoje itin kotiruojamas režisierius, perskaitė Dostojevskį įtaigiai ir šiuolaikiškai, atvėrė romano paslaptis, sukurdamas naują, smedišką versiją. Raskolnikovas, įkalintas etikos ir moralės gniaužtuose, ir Sonia čia atsiveria prisiekusiųjų teismui. Dar vandens!

Į šį spektaklį patartina eiti, nusiteikus ištraukti į veiksmą, tapti vienu iš aktorių, o koks vaidmuo bus skirtas, lems keisti apskaičiavimai. Kai viskas pasibaigs, dar neatsigavę, vėl būsite vaišinami arbata... Prieš išeidami nepamirškite nusilenkti Soniai. ■

KŪRYBA, ĖMPTAS DARBAS IR PAKANTUMO PRATYBOS

Su Akvile Melkūnaite, tekstų ir spektaklių vertėja, kalbasi Daiva Šabasevičienė

Jei nori pagimdyti žaibą, turi ilgai būti debesiu.
Friedrich Nietzsche

Tave pažįstu nuo „Roberto Zuco“ laikų: 1998-aisiais išvertei Bernard'o-Marie Koltėso pjesę ir tapai nuolatine teatro kūrėja, Oskaro Koršunovo spektaklių palydove į svečias šalis. O režisierius Kristianas Smedsas pavertė Tave spektaklio „Liūdnos dainos iš Europos širdies“ koncepcijos dalimi: sėdėdama greta žiūrovų, Aldonos Bendoriūtės sakomą tekstą verti į prancūzų arba anglų kalbą. Žodžiu, esi beveik antroji monospektaklio aktorė. Kas vis dėlto atvedė į teatrą, ar studijų metais nujautai, kad teatras Tave taip įtrauks?

Studijuodama versdavau žodžiu – Prancūzų kultūros centro kviestiams menininkams, lektoriams. Taip vieną dieną atsidūriau Nacionaliniame dramos teatre: verčiau Brigitte'os Jaques režisuoto spektaklio „Elvire Juvet 40“ repeticijas. Spektaklį ji statė su lietuvių aktoriais, o jos pačios sukomponuotą pjesę išvertė šviesaus atminimo mano dėstytoja Laima Rapšytė. Įsiminiau, kaip ji ateidavo į repeticijas ir taisydavo tekstą. Gaila, kad spektaklis teatre ne-

prigijo (pjesė pasakoja, kaip Louis Juvet repetavo Molière'o „Don Žuaną“ Antrojo pasaulinio karo pradžioje, čia daug teksto, mažai scenos efektų), todėl buvo parodytas tik kelis kartus. Diplomo atsiimti į Universitetąėjau iš repeticijos ir su juo grįžau atgal. Taip ir „įtraukė“ teatras – jame man buvo ir yra įdomu.

Brigitte'a matė daug lietuviškų spektaklių, jai labai patiko Oskaro Koršunovo trilogija pagal Charmsą ir Vvedenskį. Verčiau jai spektaklius, o kai kurias trilogijos scenas jau mokėjau atmintinai, nes daug kartų buvau mačiusi, ypač „Labas, Sonia, Nauji metai“. Apie trilogiją ji daug diskutavo su režisierium ir atvykusiais kolegomis prancūzais, per tuos pokalbius ir susipažinau su Oskaru. Vėliau, kai Koršunovo spektaklius pakvietė gastroliuoti į Prancūziją, jis man pasiūlė parengti prancūziškus titrus ir versti spektaklius. Taip viskas ir prasidėjo – be išankstinio plano, kaip ir dauguma geriausių dalykų gyvenime.

Teatro kūrėja nesu, nieko jame nesukūriau, laikau save tiesiog jo dalyve. Kūrėja jaučiuosi versdama literatūrą. Tai dvilypis proto ir sielos darbas, kur reikia ir tikslumo, ir kūrybos. (Gal kiek panašus į vaidybą – juk aktoriai balsu ir visa esybe žodžius, mintis scenoje paverčia veiksmu...) Į literatūrą, į vertimus nukreipė nuostabūs dėstytojai ir asmenybės – Genovaitė Dručkutė, Gvidonas Bartkus, Galina Baužytė-Čepinskienė, Laima Rapšytė. Ir nesinori iš jų sukurto pasaulio išeiti.

Akvilė Melkūnaitė

Tomo Zaibaus nuotr.

Tavo vertimų kultūra

nepriekaištinga: visada stengiesi būti kuo arčiau autoriaus, nepasuki jo kalbos sau patogia linkme, nepaprastini teksto. Antra vertus, Tavo kalba yra šiuolaikinė. Žinau vertėjų, kurie iš moderniausios pjesės padaro „kanoninį“ tekstą, arba atvirkščiai, – klasikinį tekstą suvulgarina iki gatvinės kalbos...

Buvimas labai arti autoriaus nebūtinai yra privailumas, labai svarbu galvoti apie adresatą. Pjesę verčiu turėdama omenyje, kad ji taps spektakliu – gyvu žodžiu ir veiksmu scenoje. Todėl ir kalbėjimas turi būti gyvas. Kitaip negu verčiant romaną, kuris tyliai gyvens knygų lentynoje. (Vertėjams labai vertinga būna redaktoriaus pagalba, žinoma, jeigu jis nėra fanatikas puritonas, kaip kartais pasitaiko...) Abiem atvejais svarbu trapų autoriaus pasaulį perkraustyti į kitą vietą, t. y. perkelti į kitą kalbą, taip, kad jis nenukentėtų, neišsiklaipytų ir būtų suprantamas. Ne vien žodžiai svarbūs, bet ir asociacijos, humoras, potekstės. Aišku, kai kurių niuansų vertime vis tiek nebelieka.

Kai verčiu pjesę, stengiuosi, kad ji būtų suvokiama spektaklio kūrėjams, žiūrovams, be to, kad žodžiai nebūtų sprangūs aktoriams. Kalba turi būti sklandi, bet nenudailinta. Gal teksto „griežtinimas“ ar gatvės slengas buvo režisūrinio sumanymo dalis, o gal tiesiog klaida? Klaidų pasitaiko visuose vertimuose, be to, jie sensta. Ypač greitai kinta žargonas, madingi žodėlyčiai – praeina metai kiti, ir gatvės kalba iš esmės pasikeičia. Pjesės vertime likę netikslumai įauga į spektaklį. Kartais norisi atsukti laiką atgal, kad ištaisytum klaidas. O patirtis, profesinis pasirengimas – tai procesas: verti, skaitai, klausai, klysti, mokaisi.

Esi mačiusi daugybės spektaklių radimąsi, gal net galėtum tapti teatro kritike. Man įdomu, ar yra aktorių, režisierių, kurie Tavo gyvenime užima ypatingą vietą?

Norėdama tapti teatro kritike, turėčiau ilgai studijuoti, perskaityti daugybę teatro istorijos ir teorijos

tomų, šūsniš pjesių, atmintinai cituoti Mejerholdą, Stanislavskį... Verčiau liksiu žiūrove. O į klausimą apie ypatingas asmenybes atsakyti sunku ir nesinori – tai labai asmeniška. Tiesiog branginu žmones, su kuriais dirbu, su kuriais kartu išgyvename tą patį laiką. Dalijamės juo.

Kuo ypatingas susitikimas su Ericu Lacascade'u, sužavėjusiu trupę? Būtų įdomu išgirsti Tavo komentarus apie „Dėdės Vanios“ repeticijas: kaip šis režisierius organizavo darbą, kokie numatyti ir nenumatyti įvykiai lydėjo jūsų bendradarbiavimą.

Susitikimas su Ericu Lacascade'u ypatingas lėtumu. Kai jis ėmėsi spektaklio repeticijų, prireikė maždaug dviejų savaitių, kol aktorių trupė pradėjo susikalbėti su režisierium ir asistente Daria Lippi, kol buvo nutiesti bendravimo „tiltai“. Iš lėto atsirado atidumas, paaštrėjo visų klausas. Džiaugiuosi, kad repeticijas vertėme dviese – pakaitomis su kolege Veronika Kubiliūte. Vienam žmogui toks krūvis būtų alinantis.

Prancūzų ir lietuvių teatro tradicijos skirtingos, jau nekalbant apie patirtį, kalbą ir temperamentą. „Dėdės Vanios“ aktoriai susirinko iš įvairių trupių ir vakarais skubėdavo vaidinti kitų spektaklių, išėdavo ir ateidavo skirtingu metu. Tai buvo ir numatyta, ir nenumatyta... Nes viena yra suvokti, o visai kas kita – suderinti skirtumus. Daug objektyvių aplinkybių vertė režisierių ir aktorius dirbti gerokai lėčiau, negu diktavo sumanymas (dažnai kuris nors iš jų pašokdavo ir be žodžių rodydavo, kaip įsivaizduoja tą ar kitą sceną). Tie trys mėnesiai buvo ne tik kūryba, įtemptas darbas, bet ir pakantumo pratybos...

Repeticijos buvo kitokios, negu pas mus įprasta. Trumpai aptaręs scenas, siužeto linijas, veikėjų charakterius, režisierius su aktoriais kruopščiai, po judesėlį, žingsnis po žingsnio kūrė sceninį spektaklio piešinį arba veiksmų „choreografiją“ – kaip elgtis konkrečioje situacijoje ir erdvėje. Režisierius pasiklioė aktorių meistryste, leido improvizuoti, ieškant kiekvieno vaidmens psichologinių prasmų.

Tas procesas vis intensyvėjo, ypač kai atėjo nauji aktoriai – Toma Vaškevičiūtė ir Arūnas Sakalauskas. Vaidyba ir choreografija, iš pradžių buvusios formaliai atskirtos, pamažu susiliejo į visumą, atverdamos „Dėdės Vanios“ pasaulį.

Šiais skubos laikais lėtumas yra prabanga. Norom nenorom visi, repetuodami „Dėdę Vanią“, patyrė tą prabangą... Versti tekstą kartais tekdavo ir labai labai greitai. Bet kai verti žodžiu, ilsiesi nuo savo minčių – tai irgi savotiška prabanga.

Tu vertei Lacascade'o adaptuotą tekstą. Kuo jis atrodė „kitoks“, palyginti su Antono Čechovo tekstu? Ar jautei, kad šį tekstą rašė režisierius?

Kad pastebėčiau subtilius skirtumus, reikėtų prancūzišką pjesės vertimą lyginti su rusišku tekstu (to nedariau).

Yra vienas aiškus ir ryškus skirtumas: adaptacijoje režisierius atsisakė visų Čechovo epochą apibūdinančių aplinkybių ir archaizmų, pavyzdžiui, podagrą pakeitė artrozė, vežimą – automobilis ir pan. Prancūziškos adaptacijos kalba taip pat supaprastinta, šiuolaikiška – ne familiari, bet ir ne literatūrinė. Pakeitimai atitinka režisieriaus sumanymą kurti ne epochinį „Dėdę Vanią“, o priartinti veiksmą, vadinasi, ir kalbą prie mūsų dienų. Paversti tekstą lengvai sakomu ir suprantamu be išnašų, skambančiu įtikinamai.

Režisierius paprašė, kad versčiau ne Čechovo tekstą, o prancūziškąją jo adaptaciją. Imtis versti klasikinio, Lietuvoje gerai žinomo teksto *adaptuotą vertimą* buvo nedrąsu. Išėjti – versti jį kaip šiuolaikinį, naują kūrinį. Kad nepersismelkčiau Motiejaus Miškinio vertimu, iš pradžių išversčiau adaptaciją, o tik redaguodama lyginau ir taisiau pagal Miškinį. Nesinorėjo nutolti nuo gerai žinomo klasikinės pjesės vertimo, siekiau kad jis būtų atpažįstamas vos išgirdus sakinio pradžią: „Žmogaus viskas turi būti gražu...“

Kodėl, Tavo manymu, į prasmų prisodrintą „Dėdės Vanios“ tekstą Lacascade'ui prireikė įterpti gabalą iš kitos Čechovo pjesės – „Miškinis“?

Man regis, „Dėdė Vanią“ papildę keletas „Miškinio“ veikėjų praplėtė Vanios pasaulį: geriau atsiskleidė pagrindinių veikėjų aplinka. Matome ne tik besikamuojančius Serebriakovus, Vanią, Astrovą, bet ir jų bičiulius, kaimynus iš Čechovo anksčiau parašytos pjesės „Miškinis“, kuri yra tarsi „Dėdės Vanios“ pirmas variantas. Vanios dramai atsiranda spalvingesnė terpė. Tie „kiti“ dalyvauja ir Vanios, Sonios gyvenime: guodžia juos, komentuoja jų poelgius, pataria, mėgina tramdyti Vanią. Režisierius turbūt norėjo parodyti daugiau pasaulio, pažvelgti į Vanios gyvenimą pro „stambesnę lupą“, aprėpti platesnį veikimo lauką. „Dėdės Vanios“ prasmė, man atrodo, nuo to nepakito, ji tik plačiau „rezonuoja“. Be to, Vaniai ir jo draugijai smagu erzinti Astrovą, klijuojant jam pravardę Miškinis. O ir adaptuoti klasikinį tekstą režisieriui tikriausiai buvo įdomu.

Plika akimi matyti: vos tik įeini į Nacionalinio dramos teatro Studiją prieš spektaklį „Liūdno dainos iš Europos širdies“, iškart sukuri šiltą ir svetingą atmosferą, žiūrovams arbatos mielai pasiūlai, šypsena juos sušildai. Pamažu tai tapo spektaklio dalimi. Nemačiau, kad režisierius Kristianas Smedsas nurodė Tau atlikti tokį vaidmenį. Jausdama gyvą šio spektaklio pulsą, tiesiog pati persikūniji į tam tikrą personažą. Ką patiri tomis akimirkomis?

Visų pirma, pakalbėkim apie spektaklio sumanymą: visi žiūrovai yra jo dalyviai, Aldona Bendoriūtė pati juos sutinka, vaišina arbata, kalbasi, o spektaklio veiksmas priklauso nuo jos sąveikos su žiūrovais. Būdamas Vilniuje, Kristianas pats pasitikdavo žiūrovus ir tardavo žodį, kad visi pasijustų taip jaukiai, tarsi atėję į svečius. Kiekvienas svarbus ir laukiamas. Spektakliui prasidėjus, Aldona pasakoja istoriją ir perduoda žinią, be to, pati valdo šviesą ir garsą: jokių užkulisių, apgaulingų triukų čia nėra. Stebėjau repeticijas ir Kristianą, kai verčiau spektaklį į suomių kalbą, konkrečių nurodymų jis nedavė, bet parodė vertėjo santykį su spektakliu. Todėl, atėjusi versti spektaklio, bendrauju su Aldona ir su žiūrovais, kitaip čia nė neįmanoma. Kristiano manymu, net jei nėra kitakalbių žiūrovų, vertimas

turi skambėti – kita kalba tą žinią perduoda tolyn. Be to, spektaklio pagrindas – aktorės vaidyba. Ką daugiausia gali padaryti viena aktorė, kokį teatrą ji sukuria, žiūrovai stebi iš taip arti, kad neišvengiamai ir patys dalyvauja. Kokia nors technika ar nuo veiksmo nutolęs vertimas čia netiktų. Gyvai verčiu istoriją, kurią Aldona pasakoja tekstu, veiksmu ir pačia savimi. Ką jaučiu, tolyn perduodama žinią? Tuo metu apie tai negalvoju, o paskui jau nebesvarbu. Tiesiog pabaigoje gera jausti, kad „įvyko“.

Matei visus Aldonos Bendoriūtės „Liūdno dainų...“ seansus. Kokie jie? Nuo ko priklauso jų kaita? Ar žiūrovai gali koreguoti šio spektaklio vyksmą?

Skirtingi. Kaip ir visi spektakliai. Tai priklauso nuo daugybės aplinkybių, bet šiame žiūrovai išskirtinai svarbūs. Daug lemia tai, kaip tą vakarą nuspręstas elgtis Aldona, kokia bus jos nuotaika ir koks atsirastų žiūrovų santykis su ja. Gal jie abejingai sėdės, sukryžiaus rankas ant krūtinės. O jei dalyvaus, tai kaip reaguos... Neįmanoma nuspėti, ar įvyks bendras alchemijos seansas, ar ne. Ar pabaigoje žvakių dūmai kils aukštyn, ar iš lėto sklaidysis pažemiui. Kaskart būna kitaip.

Koks teatras Tau yra įdomiausias? Kokie režisieriai imponuoja?

Įdomiausias dar nematytas teatras, tas, kurį pamatysiu. Imponuoja kūriniai, kuriuos žiūrėdama jaučiu, kad jie sukurti iš būtinybės. Ne šiaip sau, o todėl, kad kūrėjai būtinai norėjo kažką pasakyti. Tarkim, jie buvo paskatinti dvasios ar minties judesio – jei toji banga perduodama, ir mano dvasia sujudės, vadinasi, gerai, kad pamačiau. Kartais tai gali būti ir labai smulkus dalykas, koks vienas sakinyss ar akimirka.

Daug keliauji po įvairius teatrus, stažuoji Prancūzijoje. Šimtą kartų turėjai galimybę užstrigti kur nors kitur, bet, ačiū Dievui, esi Lietuvoje ir kartu su visais teatro žmonėmis kuri lietuvių teatrą. Ar tai patriotizmas, ar natūrali egzistencinė būsena?

Gyventi Lietuvoje – natūrali būseną, o ne nuostata. Nesu kaip nors idėjiškai pasiryžusi ar pasižadėjusi niekada neišvažiuoti, tiesiog mano artimieji čia, aš gyvenu čia. Daug pasaulio šalių apkeliauta su OKT spektakliais, o po gastrolų visada norisi grįžti namo.

Ką pirmiausia keistum Lietuvos teatro struktūroje? Ar manai, kad ji leidžia scenos menui normaliai funkcionuoti?

Nesu kultūros ir teatro vadybininkė, todėl man sunku atsakyti į šį klausimą. Jei turėčiau burtų lazdele, padaryčiau taip, kad menininkai nevegetuotų, stengdamiesi šiaip ne taip įgyvendinti sumanymus, nesiveržtų išvažiuoti į užsienį, o galėtų Lietuvoje gyventi ir kurti oriai. Nežinau, kaip tą padaryti, tai ne mano, o valdžios struktūrų darbas. Bilietų į spektaklius ir koncertus kainos auga, leidybą smaugia mokesčiai, bibliotekos neišgali įsigyti naujų knygų... Apskritai keista, kad ir tokiomis skurdo sąlygomis teatras vis dar gyvuoja. Ir kad žmonės skaito ne tik interneto naujienas.

Norėčiau pacituoti Ericą Lacascade'ą, kuris po „Dėdės Vanios“ premjeros sakė: menininkai be darbo, be lėšų gyventi ir galimybės kurti yra potencialūs nusikaltėliai ir psichiatrijos ligoninių pacientai. Jei su valstybė juos ignoruos, jie tikrai taps pavojingi. Logiškai galvojant, ar ne labiau apsimokėtų puoselėti kultūrą, investuoti į ją, o ne iš mokesčių mokėtojų kišenės išlaikyti nusikaltėlius ir ligonius?

Vilniaus universitetas išleidžia nemažai prancūzistų, bet į teatro sritį jų ateina nedaug. Kodėl? Gal dėl to, kad leidykloms neparanku leisti dramas, nes tai nuostolingas „produktas“, o gal teatras kaip institucija pernelyg žiaurus ir ramesnių nervų žmonės čia tiesiog neištvėria?

Dabar dauguma kalbų specialistų, vertėjų dirba Europos Sąjungos struktūrose, nemažai jų išvažiuoja į užsienį. Pastaruoju metu VU vertėjams nėra dėstomas grožinės literatūros vertimas, daugiau dėmesio dabar skiriama europinėms studijoms. Nežinau,

kaip yra kitose aukštosiose mokyklose. Grožinės literatūros vertėjų honorarai irgi neviliojantys. Be to, šiemet dar labiau pabrango, pavyzdžiui, prancūzų knygos, nes padidėjo autorių teisių mokesčiai.

Nepaisant šių kliūčių, vis tiek yra labai gabių žmonių, verčiančių grožinę literatūrą. Jau keletą metų Literatūros vertėjų sąjunga rengia dirbtuves pradedantiems prancūzų (ir kitų kalbų) vertėjams – pernai ten susipažinau su labai kūrybingais, grožinę literatūrą norinčiais versti jaunais žmonėmis. Vertėme ir prancūzų pjesės ištrauką, jiems gerai sekėsi ir patiko. Todėl padėtis nėra beviltiška. Dėl pjesių leidybos – gyvename mažoje šalyje, be to, tik nedidelis procentas žmonių eina į teatrą, o jau visai nedaug jų pirktų ir skaitytų šiuolaikinės dramaturgijos knygas. Žinoma, antologijų reikėtų ir literatams, ir teatralams, bet kas ryšis jas leisti? Leidyklas ir taip slegia nepritekliai. Galbūt išeitis būtų pjesių tekstus spausdinti periodiniuose leidiniuose.

Bet nukrypau nuo klausimo! Kodėl nedaug vertėjų ateina į teatrą? Ne visiems įdomus teatro menas, o dėl kitko nežinau... Taip, daugeliu atvejų čia reikia tvirtų nervų. Kantrybės vertėjai turi, antraip nebūtų jais tapę. Beje, jų prireikus, visada galima kreiptis į Lietuvos literatūros vertėjų sąjungą (www.llvs.lt).

Ar turi sumanymą, gal svajonę, kurią norėtum įgyvendinti su teatro žmonėmis? Gal planuoji versti kokį nors naują scenos kūrinį?

Taip, turiu sumanymą/svajonę, bet kol kas tai dar debesis, nevirtęs ežeras. Be to, ketinu išversiti Marguerite'os Duras pjesę „Skveras“. Ji ilga, lėta, tekstinė, kažin ar ją kas nors kada nors statys, bet labai graži. (Yra ir romanas tokiu pavadinimu.) Trečdalį jau išverčiau, gal šiemet pavyks įveikti visą.

Dėkoju už nuoširdumą.

Ačiū Tau. Buvo įdomu. Gera proga daug ką apgalvoti ir įvardyti. ■

KŪRINIAI TURI SKAMBĖTI

Grafikės Sigutės Valiuvienės kodas

Grafikė Sigutė Valiuvienė iliustravo ar apipavidalino keturias dešimtis knygų, tarp jų – Salomėjos Nėries „Eglė žalčių karalienė“ (1961), Antano Vienuolio „Užkeiktieji vienuoliai“ (1964), Maksimo Gorkio „Danko“ (1968), Onos Miciūtės „Pavasario puokštė“ (1969), Janinos Degutytės „Saulėtos dainelės“ (1972), Leonardo Saukos sudaryta liaudies lopšinių knygelė „Pelyte, nešk miegelį“ (1973), Kosto Kubilinsko „Mano spalvos“ (1976), Violetos Palčinskaitės „Baltosios nykštukės“ (1981), Martyno Vainilaičio „Spalvoti nykštukai“ (1986), Vytės Nemunėlio „Tėvų nameliai brangūs“ (1995), lietuvių liaudies pasaka „Gulbė karalienė“ (2002) ir kt.

Sigutė Valiuvienė (tada dar Kopustinskaitė) studijas pradėjo 1950-aisiais kartu su Vytautu Kaušiniu, Jurgiu Kosso, Irena Žemaityte, Laima Ragauskaite, būsimuoju vyru ir kūrybos bendraminčiu Vytautu Valiumi. Kiek vėliau į šį kursą atėjo Birutė Žilytė. Viena vertus, tai buvo dar pats juodžiausias stalinistinis laikotarpis, kai diegta represyvi tiesmuko akademizmo ir politinio propagandinio plakatiškumo politika, antra vertus, – tai šių žmonių jaunystės metas, kai puoselėjamos viltys, nes dar tik pati kūrybinio kelio pradžia. Jauni dailininkai vylėsi jei ne atmesią, tai bent apeisią draudimus.

Radikalesni eksperimentai vyko būtent dekoratyvinės ar taikomosios dailės srityse. Knygų grafika – tarytum tarpinė grandis tarp taikomųjų ir „grynųjų“

menų, tad ir ji dažnai prabildavo gana abstrahuota, sąlygiška, lyriška, mitologizuota arba priešingai – žaisminga kalba, imdavosi gana radikalių (pagal tuos laikus) plastinių eksperimentų. Manychiau, ne tik Jonas Švažas, kaip teigia Alfonsas Andriuškevičius, lietuvių dailei suteikė apynormalį statusą, prie to vienodai, o kai kuriais atvejais gal net labiau prisidėjo ir kitų dailės sričių atstovai.

Tą savaip liudija kad ir tokia istorija: Valiuvienės iliustracijas Vienuolio knygai „Užkeiktieji vienuoliai“ ir Maksimo Gorkio „Danko“ tuometinis kompartijos „šeimininkas“ Antanas Sniečkus svaidė ant grindų, rėkdamas: „Ką čia pritepliojot? Popierių gadinat! Šlamštas! Peckelynė!“¹

Turbūt tai eilinis kompartijos „šeimininko“ pykčio proveržis – tokius ideologinius priepuolius, kai bandyta paauklėti menininkus, sovietmečiu patyrė daugelis, visa tai buvo nukreipta prieš „nesuprantamas“, neiliustratyvias dailės formas, o Valiuvienės iliustracijos minėtoms knygoms bendrame lietuvių dailės laisvėjimo fone atrodė tikras avangardas, taigi ardė „socialistinės visuomenės moralės pamatus“.

7-uoju dešimtmečiu būtent knygos tapo viena pirmųjų laisvesnės komunikacijos terpių – lietuvių iliustracijos jau patekdavo į socialistinio bloko šalių kultūrinį akiratį, be to, atsirado daugiau verstinių originaliai iliustruotų užsienio rašytojų kūrinių.

Sigutė VALIUVIENĖ. Šeima III. 1968. Linoražinis

Knygų vaikams iliustracijos laikytos antraeilėmis, o tai leido jaustis laisviau net su socrealizmo apynasriu. Stalinmečiu (1945–1953 m.), griežtai dogmatiškais laikais, sukurtos knygų vaikams iliustracijos formaliai (jei staiga pašalintume sociopolitinį kontekstą ir vertintume tik pačius kūrinius) atrodo daug laisvesnės vien dėl savo specifikos. Lengvai ironizuojant (nors stalinmetis nenuteikia juokauti), galima sakyti, kad jos turi „popmeno“ ar „komiksų“ elementų, kaip prieškario (*art deco* ir t. t.) knygų meno ir naujojo socrealistinio stiliaus mišiniai. Knygų vaikams iliustracijos turėjo būti realistinės, bet kartu ir stilizuotos, dekoratyvios ir kontekstualios, nes jų užduotis – teksto vizualizacija, vertimas, tęsinys, papildymas, dažnai įgaunantis savarankiškos plastinės visumos bruožų (pvz.: Konstancijos Petrikaitės-Tulienės, Domicelės Tarabildienės XX a. 5-ojo deš. pab.–6-ojo pr. iliustracijos).

Valiuvienė priklauso jau kitai kartai, kiek kitokiam, nežymiai ir sąlygiškai laisvesniam laikmečiui. Dailininkė pasirinko labiau apibendrintą, abstrahuotą, „nepasakojamąją“, asociatyvią stilistiką, nuo optimistinio realizmo ir patoso krypsiančia modernizmo link (nuo ekstravertiškumo į introvertiškumą su giliu psichologiniu dramatismu ar melancholija). Lygia greta ji plėtojo ir įdomią, sąlygiškai realistinę-modernistinę, arba „animacinę“ kryptį, turėjo labiau paisyti ideologinio iliustratyvumo.

Dailininkė atrado save, pasirinkusi, atrodytų, temiškai ir plastiškai siaurą, tačiau tuo pat metu aiškiai argumentuotą išraiškos skalę, leidžiančią išgauti daugybę plastinių ir prasminių pustonų, skambesų. „Kūriniai turi skambėti“, – sako Valiuvienė.

Sąlyginio atšilimo laikais lietuvių dailė atrado savitą tautiškumo puoselėjimo būdą – formalią prieškarinės moderniosios dailės kalbą ir dažnai tautinį, etnografinį, mitologizuotą turinį. Išoriškai kukli, bet turtinga Valiuvienės spalvų semantika irgi remiasi etnografiniais klodais, įvilktais į modernios dailės rūbą – liniją, dėmę, spalva čia įgauna ideologiškai (tautiškai) angažuoto simbolizmo: „Dailininkė santūriai naudoja ir vieną kitą etnografinį elementą (drabužių, architektūros detalės) ir ypač jautriai perfrazuoja spalvinį lietuviškų audinių charakterį, itin mėgsta prigesintus giluminius rusvų žemės spalvų derinius.“²

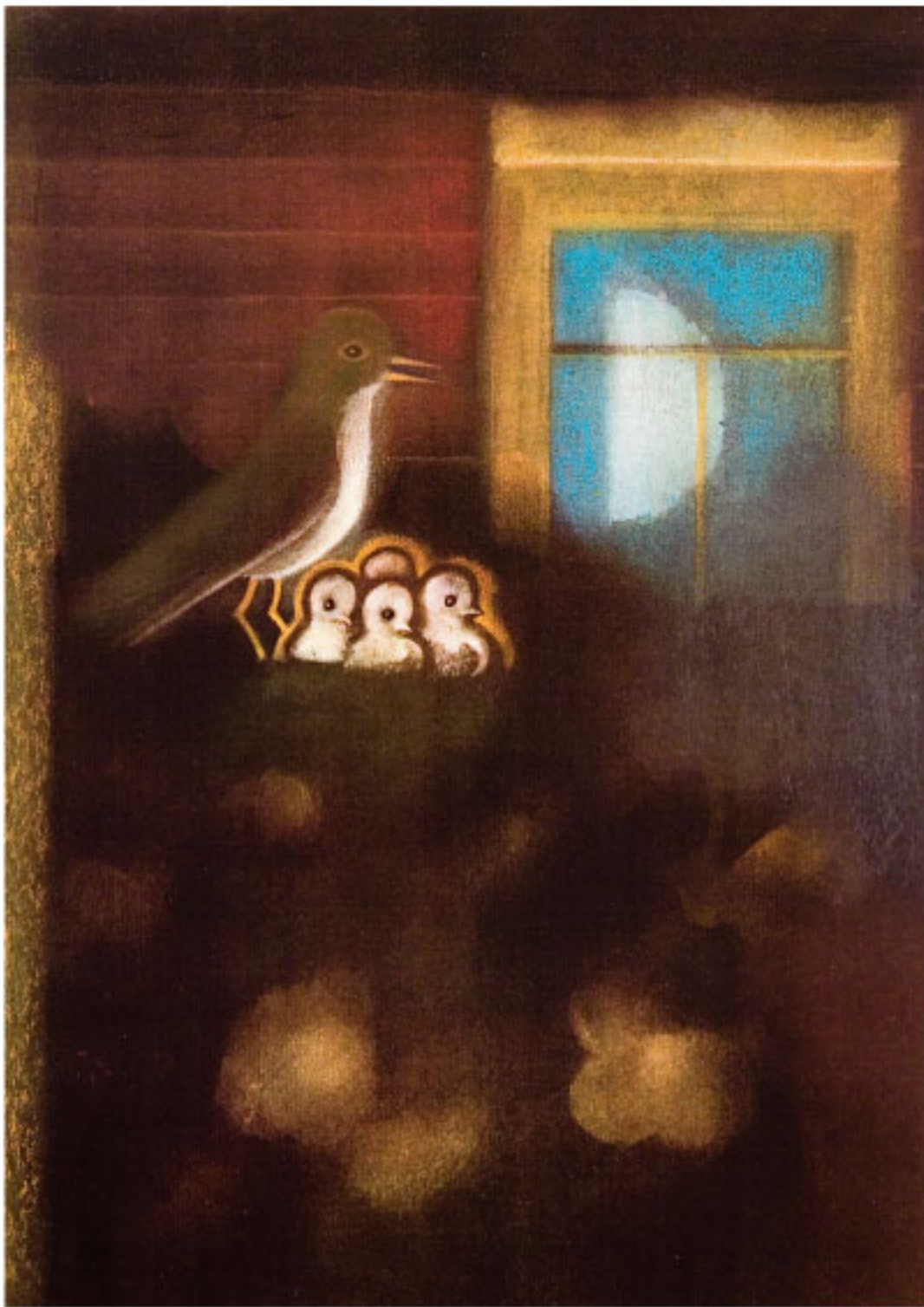
Turinio požiūriu Valiuvienė visą laiką plėtoja vieną – vaikų ir vaikystės – temą. „Vaikiškomis“ laikomos pasakos, legendos, mitai, lopšinės išsaugojo giliuosius tautiškumo klodus, be to, vaikystės tema dailininkei leido kalbėti apie tyrus, švarius, nei kasdienybės, nei ideologijos nesuteptus, bet visuomeniškai svarbius dalykus. „Vaiko įvaizdis Sigutės Valiuvienės kūryboje yra ir etinio prado, teigiančio humanizmo idealus, atitikmuo. Čia ji įžiūri svarbiausias moralines kategorijas – gerį, nuoširdumą, natūralumą.“³ „Vartai dailininkės sukurtas, daugiausia spalvotas, vaikų poezijos iliustracijas (K. Kubilinsko,

Sigutė
VALIUVIENĖ
Maksimo
Gorkio
„Danko“
ilustracija
1968

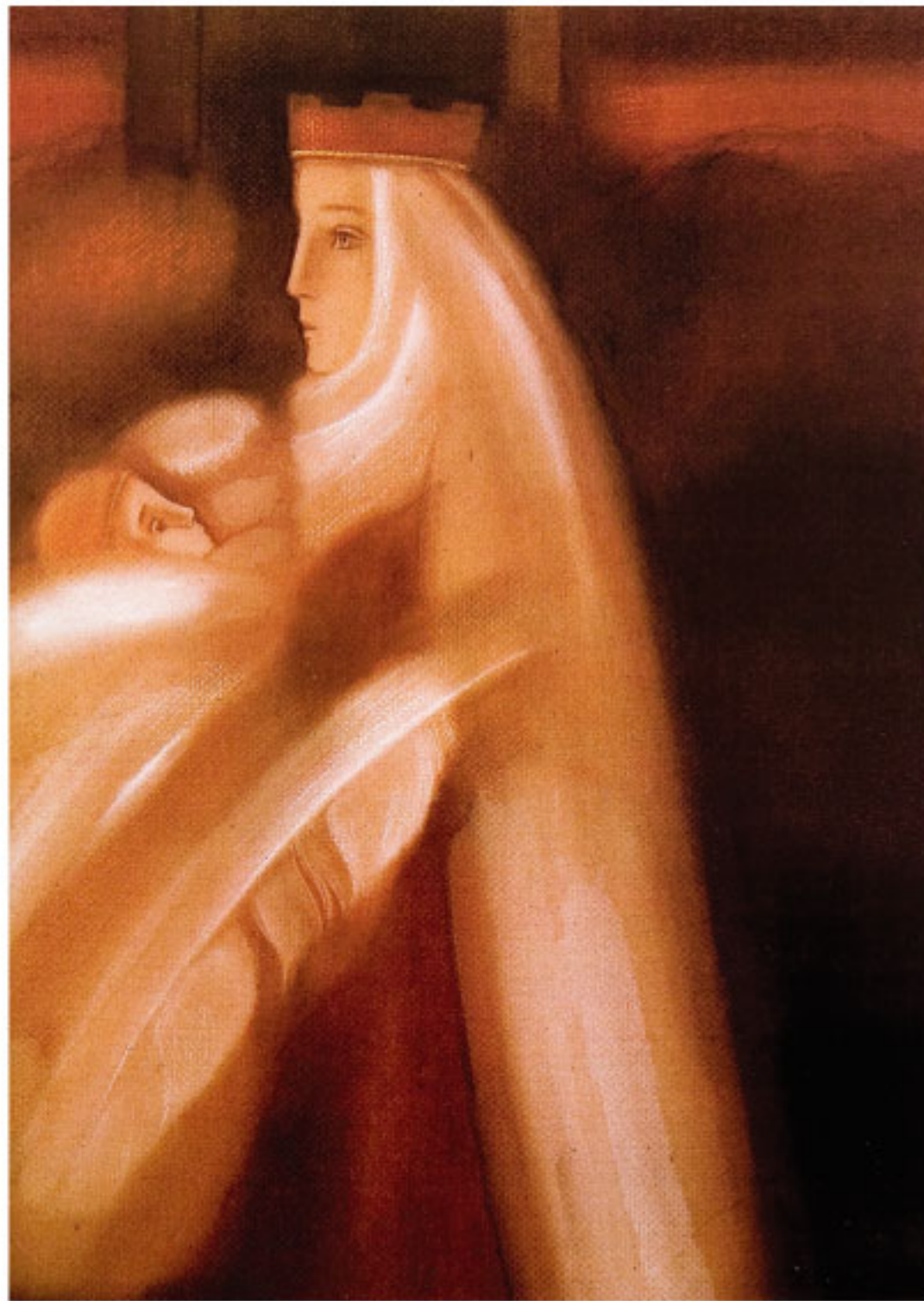

Sigutė
VALIUVIENĖ
Salomėjos
Nėries
„Eglės žalčių
karalienės“
ilustracijos
1961

Sigutė VALIUVIENĖ. Lietuvių liaudies lopšinės „Pelytė, nešk miegelį“ iliustracija. 1973

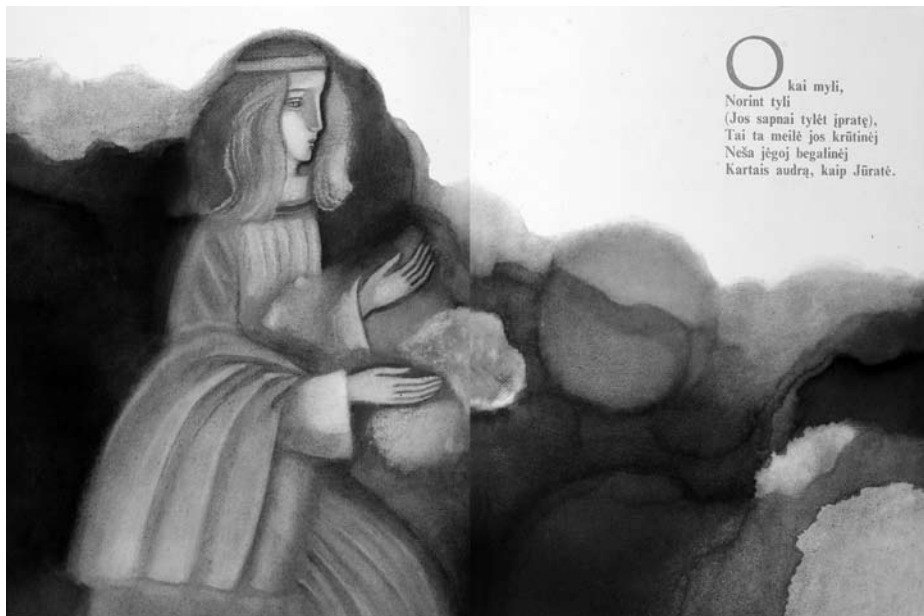
Sigutė VALIUVIENĖ. Lietuvių liaudies pasakos „Gulbė karalienė“ iliustracija. 1989. Išleido Holp shuppan. Tokijas

*Sigutė VALIUVIENĖ
Antano Vienuolio
„Užkeiktųjų vienuolių“
iliustracija. 1964*

*Ramūno Virkučio
reprod.*

O. Miciūtės, P. Širvio, J. Degutytės knygoms) ir matai, kaip iš puslapio į puslapį žengia jos pamėgti herojai – įvairiai moduluojami tarsį tie patys vaikų ir motinų paveikslai. Ir šioje, galima sakyti, vienodos melodikos pynėje ryškėja itin savitas ir sukaupias dailininkės estetiškas apsisprendimas: ji sąmoningai atsiriboja nuo lengvo žaislingumo, atsiskaido vaikiško nerūpestingumo, banalumo. [...] Jos kūryboje maža veiksmo, jį pavaduoja visa gaubiantis lyrinis susimąstymas.⁴

Sigutė VALIUVIENĖ. Maironio „Jūratės ir Kastyčio“ iliustracija. 1979

Pirmųjų ryškesnių Valiuvienės kūrinių (iliustracijos „Užkeiktiesiems vienuoliams“ ir „Danko“) stilistika rūsti, vyriška, sakyčiau, artima to meto tapybai (Leonardas Tuleikis, Vincas Kisaraukas ir kt.), o vėliau sukurtose iliustracijose išsigrynino savita lyriškoji plastika. Kompozicijos ir spalvų dramatismas išreiškė paslaptinę (nevaikiškai mąslų, net šiurpoką) vaikystės vaizdinį, abstrahuotą, utopinę etinio tyrumo, švarumo idėją.

Nepaisant to, kad daugeliui iš mūsų vaikystėje Valiuvienės iliustracijos (kaip, pavyzdžiui, ir Stasio Eidrigevičiaus ankstyvieji kūriniai) atrodė bauginantys tiesiogine šio žodžio prasme, būtent jų suformuotais vaizdiniais dažnai apmąstome lietuvių liaudies pasakas, lopšines.

Viešojo nuomonė, esą „vyro prigimčiai gamta suteikė daugiau sugebėjimo protingai dirbti“⁵ ir kiti socialiniai stereotipai lėmė, kad moterų kūryba, ypač iliustracijos vaikams, sovietmečiu dažnai būdavo sumenkinama. Tačiau gabių žmonių taip paprastai, laimė, nepaskandinsi ir, pavyzdžiui, Sigutė Valiuvienė, Birutė Žilytė, Aspazija Surgailienė, Taida Balčiūnienė, Lidija Glinskienė, Marija Ladigaitė, Albina Makūnaitė, Adasa Skliutauskaitė, Domicelė Tarabildie-

nė ir kt., vienos labiau paisydamos socioideologinių kanonų, kitos visiškai nuo jų nutolusios, kurdamos tariamai vaikiškas iliustracijas, sukūrė platų ir spalvingą modernizmo spektrą, kokio galėtų pavydėti daugelis modernistų vyrų, sovietmečiu kūrusių tik didingą, tik visuomeniškai reikšmingą, pasaulines, metafizines ar „grynosios“ formos problemas nagrinėjančią Meną. Pro plakatiškai globalų jo rėtį praslysdavo daug subtilių, kai kuriais atvejais įdomesnių, socioestetiškai netikėtų dailės plastikos ar pasaulėžiūros niuansų, kuriuos nemaža dalis „genialių vyrų“ atrado ir pasisavino tik po 1990-ųjų, kai apsiskelbė „postmodernistais“.

¹ Juozas Nekrošius, Sniečkaus fenomenas: prisiminimai ir pamąstymai, Vilnius, *Gairės*, 2003.

² Irena Kostkevičiūtė, Plastinės poezijos keliais, In: *Pergalė*, 1981, nr. 5, p. 180.

³ Ингрида Корсакайте. Образ ребенка в творчестве Сигуте Валиуvene (mašinarštis), apie 1987 m.

⁴ Irena Kostkevičiūtė, Plastinės poezijos keliais, In: *Pergalė*, 1981, nr. 5, p. 180.

⁵ Danguolė Obelienytė, Pasimatymas su Sigute, In: *Tarybinė moteris*, 1969, nr. 6 (210), p. 14.

DEŠIMT DIENŲ TYLOS SU KAJOKU

Palanga. Kovas. Jūra užšalusi. Visa balta.

Kovo 10-osios rytas. Pradedu. Išbarstau lapus ant kuklaus Palangos kūrybos namų rašomojo stalo. Lapų daug. Netelpa. Peržiūriu pabrauktus žodžius. Frazes. Tariuosi „gaudanti“ šerdį. (Taip visada...) Šįkart nelen-gva. Nėra už ko užsikabinti. Dykuma, pritvinkusi lauki-mo. Turime susitikti **kažkur tarp smėlynų ir dangaus.**

...atsninga sniegena...

...mirksnis prieš patekant saulei...

...uodų fontanas vakaro šviesoje...

...nepakeliamas geismas atsirasti...

...tėvo galią iščiulpęs žaltys...

...gaus ir spindės...

Susitikti, prisiliesti labai atsargiai, nepažeisti tylos, nedominuoti, nekonkuruoti, prisiglausti, klausytis, iš-girsti negirdimą, bet esantį.

Jūra praplyšo. Prasiskverbė bangos. Japonijoje cunamis.

Dar blaškausi. Pučia stiprus vėjas. Einu vamzdžiais nuklotu pajūriu – tiesiog pasiduodu vėjui, genančiam tilto link. Išskeptu rankas, įsivaizduodama, kad esu paukštis. Mėgstu vėją. Bet tik pajūry.

Kovo 11-oji. Pernai Vilniuje tą dieną buvo ma-loniai saulėta ir visi šventėme. ŠVENTĖME iš ti-krujų. Palanga apsnūdusi. Vakare einu į „Ramybę“. Užsiraunu ant kompanijos, kurios neišvengsi. Geriu neskanų (užtat ekskliuzyvinį) šampaną, žiaumoju lašišką. Kol valgau, tenka klausytis, kaip viena ponía, kurios vyras reziduoja Honkonge, dalijasi įspūdžiais apie kinų virtuvę. Paskui apie Kambodžos, paskui apie japonų (nors ten ji DAR nebuvo. Bet bus. TI-KRAI). Apgailestauju, kad mano kepsnys toks dide-lis, todėl negaliu natūraliai sutrumpinti „pažinties“ laiko. Burbtelėjusi keletą frazių (atseit „ir aš ten bu-vau“), dingstu...

Televizorius rodo baisius cunamio vaizdus iš Japonijos.

Mano kambario palangės ir lentynos nuklotos popieriais. Bet jie dar akli ir kurti. Tie popieriai...

Jūra banguota, ant kranto – daugybė vamzdžių ir kranų. Prie bangų prieiti neleidžiama, kad „technika“ nesutraiškytų... Tiltas irgi remontuojamas. Iš pagrindų...

Kovo 12-oji. Pusdienį „prasitrinu“ – masažai, širdies patikrinimai... Popiet einu į „Vyšnių žydėjimą“, kurį pažiūrėti man labai rekomendavo. Kinas „Ramybėje“. Prie staliukų. Gali gerti ir valgyti. Ištiesiu kojas ant gretimos kėdės. Laukiu. Laukti teks net dvi valandas – iki pat seanso pabaigos, kol ši sentimentali, didaktiška, iliustratyvi istorija pagaliau baigsis. Keistas dalykas – kuo toliau, tuo labiau negalima pasitikėti jokiomis nuomonėmis. Netgi patikrintomis. Į Palangą atsitempiau dvi karštai rekomenduotas knygas – Paulo Coelho „Valkirijas“ ir Iselin C. Hermann „Skubų paštą“. Du vakarai buvo ne tik „užmušti“, bet ir sunaikinti be pėdsakų. Imi skaityti, ir jau žinai iš anksto, koks bus kitas sakinyš ar veiksmo posūkis, jau nekalbant apie pabaigą ir tos istorijos „moralą“.

Vakare važiuoju pas Ramunę į Klaipėdą. Rytoj mane vėš į pirtį.

Jūros šiandien nemačiau ir nematysiu. Tik saulę, kuri jau be užuolankų skelbia pavasarį.

Kovo 13-oji, sekmadienis. Važiuojame į pirtį. Ūpo nėra, nes naktį visai nemiegojau. Širdis dunksi, galva kaip kopūstas. Bet programą reikia vykdyti. Pirtis ant ežero ar kokio dirbtinio vandens telkinio kranto. Viduje – tirštas garas ir daugybė moteriškių su vyriškiais. Garinuosi. Iš visų jėgų bandau save įtikinti, kad visa tai – į sveikatą. Trinuosi druska. Kažkoks vyrukas delikačiai nuplaka mane vanta. Lendu į eketę. Ir net tris kartus panyru! Paskui guliu nuoga lauke ant plataus medinio suolo, saulė šildo garuojantį kūną. Neįtikėtina!

Į Palangą grįžtu šlitinėdama iš nuovargio. Čia irgi plieskia saulė. Prospektas nudrabstytas juodomis

poilsiautojų figūrėlėmis – ką jie veikia toje klaikioje Basanavičiaus gatvės nuobodybėje? Pasiėkiu lovą. Bet miegas vis tiek neima. Prisiverčiu keltis ir pėdinu į „Ramybę“ – suvalgysiu dar kokią nors skanią žuvį.

„Ramybėje“ šnekučiuojamės su Neringa. Gera matyti, kad kažkam gera su tavimi...

Už baro sukiojasi „beprotingai fantastiškas“ Arvydas (jam labai tinka elegantiška liemenė ir galifė kelnės), prašmėžuoja „susirūpinusiai“ pilkas Gaivos megztukas...

Jūra rami. Lygi kaip stalas. Veik visi ledai nutirpę. Tik keista, ilga, balta „japoniška“ sniego sala netoli kranto. Visai nėra vėjo. VISAI. Štilis. Nereali ramybė. Minkštas pavasario dvelksmas, šypsena pro rūką, nustelbiantį kaitrias saulės pastangas.

Kovo 14-oji. Masažuotoja Vida įnirtingai „drengia“ mano nugarą. Grįžtu namo ir nutariu pasikeisti kambarį. Dabar matysiu ne pušis, o dangų. Ir ryto saulę, jei ji teiksis. *Žalio namo* langai žiūri tiesiai į mane. Persekioja. Tiesa, dabar esu ketvirtame aukšte – šiek tiek aukščiau jo langų žvilgsnio. Matau namo stogą. Aptrupėjusį šiferį ir pilką apgriuvusį kaminą. *Žaliai* nudažytus lovelius, laukiančius gėlių. Balkonėlį su baltomis išpuoselėtomis kolonėlėmis – tai vienintelė namo puošmena. Esu dėkinga namui, kad jis vis dar *žalias*. Ir kad – namas.

Reikia PRADĖTI. Kaip gerai, kad tvyro rūkas ir netrikdo saulės šviesa. Nudrožiu juodą pieštuką. Į drožles paneriu pirštą. Paskui – antrą... Perbraukiu per balto popieriaus vos įžiūrimą rauplėtumą... TAIP! TAIP! TAIP!!! Prisilietimu... Nuo stalo nuimu viską, ko NEREIKIA. O nereikia nieko. Tik popieriaus ir rankų. Jau gali nebūti nė tų eilėraščių. Nes jie jau YRA.

Tyla. Absoliuti. Tikra tylą. Ir lauke, ir namuose. Dievo dovana. Dovanota „Kurčiam asiliukui“. Jaučiu, kad šiandien **išsipildys**. Prigulu. Snaudžiu. Neskubu. Tarsi laukčiau neišvengiamai įvyksiančio saldaus pasimatymo. „Tempiu“ laiką – vis tiek bus! Susiplėšau popierių. Ant stalo pasitiesiu **didelį baltą** lapą. Vėl brūkšteliu.

Palytėjimas! Pirštai ir delnai juodi nuo sangvino dulkių. Sunkiai atplaunami, kibūs. Įsisiurbia į popieriaus baltumą nepanaikinamai. Braukiniai turi būti tikslūs. Be kruopelytės melo. Kaip kardiograma. Skaudus, spiginantis eilėraščių aitrumas. Nutvilkantis jų paprastumas. Mažmožių tiesa.

Viešpatie! Kaip sunku, kai reikia pasakyti *mažai!*

Jūra jau visai įprasta – palangiška. Siūbuoja lėtai, tingiai. Blizga. Nes – saulė. Stipri, pavasariška.

Kovo 15-oji. Tikros rekolekcijos! Visame paplūdimyje esu viena (išskyrus tuos vamzdžius ir mašinas). Viena parke su nedrąsiai pračiulbusiais paukščiais. Beveik viena visuose namuose (tik *žalio namo* langai

prieš akis). Ryte saulė spigina tiesiai į veidą – su ja ir sveikinuosi.

Dar ir dar kartą apžiūriu vakarykščius **piešinius**, kaip kitaip pavadinti tą braukaliojimą pirštais?

Skaitau Kajoką. Lyg ir tiktų. Bet lyg ir per „tirštą“. Pernelyg moteriška. Rūkuota ir pūkuota. Klampoka. Į ką orientuotis – ar į poeto meditaciją, ar į buvimą „čia ir dabar“. Tokiam buvimui reikėtų dar mažiau: vos vos brūkštelėti juodu aštriai nudrožto pieštuko galu... Sulauksiu savęs ir pabandyčiau... Kol kas norisi miego. Tik miego. Mane tikriausiai pasigavo „pavasaris“.

Japonijoje toliau siaučia neganda.

Vartau poeto rankraščius:

*...nuo karuselės rato atitrūkęs
per naktį parku vaikščiojo arkliukas*

*taip jau nutiko, kad tą pačią naktį
po parko rūką braidžiojo vienatvė*

*– o kas toliau?
– ar neužtenka: rūkas
naktis vienatvė ir arkliukas*

*švelniai ima už riešo: eime
ir vynu virsta induos vanduo
o už plento po pat aušrine
stovi rūškanas jaunas ruduo
lyg nakvojęs triukšmingam sapne*

*nagi va, maknojai tokį kelią,
kad pasigrožėtum lietumi
Lu kalne, tai ko dabar steni
buizą verdies
pliauską pyst į pelę
palto uodegą velki sniegu –
pilka viskas, įprasta, tegu*

*nakties, lūgnių kvapo dangaus iš arti
blėsuojančios menko lauželio būtybės
glėbuko žabų sieksnio kranto kantrybės
žarijos vyzdy?*

*net debesys ir tie – aplinkui
ir tie pro šalį
neišeikvok tiek daug tylos
pasidalinkim, durų varpeli*

Nerandu sau vietos. Dar ir sloguoju. Iš naujo skaitau Kajoką. Jau matau – vakarykštis man visai netinka šiandien. Prakeikimas! Čia tai bent *dzen!* Tikra pamoka – kai liepiu studentams „ilustruoti“ haiku. Dabar ir man tenka išbandyti tai savo kailiu! Čia vis dėlto ne **haiku**, o **Kajokas** su visokiomis Rytų ir Vakarų priemonėmis. Žinau, kad nepiešiu nei asiliuko, nei dūdelės, nei trobelės, ir vis dėlto reikės visa tai **nupiešti**... Bepigu kruopštiesiems „krapštukams“. O man? O man?!

Atsigulu. Užsikloju galvą (atseit pasnausiu). Bet kur tau – tuoj užplūsta visokie vaizdiniai, apninka **idėjos**. Protingiausia bus keltis, nukraustyti stalą (labai kruopščiai), išnešti laikraščius. Pasitiesti labai gero balto popieriaus (ir jo negailėti). Tada išsidėstyti daug „formatinių“ lapų, prisidrožti pieštukų drožlių, tada dar kartą perskaityti Kajoką. Bet sloga daro savo... Kažin ar protinga eiti į pajūrį. Geriau į vaistinę – nusipirksiu garstyčių lapelių kojoms mirkyti. Gal liautis vaikščiojus į tuos alinančius masažus? Vida jau baigia mane užknekcinti. Be to, jaučiu, kad vagia energiją. Tas raumenų tįsymas visiškai ištąso emocijas. Pasidarau kaip maišas. O turiu tapti **styga**! Tokiu būdu kompromisai baigia mus išgalbyti...

Žalias namas apšviestas vakaro saulės. Ilgi šešėliai driekiasi nuo balkonėlio strypų. Saulė nori man **parodyti žalią namą**, tarsi iki tol nebūčiau jo pastebėjusi. Pastebėjau! AČIŪ!

Balkšvas mėnulis jau visą pusdienį kybo mėlyname danguje kartu su saule (nesuprantu šito reiškinio). Tai nelogiška. Priešpilis.

Atrodau baisiai. Plaukai – tarsi šluotražis, paakiai juodi, kaklas raukšlėtas, oda – nusišėrusios pelės. Br-r-r.

Apie jūrą nieko negaliu pasakyti, nes šiandien pajūryje nebuvo.

Kovo 16-oji. Baisi sloga. Kosulys. O maniau (bjauri puikybė), kad peršalimai man **negresia**. Atrodo, šią dieną teks išbraukti iš Kajoko sąrašo, nes noriu tik miegoti, miegoti. Ir kad ta sunki savijauta, kai galva prikimšta pelų, greičiau atsitrauktų. Juslės atbukusios. Galiu tik per televizorių žiūrėti pačias banaliausias laidas, bet ir

jos dabar atrodo per daug „intelektualios“. Tiesiog norisi nugrimzti į gilų sapną ir laukti, kol tas „šienas“ galvoje sutręš ir galės prasikalti šviežia mintis. Bijau, kad artėja laikas, kai apims panika – liko tik trys dienos! Trys dienos TYLOS!!! Žiūriu į savo „piešinius“ ir net mano apmusijęs žvilgsnis nustato, kad ten vis tiek dar per daug plepėjimo. Kaip tam Kajokui pasisėkė šitaip **neramiai apsiraminti?**

Prie jūros bėgu tekina – **pasiilgau**. Jūra baisiai rami. Tiesiog nepadoriai graži. Pasidabinusi ornamentuotais pakraštėliais, iš smėlio ir sniego lygiomis atkarpėlėmis suverto vėrinio.

Kovo 17-oji. Radijas skelbia Kino pavasarį ir praneša apie dar vieną susprogusį Fukušimos reaktorių. Man slogos beveik nebėra ir turiu dar DVI dienas. Valio! Pasisveikinu (smagiai) su *žaliu namu*. Sveikas! Išsidėliuju Kajoką iš naujo. Jau lyg ir turiu du variantus. Bet vis tiek neduoda ramybės TAS vienas siūlas, ta viena **linija** per visą knygą. Ji arba nutyla (beveik) mirtinai, arba šokteli iki (beveik) netramdomo (bet sutramdyto) nervo. Sutramdyto **intelektualiai**, bet nenužudyto intelektualumu. Bene pirmą kartą poezijoje jaučiu vykstant tokią keistą dvikovą (netinkamas žodis).

Žinoma, tai **ne** dvikova. Tikriausiai tai vadintina madingu žodžiu – iššūkis. Kajokui, regis, pavyko persikelti į kažin kokius transcendentinius plotus. Padorumas, sąžinė, pareiga (ir atsakomybė) reikalauja, kad ir aš TEN nuklyščiau. Tą puikiai suvokiu. Tokios kelionės nepasiūlys jokia turizmo agentūra. O vykti reikia. Jau vien todėl, kad noriu. Beveik pavydžiu Kajokui buities ar būties sąlygų tokiems būviams atsirasti. Turiu tuos jo eilėraščius jau visus metus, „laikau po pagalvę“. Tikėdamasi, kad jie prabils į mane, kaip tikimės išmokti užsienio kalbos, po pagalvę pasikišę gramatikos vadovėlių... Ir vis dėlto čia yra tam tikra galimybė pasiekti tam tikrų rezultatų. Jei tikėsime energijos ir intencijų sąveika, priklausančia nuo mums nepažinios energetikos...

Tie popagalviniai eilėraščiai patvirtino šventų švenčiausią ir tikrų tikriausią taisyklę – nėra to blogo, kas neišeitų į gera, nes šitų dešimties „Kajoko dienų“ tie-

siog fiziškai nebūčiau galėjusi anksčiau išplėsti iš savo kibirkščiuojančios buities. O tai, kad visus metus **žinojau** apie manęs laukiančią TYLĄ, jau tildė mane ir klojo patalus „reikalui“. Taigi...

Einu į koridorių, nupurškiu laku jau nubrėžtas „kardiogramas“ ir imuosi kitų. Ant plačios **dvigulės** lovos apstu balto popieriaus lapų, lovos **dviguliškumas** stauga tampa egzistenciškai – poetiškai – simboliškas...

Apsidžiaugiu, kad saulė pasislėpė už debesų. Nereikės galynėtis su įžūliais jos bandymais išsklaidyti intymų mano ūkanotumą.

Kol popieriai džiūsta, apipurkšti laku, nei iš šio, nei iš to prisimenu a. a. Justiną Marcinkevičių. Sventickas sakė: „Tu Palangoj su Kajoku, o aš – su Marcinkevičium (nors ne Palangoj).“ Galvoju, kuriam iš mūsų sudėtingiau? Apie Kajoką kaip apie žmogų nežinau nieko. Bet nujaučiu, kad jis – ne Marcinkevičius. Ir neturi šansų juo (tautos dainiumi) tapti. Tai akivaizdu, ir ačiū Dievui. Įdomu, ką Sventickas parašys apie Marcinkevičių kaip asmenį? O apie jo poeziją? Neleistinai ir įžūliai mintijant (nes visai nieko nežinau apie Marcinkevičių kaip žmogų), jis – tobula asmenybė. Tobulas pilietis. Tobulas vyras. Šeimos tėvas. Tobulas poetas. Rašė tobulus eilėraščius (į širdį). Ką dar galima rasti tobulybėje, išskyrus **tobulumą**? Tai – išbaigta kategorija, jos neįmanoma nei interpretuoti, nei pratęsti. Nebent išsidalyti tarsi Dievo paplotėlių.

Ar čia **poezijos** ieškojimas, ar stabų ilgesys? Gal Marcinkevičius – talentingas savo (ir mūsų) laikmečio iliustratorius, meistriškai ir tiesiai šviesiai sudėliojęs tūkstančius žodžių, kuriuos norėjome girdėti? Todėl ir garbinamas?

O, tarkim, Kajokas? Jis ir pats žino, kad nėra Marcinkevičius ir juo nebus, gal net nenorėtų būti, jau nekalbant apie tai, kad ir negalėtų su tais savo „šermukšniais“ ir daugtaškiais į asiliuko ausį. Juk ir aš, nors jau dešimtą kartą skaitau, nesu tikra, ar jis rimtai kalba, ar koketuoja. Gal net mano ką nors (ir mane, aišku) apgausiąs. Tiesiog intriga. Bet joje daug poezijos. Tas nesusipratimas. Ta paslaptis. Išsisitas klausimynas. Suglumimas. Susistabdymas. „Susispendavimas“. Arba protestas, pasipiktinimas,

spjūviai ir išmatos. Emo-
cingas veiksmingumas.

Tai primena vargšą mie-
lą ir labai poetišką Vilniaus
„vamzdį“, kuris toks vilnietiš-
kas, toks natūraliai **šiuolai-
kiškas**, kad gulčiau kryžiu-
mi, jei kas imtų buldozeriais
jį vartyti. O kiek triukšmo!
Mat sukurtas ne pagal tobulo
eiliavimo taisykles....

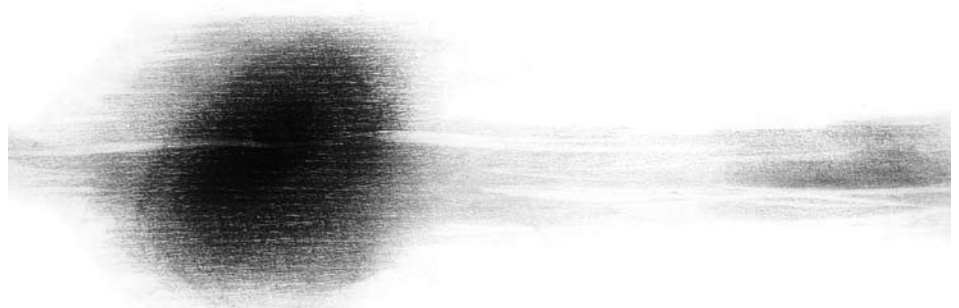
Ką aš parašyčiau apie Ka-
joką? Nieko. Nes man nieko
ir nesinori žinoti. Išskyrus
tai, kad jau visus metus ne-
galiu jo atsikratyti ir kad
ta bacila man maloni kaip
maisto papildas. Čia derėtų
pridurti „sielai“, bet prie jo
poezijos nelimpa jokie sentimentai ir tuo esu labiausiai
patenkinta.

Šiandieninį mūsų duetą tarp *in* ir *jan* kol kas nusve-
ria vyriškoji pusė. Reikia siekti pusiausvyros, antraip
mane ir mano piešinius užpjauš nemiga.

Negaliu atsidžiaugti tuo, kad Dievas nedavė man
proto, kai reikia „daryti menus“. Tokiais atvejais pra-
rasti protą – didžiausia Dievo dovana, nes atsiveria „at-
sarginis intuicijos kanalas“. Proto čia reikia tik tiek, kad
šiuokštu neįsileistum jo į intuicijos plotus. O tai ne taip
paprasta. Nes visą gyvenimą kaupi tą proto šiuokšlyną,
visas tas žinias, profesionalumą, bet paskui nebežinai,
kur panaudoti. Toje šiuokšlių krūvoje su ekskavatorium
nepadirbėsi – tenka rankioti po šiuokšlelę. Rūšiuoti. O
išmesti gaila kaip ir iš perpildytos drabužių spintos...

Kajokas savo „spintas“, regis, bus gerokai pravėdinęs.
Viliuosi, pasiseks ir man.

„Iliustruoti“ poeziją velniškai (dieviškai) įdomu.
Provokatyvu. Gyvybinga. Džiaugsminga. Gyvenimiš-
kalbinga. Lyg ir esi. Lyg ir nesi. Lyg su savimi. Lyg su
kitu. Būti sau ir būti kitam. Kartoti ir provokuoti. Pri-
sitaikyti ir susitaikyti. Kalbėti ir tylėti. Užgožti ir atsi-
traukti. Meluoti ir rėžti tiesą.

Tiesiog Apvaizdos dovana, kad retai numeta man
tokių apmąstymų džiugesį. Jei sėdėčiau redakcijoje ir
ilustruočiau „poeziją“ lyg stovėdama prie konvejerio,
nebūtų nei tų apmąstymų, nei kančių. Be jokių išve-
džiojimų tektų kibti į darbą, tiražuoti save be vargo
dėl proto, stumdyti savo „stilių“ į kairę, į dešinę ir atgal
visomis įmanomomis kryptimis, spalvomis, dėmėmis,
dydžiais ir – nieko! Juk gražu! Svarbiausia, atpažįstama.
O jeigu atpažįstama – tai saugu, ramu.

Nesvarbu, ar eilės Donelaičio, ar Mieželaičio.

Užtat – **profesionalu**.

Man kol kas sekasi, nes turiu pakankamai laiko **per-
skaityti** tekstus. Net pabandyti įsijausti. Netgi aprėpti.
Gal esu kai ką ir nuvylusi – tarkime, tuos, kurie tikisi
moteriškių siluetų, paukščių ir būtinai stauskaitiškos
linijos... Bet ar aš kalta, kad visų tų dalykų neaptinku
konkrečiuose konkrečių poetų pasauliuose (nors gal
tuos savo pasaulius jie įsivaizduoja visai kitaip).

Grimztu į popiečio snaudulį, bet dešinysis pusru-
tulis nesiliauja svarstęs: ko Kajoko poezijoje yra dau-
giau – estetikos ar tiesos? Tas keistas klausimas nutrau-
kia palaimingą užsimiršimą ir vėl bloškia prie popierių.
O ar ne tas pats dedasi su manimi? Tas mano erzelio-

jimas dėl Kajoko ar nerodo ir mano neapsisprendimo? Bet dabar jau ramiau (dėl tos minties), nes galiu viskuo apkaltinti Kajoką. Absoliuti tiesa (net poezijoje) yra nepasiekiamas, nes neįmanoma konkuruoti su didžiąja TIESA, todėl tenka dangstyti estetišką švarą (vietoje dieviškos šviesos).

Taip, tie eilėraščiai, tos išsargios yra švarios. Bet ne distiliuotos. Estetiškai švarios, o vis dėlto šviečiančios. Tačiau ne tuo spindesiu, kuris atsimuša saulėje nuo išblizginto metalinio paviršiaus. Taip šviečia balta vilnos, ėriuko, meškiuko, popieriaus ar audinio šiluma, kuri ne at(si)sipindi, o įtraukia sąvęsp. Sukaupdama šviesą. Ne išblaškydama. Negrąžindama. Švelniai pasisavindama ir pasidalydama. Gal jau imu nusišnekėti? Gerai, kad liko tik viena para. Dar po savaitės visai nedirščiau prisiliesti prie baltų savo popierių – vilioklių.

Netyčia atsiverčiu pirmą pasitaikiusį atvartą iš Jono Meko knygelės „žodžiai ir raidės“ (vakar nežinia kodėl ją čia, Palangoje, nusipirkau). O jis „kaip žinodamas“ rašo:

poezija nėra
kalti
metaforas
ar išrast
naujus
vaizdus
poezija yra
eiti
į pat
vidurį
ir
dainuoti

Mat kaip! – čia jau aš šūkteliu, ne Mekas.

Dideliuose baltuose lapuose improvizuoju **poeziją**. Nesvarbu, kieno. Bet vis tiek Kajoko (kol kas). Nėgiu atsiplėšti nuo atrasto malonumo naikinti popieriaus nekaltybę juodai ištepliotu delnu ir įžūliais pirštais. Betepdama prisiminiau Antaną Mončį, jo žodžius, kada ir kodėl „baigė“ daręs skulptūras. O buvo taip: žiūrėjo jis į akmens luitą (visą laik ilgai žiūrėdavo, kol pradėdavo), bet tasyk – žiūrėjo, žiūrėjo ir pamatė tobulą akmens

grožį. Akmeninį asmeninį esminės jo formos grožį. Suprato: negadins. Taip ir sustojo. Visiems laikams. Kai ką panašaus šiandien patiriu su tais baltais lapais. Ar išdrįsiu kada nors ne tik suvokti, bet ir pasielgti? Reikia būti Mončiu. Gal net žemaičiu Paryžiuje. Bet nebūtinai ten.

Apsimuturiavusi visais turimais šalikais (pirštines pamečiau pirmą dieną) skubiai „matuoju“ pajūrį. Ten – privalomas saulėlydis. Su tirštais pailgiais debesimis. Tatai gražu. Nepalyginsi su nuobodžiu bedebesiu saulėlydžiu. Esu viena. Vienintelė. Tatai gera. Ir čia, ir parke, kur pirmyn atgal kulniuojau per sniego-ledo-purvo balas. Ir gražu, ir gera, ir vienintelė... Veidrodis šiandien irgi rodė kur kas patrauklesnį vaizdą. Matyt, todėl, kad daug visko buvo. Ir piešinių, ir rašinių, ir manęs, ir Kajoko. O gal todėl, kad pilnatis. Tik dabar ją pamačiau tiesiai už *žalio namo*, man ties kakta, plaukiančią pro perregimus debesis. Šviesos properša vis plečiasi ir netrukus joje pasirodys Dievo akis, apgobta baltais angelų sparnais. Kaip paveikslėlyje „Kristus alyvų sode“.

Beje, apie Kristų, kuris buvo tobulas (nes Dievas). Bet ar įsivaizduotume jį esant **poetą**?

Jūros nemačiau. Tiesiog nėra ūpo.

Kovo 18-oji. Na, va. Taip ir maniau... Šiandien darbo nebus. Miegau (snūduriuoju) ilgai, iki 10 valandos... Išsiplaunu galvą – „**susigarbiniuoju**“, kad veidrodis nors į pabaigą taptų draugiškesnis. Ant lūpos – **šašas!** Sloga dar nepasitraukė. Kaip ir žiema. Einu į paskutinį masažą, bet neleidžiu Vidai galutinai manęs užkočioti. Su Neringa „Ramybėje“ geriame arbatą ir apsalusi klausausi komplimentų apie savo knygą „13x13“. Tiesą sakant, buvo geras metas. Bent jau man. Tuos trylikos vyrų atsakymus į trylika mano klausimų perskaitysiu iš naujo – gal vėl kas nors panašaus ateis į galvą...

Diena pilka, todėl man patinka. Jei kas įgnybtų į smegenis, gal atgaučiau kūrybingumą, bet nereikia norėti per daug. Verčiau skaitysiu Sabaliauskaitės „Silva Rerum“, gėrėdamasi profesionaliu dalykų išmanymu. Arba per radiją klausysiu žinių iš Fukušimos.

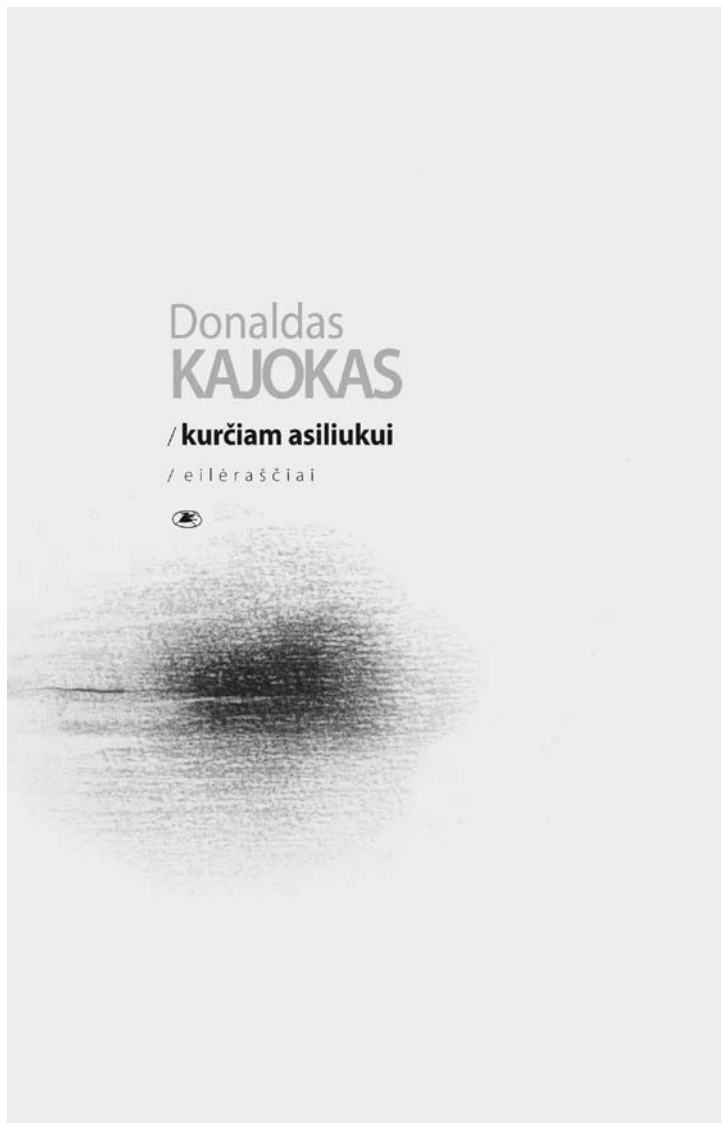
Šiandien sapnavau keistą sapną iš tų, kurie laikomi „reikšmingais“, bet negalėčiau jo aprašyti taip, kaip tų, kurie persekiojo mane tada, kai sugrižau iš Japonijos.

Dėl tos Japonijos iš tikrųjų kažkas ne taip... Net ir mąstant apie Kajoką. Jų kultūra, užvožusi man ant smegenų daugiau klausimų negu atsakymų, veda keista kryptimi – gilaus jausmo ir šalto (blaivaus) labai apskaičiuojančio proto sąjungon, kuri mano suvokimo skalėje niekaip nesusiklijuoja. Tačiau taip iš tikrųjų YRA, o ypač akivaizdu *sumi-e* estetikoje. Tas pats ir su haiku. Savotiškas paradoksas – man atrodo, kad tiek *sumi-e*, tiek haiku gali kurti tik vyrai, bet tik moterys sugeba atrasti tai, kas juose koduota – koduota protu, o išsivynioja plonytis giliausiuose sluoksniuose tūnantis juslinis siūlelis, kurį apčiuopia tik itin jautrios sielos. Gal ir jų teatro (kabuki) esmė tokia. Tradicija neprisileidžia moterų dėl tos pačios priežasties – kad juslingumas nevirstų grėsme išmintingam tiesos sakymui, o moterims juk sunku suvaldyti jusles be ašarų ir nosinaičių. Na, žinoma, diletantiškai klaidžioju šiame tankumyne, kad pateisinčiau savo nerimą dėl to, kas čia vyksta tarp manęs ir Kajoko. Lyg ir bandau pasiteisinti. Atvirai kalbant, tikriausiai tas eiles geriau būtų „padaręs“, t. y. iliustravęs, koks nors vyrukas. Nesakau, kad būtų labiau perpratęs, tačiau bent jau būtų išvengęs neišvengiamos mano egzaltacijos, kuri potekstėje vis tiek kyšo ir kyšos, net ir tuo atveju, jei man pasiseks apgauti vartytoją, skaitytoją ar net patį Kajoką. Kita vertus, blaiviai suvokiu ir kitą savo gudrybę – tiek daug žodžių rašau tam, kad kuo mažiau jų liktų piešiniuose. Sąžiningiausia, aišku, būtų gražinti rankraštį, nereikia drumsti eilių prisilietimais – tegu būna aplink jas balta erdvė, ir tiek. O tai, ką tuose lapuose vis dėlto nubrūžinau, tegul Sventickas pritaikys kokiai nors nuskaidrėjusiai poetei...

Kažkodėl esu įsitikinusi, kad ir Sventickas taip galvoja, ir Kajokas. Bet gal čia jau išties per daug **sofistikos!**

Vakare nueisiu į „Ramybę“, suvalgysiu paskutinę skanią vakarienę, išgersiu balto šalto gero sauso vyno taurę.

Protingiausia bus paskutinį kartą perskaityti Kajoką. Kad įsitikčiau...

Autobusas. Šlapdriba. Vilnius.

Sekmadienį – Nekrošiaus „Otelas“. Pirmadienį – susirinkimas...

P. S. Jei manęs kas paklaustų, o kokie gi tie Kajoko eilėraščiai, atsakyčiau – **stojiškai emocingi** (tuos žodžius galima sėkmingai sukeisti vietomis...). ■

Donaldas Kajoko eilėraščių knygą „Kurčiam asiliukui“, iliustruotą Jūratės Stauskaitės, ką tik išleido Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

APIE BUVUSIĄ, BET UŽMIRŠTĄ „DVIEJŲ TAUTINIŲ SIELŲ“ DERMĘ

Skiriama Czesławo Miłoszo 100-osioms gimimo metinėms

*I*š esmės būtų reikėję save laikyti lietuviais, kalbančiais lenkų kalba – ir tęsti, naujomis sąlygomis, Micekvičiaus „Lietuva, tėvyne mano...“ Tai būtų reiškę kurti lietuvių literatūrą lenkų kalba, lygiagrečiai su lietuvių literatūra lietuvių kalba. Betgi niekas to nenorėjo, nei lietuviai, gynybiškai pasišiaušę prieš lenkų kultūrą, kurioje matė nutautinimo pavojų, nei lenkiškai kalbantys, kurie paprasčiausiai galvojo, kad jie lenkai, ir su panieka žiūrėjo į „klausiuokus“, „chlopų“ tautą, – taip rašė garsus poetas, Nobelio premijos laureatas Czesławas Miłoszas laiške kitam poetui Tomui Venclovai.

Miłoszas reflektuoja galimą savo tapatumo pasirinkimą: būti lietuviu, o rašyti lenkiškai. Tačiau kartu jis skausmingai suvokia tokio pasirinkimo neįmanomybę. Tokio tapatumo niekam nereikėjo, jo niekas nepripažino. Tad ir kalba sukasi apie tai, kuo jis galėjo būti, bet nebuvo. Tai potencialus tapatumas, kurio nebuvo galima priimti, nes aplinka, išorė tokios laikysenos, tokio tapatumo nepripažino. Juk ar galime įsivaizduoti lietuvi, kuris rašytų lenkiškai? Ar kiti lietuviai tokiu atveju laikytų garbės reikalu išmokti lenkiškai, kad galėtų jo kūrinius skaityti originalo kalba? Ar tai reikštų, kad „tikras lietuvis“ *privalo* mokėti lenkiškai?

Tokie klausimai kyla, jei priimame Miłoszo norimą tapatumą, kurio jis ir pats iki galo neišlaikė. Akivaizdu, kad teigiamai į juos atsakyti net ir dabartiniame mūsų kultūriniame kontekste yra neįmanoma. Tad ir santykis su Miłoszu dvilypis: mums smagu, kad jis vadina save lietuviu, svarbi jo šlovė, tačiau lenkų kalba yra tai, ką norime pamiršti, ko nepriimame. Poeto trokštamas tapatumas mums nepriimtinas, išskyrus tam tikrą dalį. Tikriausiai tai turėdamas omenyje, knygos „Tėvynės ieš-

kojimas“ naujo leidimo pratarmėje Miłoszas 2001 m. rašė: „Kadangi mano proletuviškumas kai kuriuos lenkus skatina mane vadinti lietuviu, o kartu ir daugelis lietuvių norėtų mane laikyti saviškiu, jaučiuosi turįs paaiškinti, kad tautybės niekados nekeičiau. O Lietuvos pilietybę turėjau jau vaikystėje, kai buvau įrašytas į motinos pasą. Kaip prieškarinio Vilniaus gyventojas, 1940 metais taip pat gavau lietuvišką „pasą“, bet grafoje „tautybė“ buvo įrašyta „lenkas“.

Taigi Miłoszas apsisprendė tapti lenku, nors norėjo būti lietuvis, o rašyti lenkiškai. Tačiau jis mėgo vadinti save ir paskutiniu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiu, liudytoju to, kas jau seniai nugrimzdo į praeitį, kas buvo – o iš esmės ir tebėra – svetima tiek lietuviams, tiek lenkams.

Nekvestionuoju Miłoszo apsisprendimo. Jokių būdu. Labiau rūpi lenkiškai kalbančio lietuvio tapatumas. Argi jis toks svetimas mums? Ar tikrai jis toks tolimas, kaip dabar atrodo? Ką apie tai sako istoriniai šaltiniai? Juk nepakanka konstatuoti, kad nacionalizmo amžiuje Miłoszo pasirinkimas buvo neperspektyvus, svarbu suvokti kultūros mechanizmus, kurie išstūmė šį tapatumą ir suformavo modernią lietuvių tautą.

Galimi tapatumai

Palyginkime tris autorefleksijas, kaip save įsivaizdavo žmonės, gyvenę Lietuvoje. Štai pirmieji du liudijimai:

„Sakydavau, kad aš sykiu lietuvis ir lenkas, nes istorija sujungė lenkus su lietuviais. Mat prisipažinimu pusiau prie lenkystės tariau atpirksiąs nors pusę tos kaltės, kad aš lietuvis.“

„Aš nesu nei tik lenkas, nei tik lietuvis, bet esu kartu ir lietuvis, ir lenkas.“

Tipologiškai žiūrint, tai tas pats tapatumo tipas: buvimas ir lenku, ir lietuviu arba pusiau lenku ir pusiau lietuviu. Jei konkrečiame regione konkrečiu laiku toks tapatumo suvokimas vyrauja, darytina išvada, kad tai tipiška laikysena.

Dabar atskleiskime, kam šie liudijimai priklauso: pirmasis – Vincui Kudirkai, antrasis – Mykolui Römeriui.

Šių asmenybių biografijos skirtingos. Vincas Kudirka, kilęs iš valstiečių, išėjęs mokslus, nesėkmingai bandė tapti kunigu, vėliau pasirinko gydytojo profesiją. Jo buvimas ir lenku, ir lietuviu buvo *transformacijos* rezultatas. Štai kaip jis aprašo savo mokslus Marijampolės gimnazijoje: „Vos spėjau apsilvilti mėlyna mundieraitė su baltais sagučiais ir susimaišiau su draugais mokiniais, pajutau, kad mano dvasioje kažin kas dedasi. Kas dedasi, numanyti ir išreikšti negalėjau, tik jaučiau, kad man gėda atsiminti, kuo aš buvau, o ypač bauginausi, kad draugai nepatirtų, jog aš moku lietuviškai. Tas dalykas galėjo mane išduoti artojo sūnumi esant. Žinoma, išlikimo instinktas liepė man niekad neatsiliepti lietuviškai ir saugotis, idant niekas nepamatytų, kad mano tėvas dėvi sermėginę ir moka tik lietuviškai. Dėl to stengiausi kalbėti, nors blogai, bet lenkiškai, o nuo tėvų ir giminių, kurie manęs atvažiuodavo aplankyti, šalindavausi iš tolo, jeigu tik pastebėdavau, kad kas iš draugų ar ponų mato... Tapau mat lenku ir kartu ponu – tekau lenkiškai dvasiai.“

Kilti socialiniais laiptais kartu reiškė ir priimti lenkišką tapatumą, tapti ir lietuviu, ir lenku. Lietuva priklausė Rusijos imperijai, kur valstybės požiūriu geriausia būti rusu – kalbėti rusiškai, atsiversti į stačiatikybę. Tai buvo vertinama ir užtikrino didesnes karjeros galimybes. Tad jei socialinį statusą suvoksime grynai praktiškai, tada vektorius turėtų krypti rusų pusėn, kaip to ir norėjo carinės Rusijos valdininkai. Tačiau taip neatsitiko, ir tai rodo, kad nusistovėjusi kultūros logika buvo stipresnė už okupantų administracinį spaudimą.

Tad nors Kudirkos kaip lietuvio ir lenko tapatumas buvo susijęs su transformacija, jis irgi priklausė nuo tradicijos apibrėžtų galimybių: lietuvis valstietis galėjo tapti lietuviu–lenku, bet ne lietuviu–rusu.

Römeris, kilęs iš bajorų, kurių gimtoji kalba buvo lenkų, istorinę tradiciją perėmė ne iš knygų, o iš šeimos. Jo buvimą lietuviu ir lenku lėmė ne transformacija, bet tęstinumas ir tradicija.

Tai skirtingų socialinių sluoksnių žmonės. Römeris, galima sakyti, paveldėjo erudiciją ir kultūrinę kapitalą, o Kudirkai visa tai reikėjo įgyti. Tačiau vienu momentu jų laikysena ir savivoka sutapo: ir vienas, ir kitas laikė save tiek lietuviu, tiek lenku.

Vėliau situacija pasikeitė: Vincas Kudirka apsisprendė tapti tik lietuviu ir ryžtingai atmetė lenkišką tapatumą sandą. Römeris visą gyvenimą laikė save tiek lietuviu, tiek lenku. Kudirkos tapatumas transformavosi, o Römeris bandė jį išlaikyti, kiek ir kaip įstengė.

Kudirka, apsisprendęs tapti tik lietuviu, aktyviai formavo lietuvių tapatumą. Jo leidžiamas *Varpas* stengėsi diegti lietuviybę, už kurią rašytojas kovojo iki pat gyvenimo pabaigos ir tapo naujosios Lietuvos simboliu, o jo eilėraštis „Tautiška giesmė“ – šalies himnu. Be Kudirkos moderni Lietuva ir jos tapatumas yra neįsivaizduojami.

Taigi šių dviejų vyrų gyvenimo trajektorijos buvo skirtingos, nors tam tikru metu jų tapatumas buvo panašus. Tradiciškai istoriografijoje tai vertinama kaip lenkinimo pasekmė, tačiau toks aiškinimas yra pernelyg supaprastintas ir užbraukia dalį lietuviybės istorijos.

Ar toks palyginimas apskritai yra korektiškas? Gal tai netipiška laikysena lietuvių nacionalumo kontekste? Pridurkime trečią liudijimą:

„...Ant Nemuno kranto apmąsčiau gaudžiai ne vieną kruviną atsitikimą su žiauriais kryžiuočiais, ties Vilijos krantu užniūnavau „Wilija naszym strumieni rodzica.“

Asmuo apmąsto garbingą Lietuvos praeitį, lietuvių kunigaikščių didvyriškas kovas su „žiauriais kryžiuočiais“, tačiau uždainuoja ne lietuviškai, o lenkiškai. Ar tokia laikysena – patriotinius jausmus išreikšti lenkų kalba – įmanoma tarpukario Lietuvoje, kai net „kolaborantui“ Jogailai buvo surengtas moralinis teismas? Kas tas „įžūlus“ asmuo?

Tai mūsų „tautos patriarchas“ Jonas Basanavičius. Beje, labai įdomu, kad Vincas Pietaris, prisimindamas studijų Maskvoje laikus, pateikė tokius Basanavičiaus svarstymus: „A! Girdėjau aš apie jį [apie studentą

Botyrių, kuris, anot Pietario, buvo lietuvių būrelio sie-la, – V. S.], – *atsiliepė J. B., – tas kruvinas lenkų priešas. Ir apie tamistą girdėjau, – kalbėjo toliau J. B., į mane kreipdamasis. – Ir tamista seki jo pėdas. Man dyvai tai labai! Argi jūs nemokate suprasti savo klaidą?*“

Nors vėliau Basanavičius dėl tokių Pietario žodžių ir pyko, tačiau jie rodo, kad tam tikru momentu net ir tie, kurie vėliau kūrė modernią lietuviybę, buvo priėmę ano meto siūlomą tapatumą.

„Mums belieka mąstyti apie gimtinę lenkiškais žodžiais, bet lietuviškomis mintimis“, – rašė 1863 m. sukilimo dalyvis Otonas Zaviša. Ar tai neatliepia ir Basanavičiaus laikysenos, beje, jaunystėje eilėraščius rašiusio lenkiškai? Štai ir Stasio Šalkauskio namuose buvo kalbama lenkiškai, nes taikytasi prie jo motinos Barboros Goštautaitės-Šalkauskienės bajoriškos tradicijos. Ji savo anūkui (anot jo paties) yra sakiusi: „Juliau, nemanyk, kad mes esame lenkai, jei kalbame lenkiškai. Aš esu lietuvė, tik išauklėta lenkų kultūros aplinkoje, todėl lenkiškai kalbėti man lengviau.“ Kalbėti lenkiškai ir būti lietuviu tada nesudarė jokios kontradikcijos, tik vėlesniais laikais jau reikalavo papildomo paaiškinimo.

Tiesa ta, kad šis galimas lietuvio ir lenko tapatumas vėliau buvo slepiamas, neišpažįstamas. Tai atsispindi ir autobiografijose, ir tyrinėjimuose. Šis tapatumo sandas buvo „užmirštas“, nutylimas, nes tiesiog netiko prie kuriamo tautos vaizdinio. Reikėjo atsiskirti nuo visko, kas susiję su lenkiškumu. O kadangi kalba tapo pagrindiniu tapatumo požymiu, tai kalbėti lenkiškai reiškė būti lenku. Ankstesnis lietuvio, kalbančio lenkiškai, tapatumas pasidarė neįmanomas. Tačiau pateikti pavyzdžiai rodo, kad tiek Kudirka, tiek Basanavičius tam tikru momentu buvo labai arti prie *krajovcų* idealų.

Tad ar mūsų tautos šauklių biografijos nėra lygintinos ne tik tarpusavyje, bet ir su Miłoszo, Römerio, ir – nebijokime to – su Józefo Piłsudskio ar Lucieno Żeligowskio likimo linijomis?

O dabar iškelkime teisėtą klausimą: gal tai tik netipiškos iškilių žmonių gyvenimo kreivės? Juk tiek Römeris, tiek Kudirka, tiek Basanavičius, tiek Piłsudskis buvo išskirtiniai žmonės. Ar jų apsibrėžtas tapatumas tipiškas tiems laikams, ar ne?

Ir lietuvis, ir lenkas

Istoriniai duomenys rodo, kad lietuvių–lenko tapatumas iki XIX a. pabaigos buvo taisyklė, o ne išimtis. Štai, pasak Kazimierzo Okulicziaus, XX a. pradžioje jauni Lietuvos bajorai savęs klausdavo: kas gi mes esame – lietuviai ar Lietuvos lenkai? Beje, vadinti save lietuviu (ar žemaičiu) ir lenku buvo greičiau norma negu „nukrypimas“, kaip ėmė atrodyti XIX a. pabaigoje, o ypač XX a. Štai Jonas Goštautas knygelėje „Ponas Teisėjaitis, arba Pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją“ įveda vieną veikėją – bajorą, kurį vadina tiesiog Žemaičiu. Šis moka kalbėti ne tik lenkiškai, bet ir žemaitiškai. Prabyta šia kalba, kai nori paerzinti magnato žmoną, kuri prancūziškai įžeidinėja suvažiavusius smulkiuosius bajorus. Žemaitis dalyvavo 1831 m. sukilime, todėl jam tenka pasirinkti, ar grįžti į savo šalį ir pasinaudoti amnestija, ar išvažiuoti į Prancūziją, o tada jis sako sau: „Brangus Juozapai, tu patyrei baisius skausmus, tačiau nežinai, koks tai skausmas lenkui (sic!) atsisveikinti su gimtąja žeme – tūkstantį kartų mirti ne taip baisu.“

Tad iki XIX a. vidurio vyravo visai kitokia klasifikacinė logika, nei ta, kurios laikomės dabar.

Istoriografija teigia, kad bajorai, kalbantys lenkiškai, persiėmę lenkų kultūra, tapatinosi su LDK tradicija ir vadino save *litwiny*. Jų tapatumas rėmėsi bendra praeimi ir klausimas, ar jie lenkai, ar baltarusiai, ar lietuviai, buvo nesvarstytinas.

Kad išvengtume painiavos, vadinkime juos taip, kaip jie save įvardydavo – *litwini*, o lietuviais – tuos, kurie „lietuvių bendruomenę“ apibrėžė pagal kalbos kriterijų. Aišku, galima įvesti terminą *Lietuvos lenkų tauta*, kaip siūlo istorikas Rimantas Miknys. Jis kelia labai įdomią mintį, kad Römerio tapatumas galėjo būti dar vienos tautybės – Lietuvos lenkų – pagrindas. Kodėl ši tautybė nesusiformavo? Kaip vieną iš priežasčių jis nurodo tai, kad Lietuvos lenkai rėmėsi šlėkta ir inteligentija, o šie sluoksniai nesudarė daugumos krašte. Tačiau potencialas, kad tokia tautybė galėtų rasti, egzistavo. Miknys atkreipia dėmesį į „tuteišius“, kurie galėjo papildyti Lietuvos lenkų tautybę. Čia vertėtų prisiminti Kudirkos tapatumo lūžius: buvo laikas, kai jis irgi jautėsi esąs ir

lietuvis, ir lenkas. Jei būtų sustiprėjusi tendencija, kad ir valstiečiai, kurie išsilavina, pakyla socialiniais laiptais aukštyti, gali vadintis ir lietuviais, ir lenkais, tokia tautybė, matyt, būtų įgavusi aiškesnę istorinę formą.

Apie bajorų, kalbančių lenkiškai ir laikančių save lietuviais, savivoką daugiau ir nereikėtų kalbėti, nes istoriografijoje tai jau ne kartą aprašyta. O štai kuo save laikė valstiečiai? Juk jie neturėjo bajoriškos tradicijos, o kalbėjo tik lietuviškai. Kokia jų savivoka? Daryti apibendrinimus keblu, nes yra pernelyg mažai duomenų, juk valstiečiai buvo mažaraščiai ir nepaliko nei savo autobiografijų, nei prisiminimų.

Vis dėlto jei manytume, kad tapatumas buvo tik bajorų galvos skausmas, labai klystume. Valstiečiams irgi buvo sunku nusakyti, kas jie yra. Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė prisimena tokį epizodą: *„Panelė Ivaškevičiūtė sakė, kad niekas lietuvių neniekina, bet ką gi inteligentas žmogus galįs perskaityti – jam būtina mokėti lenkiškai, skaityti puikią lenkų literatūrą; jei jis to nedarys, jam gresia pavojus surusėti ir atstoti nuo katalikų tikėjimo – argumentai nesugriaunami!!! [...] Mes, kur čia gyvename, – sakė ji, – esame lietuviai, bet mes ir lenkai: juk žmonės, kurie nori kulti, turi ieškoti dvasiai peno.“*

XIX a. pabaigoje etnografas, kuris vadovavosi to meto moksliniais metodais ir savuoju tapatumo supratimu, patyrė didžiulį nusivylimą. Tai matyti iš pokalbio, užrašyto 1885 m. Kauno apylinkėse, su vienu batsiuviu:

„– Kokios pats būsit padermės?

– Esu katalikas.

– Ne tai noriu sužinoti. Klausiu, ar pats esat lenkas, ar lietuvis?

– Esu ir lenkas, ir lietuvis.

– Taip nebūna. Pats galite būti tik tas arba kitas.

– Aš kalbu lenkiškai, – atsakė batsiuvis, – taip pat kalbu ir lietuviškai.

Tuo pokalbis ir baigėsi.“

Šis dialogas rodo keletą dalykų. Pirma, klausinėtojas ir „batsiuvis“ nuoširdžiai vienas kito nesupranta. Etnografas turi aiškų tapatumo nustatymo metodą – tai etnolingvistinis kriterijus, taigi skiria „padermes“ pagal kalbą, papročius, tradicijas. O „batsiuvis“ savo „gentinį“/tautinį tapatumą apibrėžia pagal konfesiją (esu katalikas). Kai

jam primygtinai siūloma pasirinkti, ar jis lenkas, ar lietuvis, atsako, kad ir toks, ir toks. „Batsiuvis“ visai kitaip skirsto „savus“ ir „svetimus“ – jam svarbiausia, kurioje bažnyčioje meldžiamasi. Todėl jis negali pasakyti, ar yra lenkas, ar lietuvis, nes ir lenkai, ir lietuviai yra katalikai. Skirtingos kalbos nėra priežastis atsiskirti. „Batsiuviui“ klausimas, ar jis yra lietuvis, ar lenkas, apskritai beprasmiškas, panašiai būtų, jei šiandien klaustume Vilniuje gyvenančio žmogaus, ar esi vilnietis, ar lietuvis? Vilniečio ir lietuvių tapatumai vienas kitam neprieštarauja, taip ir „batsiuvis“ nesupriešino lietuvių ir lenkų tapatumų. Etnografui tas nesuprantama: vienu metu būti lenku ir lietuviu neįmanoma. Tačiau šiuo atveju skyrėsi tik kriterijai, apibrėžiantys tapatumą, o pagal savus kriterijus jie abu buvo teisūs.

Pokalbio dalyvių sąlygos irgi nevienodos: jį aprašo ne batsiuvis, bet etnografas, primetantis savo požiūrį. „Batsiuvis“ tikriausiai kitaip viską papasakotų, jei jo būtų paprašyta atkartoti tą pasikalbėjimą.

Nebuvo pakankamai aiškaus kriterijaus, kuris leistų lietuvių atskirti nuo lenkų. Štai kodėl ankstyvieji lietuvių išeiviai, kai ypač sustiprėjo būtinybė apibrėžti savo tapatumą, pasivadindavo lenkais:

„Tiems dar neatėjo į galvą, kaip atskirti lietuvių nuo lenko, tiktai dar daugumoje lietuviai sako: mes paliokai, mūsų polska baznycze.“

Jonas Šliūpas tą patvirtina: *„Lietuviai-gi buvo tikri vėplos, daugiausiai bernai iš Suvalkijos, kurie nežinojo esą iš Lietuvos kilę ir sakydavosi esą paliokai iš Polščios arba katalikai, – o savo tautybės visai nežinojo. Kaip tokių jie ir glausdavosi prie lenkiškųjų kunigų, kurie lietuvių pinigais statydinosi klebonijas ir bažnyčias.“*

Savęs įvardijimas „lenku“ atrodė natūralus, nekeliantis abejonių. Tai patvirtina ir kitas dokumentas:

„Nuo dešimties metų [1884 – V. S.] lietuvių kentėjimas pradeda būti aiškesnis, bet vis dar kaip lietuviszka tauta, vis nedrįsta pasirodyti svetimtaucziams, save lietuviai paprastai vis dar tebevadina polenderiais, t. y. lenkais, paliokais.“

Į keblią situaciją pakliuvo ir XIX a. carinės Rusijos valdininkai, kuriems reikėjo surinkti statistinę informaciją apie Šiaurės Vakarų krašto gyventojus. Darius

Staliūnas knygoje „Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų“ parodo, kokia painiava kildavo, ypač dėl baltarusiškai kalbančių katalikų: jie buvo slavai, tačiau vadino save lenkais. O juk reikėjo valdžiai parodyti kuo daugiau šiame krašte gyvenančių Rusijai lojalių asmenų. Tad šiuolaikinis tyrinėtojas turi atsižvelgti ir į šią aplinkybę: užrašinėtojo požiūriu „netikras“, „neaiškus“ tapatumas nebūtinai rodo, kad viena ar kita grupė visiškai nesuvokia, kas ji yra (iš esmės ir negali taip būti, kad kuri nors grupė, jeigu ji apibrėžia save kaip grupę, nesuprastų savo tapatumo, nežinotų, kaip atskirti savą nuo svetimo, tačiau gali būti taip, kad ji nemoka to paaiškinti „užrašinėtoji“). Ko gero, tas, kuris ėmėsi klasifikuoti, pasirinko kriterijus, neatitinkančius tos grupės savivokos.

Tapatumo semiotika

Kultūros antropologai puikiai žino įvairius kultūros kaitos procesus – tai gali būti evoliucija, akultūracija, asimiliacija ir pan. Kultūra, o apskritai imant ir tapatumas, gali keistis, jei perimamos kitai kultūrai būdingos tradicijos ir papročiai. Tačiau keičiasi ir kultūros kategorijų įvardijimai.

Čia galima pasitelkti tokią metaforą: įsivaizduokime juoko kambarius su kreivais veidrodžiais, kurie parodo mus storus ir trumpus, ilgus ir plonus, suplotus ir ištįsusius. Viename kambaryje atrodome vienaip, o kitame – jau kitaip. Einame ne vieni, o žmonių srautas – vieni greičiau, kiti lėčiau. Vaizdas kiekviename kambaryje priklausys nuo to, kiek ir kokių žmonių tame kambaryje yra, kada jie atėjo ir kada išėjo. Taip pat ir nuo veidrodžio kreivumo. Tad jei apie situaciją kambaryje spręsimė pagal atvaizdą veidrodyje, turėsime suvokti, kad svarbu ne tik tai, kokie žmonės kada pasirodė, bet ir tai, ar labai kreivas veidrodis. Juk fizinės savybės gali pasikeisti ne tik todėl, kad, tarkime, vienas kambarys yra kankinimų kamera, kurioje budelis nukerta ranką, bet ir todėl, kad veidrodis vienaip ar kitaip išdardo atvaizdą.

Taip ir tapatumas gali keistis ne tik todėl, kad perimama kalba, papročiai, bet ir todėl, kad keičiasi jo įvardijimai. Ne veltui užkariautojai skuba panaikinti užkariautų

žemių istorinius pavadinimus. Jas reikia užkariauti ne tik ginklų, bet ir pavergti gilesniu – suvokimo – lygmeniu.

Tapatumas prasideda nuo įvardijimo. Žmogus duoda vardus pasaulio gyviams ir augalams, sau ir savo grupei. Tačiau nuo to ir prasideda painiava. Kiti žmonės, skirtingai nei gyvūnai ar augalai, irgi kalba. Ir jie gali įvardyti save visai kitaip. Net jei jie neturi galios kovoti už savo tapatumą, vis tiek gali pasyviai priešintis primetamam tapatumui, jo tiesiog nepriimti. Viena grupė gali prarasti savo integralumą, gebėjimą išlikti vien todėl, kad ankstesnį jos įsivardijimą pasisavina kita grupė. Taigi tapatumas gali keistis ne tik todėl, kad pasikeičia grupės savivokos pagrindas, bet ir tada, kai asmuo ar grupė išlaiko esminius savivokos pagrindus, tačiau naujai įsigalėjusi klasifikacinė sistema nepalieka vietos ankstesniam tapatumui. Kitaip tariant, tapatumo krizė gali kilti ne tik tada, kai tapatumas iš naujo permąstomas, bet ir tada, kai įsigali nauji jo modeliai. Savo tapatumo niekas negali apibrėžti be santykio su išore. Taigi svarbu ne tik tai, ką mes patys apie save galvojame, bet ir ką kiti galvoja apie mus. Nukaldami tapatumą, vis tiek įrašome save į tam tikrą modelį, priskiriame save tam tikrai bendruomenei.

XIX a. Lietuvoje šiuo požiūriu yra labai įdomus metas, nes formavosi naujas tapatumas, veikiamas ne tik socialinių, bet ir kultūrinių procesų. Kitaip tariant, jei norime suvokti, kas vyko XIX a. (ne tik praeities pažinimo, bet ir dabarties, ypač susikalbėjimo su kaimynais, labui), privalome tyrinėti ne tik „istorinius procesus“, Rusijos politiką, klebonų veiklą, bet ir ano meto klasifikacines sistemas, pagal kurias savi buvo atskiriami nuo svetimų. Tos sąvokos jokių būdu nėra aistoriškos. Jų turinys keičiasi, todėl jos irgi yra istorikų tyrinėjimo objektas, tik ne taip dažnai į jas kreipiamas dėmesys.

Nacionalizmo epocha pasiūlė apibrėžti tautiškumą, labai apibendrintai tariant, per kalbą ir kultūrą, kurias laikė savarankiškumo pagrindu. Tad lietuvių, lenkų ir baltarusių keliai išsiskyrė. Iš istorijos žinome, kad tas išsiskyrimas nebuvo lengvas ir nevyko sklandžiai. Pirmiausia todėl, kad ateitis buvo įsivaizduojama visiškai skirtingai: pateikta keletas Lietuvos ateities scenarijų, Dmowskio ir Piłsudskio Lenkijos vizijos... Bet svarbiausia, kad naujasis tapatumas atsirado ne tuščioje vietoje, o ant senojo pamatų.

Pagrindinis klausimas: kaip senasis tapatumas buvo suvokiamas ir koks likimas jį ištiko? Kai pasikeičia santykis su kitu, keičiasi ir subjektas. Kolektyvinio tapatumo lygmeniu tai reiškia, kad naujas bendruomenės apibrėžimas gali būti platesnis arba siauresnis. Kolektyvinis tapatumas siekia įprasminti save istorijoje, todėl ten, kur vyko transformacijos ir lūžiai, nori išvelgti tęstinumą. Neatmesdami šios teisės, pabandykime pažvelgti iš kitos pusės, gal tai padės geriau suprasti tai, kas įvyko.

Atskyrimas

Lydos apskrityje Lebiudkos dvarelyje XIX a. šeimininkavo dvarininkų Ivanauskų šeima. Jie susilaukė keturių sūnų. Du iš jų – Jerzy's ir Stanislawas laikė save lenkais, Tadas – lietuviu, o Vaclavas – baltarusiu. Beje, Tadas Ivanauskas – tai garsusis lietuvių gamtininkas. Kas buvo jų tėvai? Baltarusiai? Lenkai? Lietuviai? Ir kaip kiekvienas iš brolių aprašytų savo šeimos istoriją?

O ar gali būti kas simboliškiau už Narutavičių šeimos likimą? Vienas brolis – Stanislovas – buvo Vasario 16-osios Akto signataras, o kitas – Gabrielius – tapo pirmuoju Lenkijos Respublikos prezidentu, tiesa, po trijų dienų buvo nušautas. Kas jų tėvai – lietuviai ar lenkai?

Šių šeimų istorijos liudija tapatumo pokyčius mūsų regione, susijusius su tautų „gimimu“: Stasys Narutavičius prisidėjo prie Lietuvos valstybės kūrimo, o jo brolis kūrė modernią Lenkiją. Lygiai taip pat Ivanauskų sūnūs tapatino save su šiame regione išsikristalizavusiomis lietuvių, lenkų ir baltarusių tautomis. Tačiau ar nebuvo dar kažko, kas negrįžtamai prarasta, ko atsakyta?

Lietuvių nacionalizmas pasiūlė naują tapatumą ir griežtai atskyrė lietuvius nuo lenkų. Adomas Dambraskas-Jakštas anuo metu puikiai žinomoje brošiūroje „Lietuvių balsas į Lietuvoje gyvenančius naujos generacijos magnatus, piliečius ir šlėktas“ rašė (beje, lenkiškai): „*Lietuvis – tai lietuvis, lenkas – tai lenkas, o dabartinė Lietuva yra ten, kur lietuvių liaudies lūpose skamba lietuvių kalba. Lenkas negali būti lietuviu, o lietuvis lenku.*“

Buvimas lenku ir lietuviu atmetas kaip nesusipratimas, dviprasmybė. Ir vieni, ir kiti atsispyrė nuo tam tikro bendro pagrindo, bendro tapatumo, tačiau vėliau pasuko

skirtingais keliais. Lietuvių (tam tikru atžvilgiu ir lenkų) nacionalizmas neigė senąjį bendrumą, tarp lenkų ir lietuvių, tarp lenkakalbių ir lietuviakalbių nubrėžė neperžengiamą ribą. Gerokai vėliau garsus lietuvių rašytojas Antanas Škėma „Baltojoje drobulėje“ tarpukario nuotakas taip apibūdino: „*Ir mano tėvas rašė dramas. Jos buvo žiaurios ir efektingos. Teigiamus ir neigiamus personažus jis skirstė tautybėmis. Lietuvis – doras, lenkas – išdavikas, rusas – sadistas.*“ Nuo bendrumo jausmo, negalėjimo atskirti lietuviškumo nuo lenkiškumo, iki išdaviko įvaizdžio – toks kelias buvo nueitas.

Vėl prisiminkime Mykolą Rōmerį, kuris laikė save ir lietuviu, ir lenku („*dėl to keisto savo tautinio dvilypumo darau si vienišas, o man ta vienvietė yra sunki našta*“). Pašaliniam stebėtojiui atrodys, kad Rōmeris – žmogus be tapatumo, nors jis kaip įmanydamas stengėsi išlaikyti senąjį. „*M. Rōmer ar Riomeris, ir lenkas, ir lietuvis viename asmenyje, o galiausiai atstovas trečios, ne jokios tautybės*“, – rašė lenkų žurnalistas, politikas, diplomatas Tadeuszas Katelbachas.

Rōmeris lietuvių ir lenkų konflikto akivaizdoje patyrė, kaip sunku apsispręsti, kuo būti – lietuviu ar lenku. Jis norėjo susieti šiuos du tapatumus, tačiau suprato, kad tai nebeįmanoma. Todėl apėmė gūdus vienišumo jausmas.

Bajorams, kurie laikė save lietuviais, bet kalbėjo lenkiškai ir norėjo likti ištikimi savo tapatumui, teko skaudus išbandymas. Štai Vaižgantas, įnirtingai priešinęs lenkų įtakai, lietuvių kovų su lenkais įkarštyje aprašė tokį atvejį: „*Aš esu gimęs, augęs Lietuvoje. Visi mano bočiai taip pat. Nė vienas jų nėra vedęs lenkės; visi iš to pat krašto. Vis dėlto mane vadina lenku, nes aš namie kalbu ir meldžiuosi lenkiškai. Esu pasiryžęs eiti visas pareigas, kurių tik reikalaus iš manęs Lietuvos valstybė. Imkite iš manęs visą turtą. Aš atitarnavau savanoriu lietuvių kariuomenėje. Esu ir noriu būti lojalus. Vieno tik iš manęs nenorėkite, kad aš lenką muščiau. Jei mane mobilizuos, kaip Dievą myliu, aš pabėgsiu, nes negaliu užversti savo širdies.*“

– Klausyk, – sakau, – negi mes puolame lenkus, tik jie mus; mes tik ginamės. Neteisingai pasielgti gali ir lenkai, palikdami mums teisę juos už tai peikti. Amerikos anglai mušėsi su tikraisiais savo broliais britais. Angliškai kalbančioji Irlandija nori atsiskirti nuo Anglijos ir būti ne-

priklausoma. Tai kodėl gi tik Lietuvos lenkas neprivalo jai padėti, išsimušančią į laisvę, ir lenkiškai kalbąs lietuvis neprivalo prieštarauti lenkui?

Neįtikinau. Mūsų dvarininką įtikins ir mūsų pusėn pakreips tik kietai nustatoma Lietuvos valstybės tvarka. Tautinis lietuviškas instinktas mūsų dvarininkuose yra žuvęs ar giliai lenkybe apraustas. Reikia laiko, kad jis atsigaivytų.“

Taigi tolerantiškasis Vaižgantas yra rūšiai nusiteikęs prieš tuos, kurie nori būti lojalūs Lietuvos valstybei, tačiau prašo nesiųsti jų kovoti su lenkais. Vaižgantas reikalauja, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas kiltų į kovą su užpuolikais.

Kartu puikiai galime įsivaizduoti ir tam tikru atžvilgiu tragišką *litwinų* likimą. Karta iš kartos laikę save lietuviais, nors kalbėjo lenkiškai ir neišivaizdavo ateities be Lenkijos, dabar jie turėjo pasirinkti: arba su lietuviais, arba su lenkais. Atimamas ir vardas – lietuviais jau niekas jų nebevadina. Štai minėtas dvarininkas Vaižganto lūpomis teigia, kad ne jis pats save laiko lenku, bet kiti jį taip vadina. Išlaikyti senąjį tapatumą naujomis sąlygomis buvo labai sunku.

Aišku, lengviausias ir aiškiausias pasirinkimas – būti tik lenku arba tik lietuviu. Tačiau kas dėjosį giliau? Ar lengva atsisakyti tapatumo? Kas nutinka, jei tam priešinamasi?

Kova dėl įvardijimo

Nacionalizmo studijoms ateities matmuo, skirtingai nuo istorijos, nėra esminis, vis dėlto jis labai svarbus. Kada liaudies dainų užrašinėjimas yra mokslinė veikla, kuria siekiama pažinti valstiečių sluoksnį, o kada nacionalizmas? Kur yra toji plonytė raudona linija, skirianti šiuos du dalykus? Atsakyti praktiniu lygmeniu yra labai sudėtinga, tačiau teoriškai galima tą atskirti pagal orientaciją į ateitį: jei tuo siekiama pagrįsti savarankiškumą šiandien ir ateityje (arba tik ateityje), tai nacionalizmas. Atskirumas, tautos likimo projektavimas yra vienas iš svarbiausių tapatumo sandų.

Istorikas Vincas Trumpa analizavo lietuvių ir rusų, lietuvių ir lenkų konfliktus, tačiau buvo dar vienas konfliktas – tarp lietuvių ir *litwinų*. Anksčiau lietuviu galėjo vadintis lenkiškai kalbantis bajoras, kilęs iš LDK teritori-

jos. Ir štai atsiranda kitokia lietuvių tapatumo samprata – lietuvis yra tas, kuris kalba lietuviškai. Akivaizdu, kad šie du tapatumai negalėjo sugyventi. Jei tapatumo pagrindų tampa kalba, tai kalbantys kita kalba, jau nebėra savi – jie tampa svetimi. Suprantama, abi grupės negalėjo vadintis tuo pačiu vardu.

Naujai apibrėžtas lietuvių tapatumas pirmiausia konfliktavo su „senaisiais lietuviais“. Tai buvo kova dėl vardo: jaunas lietuvių nacionalizmas negalėjo leisti, kad to vardo netektų. Šitą kovą jis maskavo lietuvių ir lenkų konfliktu, lenkiškai kalbančius, save *litwinais* vadinančius bajorus apibrėžė kaip lenkus. Kitaip tariant, moderniam lietuvių nacionalizmui rūpėjo ne tiek atsiriboti nuo lenkų ar rusų, kiek įtvirtinti savo teisę į lietuvių (o ne lenko ar ruso) vardą. Todėl „didžiausias priešas“ buvo net ne lenkai, bet tie bajorai, kurie kalbėjo lenkiškai ir vadino save lietuviais – *litwinų*. Būtent kova dėl lietuvių vardo buvo viena iš svarbiausių XIX a. kovų. Aušra įsuko karštą diskusiją dėl bajorų tapatumo:

„Žinoma, kad skaitlius mūsų bajorų, kalbančių lietuviškai, kasmet mažinasi, norint jie save laiko už lietuvius. Menkas tas lietuvis, kurs pametęs savo puikią senovišką kalbą, priima kitas; kurs draudžia vaikams lietuviškai kalbėti ir saugo, kad jie neitų prie šeimynos ir lietuviškai išmokyti; kurs pratina savo lietuvišką šeimyną į lenkišką kalbą ir įšneka jiems, kad lietuviškoji kalba esanti niekaus neverta... O kuo yra lietuvis be lietuviškos kalbos? Nėnant kalbos, vargiai bebus Lietuva.“

Kalba tampa svarbiausiu lietuvių apibrėžimo kriterijumi. Jau nebėra vadintis lietuviu, jei nemoki lietuviškai. 1898 m. Varpas rašė:

„Lenkai arba mūsų bajorai dažniausiai tokius šaukia „litvomanais“, o save, jeigu tik išdygo ant mūsų žemės, šiandien noriai vadina lietuviais. Buvo laikas, kuomet net toksai prisipažinimas bajoro, kad jis lietuvis, jau didžiutino mus širdį. Atsiminu tokias šnekas: „o jis geras, tvirtas lietuvis, tiksliai nekalba lietuviškai“. Šiandien jau rodo to negana. Jeigu nenori ar nemoki lietuviškai šnekėti, tai jau nesi lietuviu, nesi juo, kaip supranta kaimiečiai, o esi gal tik prijaučiančiu, paturinčiu lietuviu.“

Taigi buvo aiškinama, kad „senieji lietuviai“ nėra tikrieji lietuviai.

Savo ruožtu lenkai lietuvių nacionalizmo atstovus ėmė vadinti „litvomanais“. Šis naujas terminas rodo jų kovą dėl lietuvio/*litwino* vardo, nenorą atiduoti jo lietuvių nacionalistams. Juk tie, kurie siekė išsaugoti senąjį LDK tapatumą, ar tie, kurie buvusioje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje jau įsivaizdavo tik Lenkiją, niekaip negalėjo atiduoti lietuvių/*litwinų* vardo! Todėl jiems reikėjo naujo termino, kuriuo įvardytų tuos, kurie kėlė pavojų šiems projektams.

Eduardas Volteris, 1884–1887 m. keliaudamas po Žemaitiją ir Lietuvą, „litvomanų“ sąvoką vartojo dvasininkams apibūdinti, bet tai jam atrodė dar naujiena. O po kelių dešimtmečių litvomanų kunigų jau buvo gausu.

Dar daugiau alyvos įpylė J. Witortas, kuris viename straipsnyje litvomanus apibūdino kaip „*labai žemo mąstymo lygio ir politinio išsilavinimo*“ žmones. Todėl prognozavo liūdną perspektyvą: „*Išsivadavę iš lenkų civilizacijos įtakos, jie turės arba sulaukėti, arba pasiduoti svetimiems pradams, nes lietuvių kultūros, kuri galėtų pakeisti lenkų, – nėra.*“

Štai 1913 m. išleistame žodyne rašoma: „*Litvomanija yra įsikaltinis pomėgis visko, kas lietuviška.*“

Naujų terminų išradinėjimu buvo siekiama išsaugoti *litwinų* vardą kaip savastį. Tačiau naujoje situacijoje tai buvo neįmanoma. Naujieji tapatumai buvo siejami su kalba: lenkas turėjo kalbėti lenkiškai, lietuvis – lietuviškai, o baltarusis – baltarusiškai. Tad „lietuvio“ vardas buvo prilipintas prie lietuviškai kalbančių asmenų. Senieji *litwinai* neteko savo įvardijimo ir buvo pasmerkti išnykti. Römeris tą ypač taikliai nusakė: „*Aš tada dar nežinojau, kad mūsų – t. vad. Lietuvos lenkų – tragedija, arba bent vienas mūsų tragedijos veiksnys tame, kad mes neturime savo vardo, kad mūsų siela yra dviejų tautinių sielų ypatinga koncepcija* [Pabraukta aut.], *taip kad esant konfliktui tarp tų dviejų sielų mums yra sunkiau, negu kam nors kitam, nusistatyti teisingai ir nemeluoti; mes naudojames vardu (lenkų), kuris neatitinka mūsų ypatingai esmei ir kuris neišreiškia mūsų giliausių psichikos ir būdo pagrindų, išaugusių iš Lietuvos žmonių būdo ir psichikos; iš giliausių vietinės etniškos formacijos šaknų (lietuvių ir baltgudžių). Mes nesame lietuviai nei baltgudžiai, bet mes nesame ir lenkai.*“

O štai tiesioginis tapatumo kaitos, kuri vyko tuo metu, liudijimas: „*Teta ištekėjo už vyro dar tais laikais, kai visi*

buvusios Lietuvos didžiosios kunigaikštystės gyventojai save laikė lietuviais. Tačiau Henriko augimo laikais dalis jų pradėjo save vadinti „litvomanais“. Tad lietuviai (litwini) pradėjo save vadinti lenkais, o „litvomanai“ – lietuviais.“

Senieji lietuviai neteko vardo. Štai kodėl jie pasirinko Lietuvos lenkų įvardijimą arba tiesiog tapdavo lenkais. 1905 m. Römeris rašė: „*Krašte, viena vertus, nebuvo jokių valstybingumo ar bent savivaldos formų, o kita vertus, – vis labiau stiprėjo bendrumo su Lenkija jausmas, kurį kurstė nauja kovų dėl nepriklausomybės tradicija ir Rusijos valdžios vykdomas visko, kas Lietuvoje lenkiška, persekiojimas, – visa tai kartu su Europą apėmusiomis tautinėmis idėjomis atplėšė jaunąją bajorų kartą nuo vietinės lietuviybės ir pastūmėjo lenkiškumo kryptimi.*“

Pasak Miknio, kas yra Lietuvos lenkas, griežčiau apibrėžta tik XX a. pradžioje, t. y. tuo laikotarpiu, kai *litwini* jau pralaimėjo kovą dėl lietuvio vardo. Šiuo vardu dabar vadinosi jau nauja etnopolitinė bendruomenė.

Litwini tapo bevardžiais, o bevardis tapatumas negali išlikti. Įvardijimas *Lietuvos lenkų tauta* buvo dirbtinis. Neišsaugojus vardo, neįmanoma išsaugoti ir tapatumo, todėl *litwini* pamažu turėjo virsti arba lietuviais (tas nutikdavo labai retai) arba lenkais (kur kas dažniau).

Šiame kontekste yra puikiai suprantamas noras aiškinti, kad litvomanai iš tikrųjų yra žemaičiai, o lietuviai – tai tie, kurie pasisako už suartėjimą su Lenkija. Tai buvo *litwiniško* tapatumo perspektyva, kuria puikiai pasinaudojo lenkai, siekdami sukurti naująją Lenkiją. Galima tik įsivaizduoti, kaip būtų pasisukęs likimas, jei mūsų nacionalumas būtų susiformavęs žemaičių pagrindu. Tokiu atveju *litwinai* būtų turėję teorinę galimybę išlikti, nes bent jau būtų nepraradę vardo.

Kultūros istorija rodo, kad praeities reikšmės nelinkusios lengvai numirti: antai suklestėti Renesansui padėjo Antika. Nors XV a. savaip suprato antikinę Graikiją ir Romą, tačiau tai buvo neišsenkamas kūrybiškumo šaltinis. Gal skirtingi tapatumai, kurie buvo įsitvirtinę Lietuvoje XIX a. viduryje, galėtų mums tapti įkvėpimo šaltiniu, kuris sujungtų kūrybinius tautos jausmus ir ambicijas? Tik kurdami įstengsime išlikti. ■

ŽEMIŠKASIS KRISTUS*

Straipsnio pirmoji dalis baigėsi svarstymais, kodėl nežinoma, kaip krikščionybės tyrinėtojų netikėjo Jėzaus istoriškumu ir manė, kad užuominos apie jį Flavijaus knygoje nėra autentiškos. Bet netikėjimas (kaip ir tikėjimas) neatstoja žinojimo, nes netrukus buvo nustatyta, kad suklasgotu laikytas interpas anaipol nėra klastotė – tai parašyta paties Flavijaus. Tą įrodė rastas ir paskelbtas arabiškas šio teksto vertimas, kuris niekada nebuvo pakliuvęs į rankas krikščionims perrašinėtojams (išvertė egiptiečių šventikas Agapijus). Tiesa, čia neminimi Jėzaus „stebuklingi darbai“, kaip krikščioniškajame vertime, o jis pats laikomas tik išmintingu, doru ir gero būdo žmogumi. Be to, ir jo pasirodymas savo mokiniams po mirties čia pateikiamas ne kaip faktas, o tik kaip jų pasakojimas, jų nuomonė, kad Jėzus buvo Mesijas. Vadinas, krikščionys vienuoliai, versdami šią Flavijaus knygos vietą, ją tik iškreipė, sukrikščionino, bet ne ištiesai sufabrikavo. Todėl tvirtinimas, kad Kristaus amžininkai (autoriai nekrikščionys) nieko apie Kristų nežinojo ir nerašė, pasirodė esąs nepagrįstas. Nepagrįstas ir įtarimas, kad II a. krikščionys ištaisė Tacito raštus – šis romėnų istorikas krikščionybę laikė „pražūtingais prietarais“, „kenksminga sekta“, o patys krikščionys juk negalėtų savęs taip nepalankiai charakterizuoti. Tas pats pasakytina apie Svetonijaus ir Plinijaus Jaunesniojo užuominas apie krikščionybę.

Ilgai abejota ir tuo, kad evangelijas parašė Kristaus amžininkai, nes to laikotarpio tekstų apie Kristų nėra išlikę. Tačiau rasti Kumrano dokumentai, kurie savo stiliumi ir poetiniu misticizmu daug kur sutampa su Jono pasakojimais, leidžia teigti, kad ši Evangelija parašyta daug anksčiau – I a. antrojoje pusėje, o ne II a., kaip buvo manoma.

Atsiradus Kumrano rankraščiams, Agapijaus vertimui, evangelijų papirusiniams fragmentams, daugelis krikščionybės tyrinėtojų pasauliečių buvo priversti peržiūrėti savo pozicijas. Net sovietiniai rusų autoriai paskelbė keletą darbų, kuriuose jau neneigė istorinės Galilėjos pamokslininko egzistavimo tikimybės. Tokią galimybę pagaliau pripažino lenkas Zenonas Kosidowski, čekų tyrinėtojas Milanas Machovečas ir daugelis kitų autorių.

Visa tai leidžia kiek kitaip pažvelgti ir į krikščioniškuosius šaltinius, aprašančius Kristaus gyvenimą. Supranta, jų autoriai hiperbolizuoja, idealizuoja, mistifikuoja viską, kas susiję su krikščionybės pradininko veikla, be to, dauguma „stebuklingų“ Kristaus biografijos elementų iš tikrųjų yra nukopijuoti iš senesnių religijų. Tačiau dabar iškilo naujas uždavinys – už šios fantastinės skraistės surasti istorinę tiesą, nepasiduodant jokiai išankstiniam nusistatymui, nihilistiniam požiūriui, ir atstatyti kiek įmanoma tikresnį Jėzaus iš Nazareto paveikslą.

Kai kas mano, kad Kristaus istoriškumo problema yra menkavertė, neaktuali, nes tai religijos istorijos, o ne pasaulėžiūros klausimas. Su tokiu tvirtinimu negalima sutikti. Mokslinė religijotyra turi stengtis kuo daugiau

* Tęsinys iš nr. 4. Pabaiga.

sužinoti, o ne tikėti arba netikėti, ji turi būti objektyvi, argumentuota, informatyvi, pagrįsta faktais. Nesuprasime krikščionybės esmės, jei neišsiaiškinsime jos radiomosi aplinkybių, „technologijos“ ir konkrečių ištakų. Juk pasirinkimas **tikėti arba netikėti Kristų priklauso nuo to, kuo Kristus laikomas**. Kuo tikslesnės žinios apie jo asmenybę ir siekius, tuo didesnė jų reikšmė žmogaus pasaulėžiūrai. Neatsitiktinai tuo domisi tiek tikintieji, tiek netikintieji.

Kas pramanyta, o kas tikra?

Klausti, „Kas buvo Kristus?“ yra ir prasminga, ir teisėta, nes profesionalūs krikščioniškosios religijos tyrinėtojai jau beveik neabejoja, kad jis iš tikrųjų gyveno. Taigi, ne tik ateistai, bet ir daugelis nešališkų mokslininkų klydo dėl Kristaus istoriškumo.

Tiesa, atsakymai į šį klausimą – labai įvairūs. Kai kas laiko Jėzų apsišaukėliu, nepagrįstai pretendavusiu į žydų „viešpaties“ statusą, būtent todėl jo gyvenimas baigėsi taip tragiškai. Romėnų istorikas Tacitas (II a.) teigė, kad Kristus – kenksmingos religinės sekto, skleidusios „pražūtingus prietarus“, pradininkas. Musulmonai jį vadina „Alacho siųstuoju pranašu“, greta kitų islamo pranašų. Daugelis istorikų sako, kad tai buvo įžymi asmenybė, reformavusi žydų religiją (iš esmės sukūrusi naują), daug nusipelnusi socialinių santykių, ypač dorovės, puoselėjimui. Krikščionių teologai, suprantama, laiko jį įsikūnijusiu Dievu. Žydų Talmudas, priešingai, vadina atskalūnu, nusišukusiu nuo žydų religijos, silpnapročiu mergvaikiu, romėnų kario Pandiros [Pantere] ir pasileidusios moters kirpėjos Marijam sūnumi, kurį kaip maištininką žydai primušė akmenimis ir „pakabino ant medžio“. O ateistai, kaip žinome, laikėsi požiūrio, kad Kristaus išvis nebuvo. Bendro pobūdžio istorinė tiesa glūdi tarp šių kraštutinių požiūrių: Kristus – ne Dievas, bet ir ne vien religinės fantazijos vaisius. Blaivus ir atidus Šventraščio tekstų nagrinėjimas patvirtina šį „aukso vidurį“, t. y. požiūrį į Kristų kaip į žemišką žmogiškąją būtybę, padariusią didžiulę įtaką pasaulėžiūros raidai. Žodžiu, **nebuvo Kristaus kaip Dievo, bet buvo Kristus kaip Jėzus Nazaretis** – žydų religijos reformatorius, pretendavęs ir į Jeruzalės valdovo postą.

Atskirti, kas Naujajame Testamente pramanyta, sufantazuota, o kas tikroviška, nėra lengva, tačiau įmanoma, ypač jeigu dėmesys kreipiamas ir į tas evangelijų vietas, kurios necituojamos per pamokslus... Evangelistai Kristaus gyvenimą aprašė nors ir neišsamiai, bet gana ryškiai, žemiškai, realistiškai.

Evangelijos rodo, kad „**šventąją šeimyną**“ **ardė rimti nesutarimai**, Kristus gana nepagarbiai elgdavosi net su savo motina. Kartą jam pamokslaujant viena moteris iš minios sušuko: „Palaimintos iščios, kurios tave nešiojo, ir krūtys, kurias tu žindai!“ Bet Kristus nepritarė jai, sakydamas: „Labiau palaiminti tie, kurie klausosi Dievo žodžio ir jo laikosi“ (Luko 11, 27–28). Tai reikšminga detalė, rodanti, kad Jėzus kur kas labiau vertino savo pasekėjus negu savo gimdytoją. (Šią Šventraščio vietą cituoju pagal ankstesnius jo leidimus, nes dabartiniuose ši citata, bandant sušvelninti sūnaus nepagarbą motinai, pradedama žodeliu „dar“).

Kai Kanos vestuvėse Marija pasakė Jėzui, kad jie nebeturėtų vyno, šis atžagareiviškai atrėžė: „**O kas man ir tau, moterie?**“ (Jono 2, 4). Kai jis sakė pamokslą, o atėjusi motina ir broliai per kitus paprašė jį pakviesti, Jėzus paklausė: „**Kas yra mano motina ir broliai?**“ Ir, apžvelgęs aplink sėdinčiuosius, pridūrė: „Štai mano motina ir broliai!“ (Morkaus 3, 31–33). Vadinasi, Kristus ignoravo savo artimuosius, nenorėjo su jais bendrauti, net kalbėtis.

Ar krikščionybės šalininkams, ypač teologams, kurie taip beatodairiškai liaupsina Mariją, nekyla klausimas, kodėl Šventraštyje nėra, galima sakyti, nė vieno gero Jėzaus žodžio nei apie ją, nei apie globėją Juozapą? O kaip motina vertino sūnaus elgesį, jo „misiją“? Yra tik tokia šykšti užuomina: „Ji viską dėjosi į širdį...“ Kas ir kodėl ją slėgė, evangelistai nutyli. Bet galima tą numanyti, nes palankių Marijos atsiliepimų apie Jėzų nėra, tarytum jie būtų nepažįstami...

Iš kur toks susvetimėjimas? Ieškant atsakymo į šį klausimą, vertėtų prisiminti tokius evangelisto Jono žodžius: „Pas savuosius atėjo, o savieji jo nepriėmė“ (Jono 1, 11). Net ir šiais laikais naujos idėjos, mokslinės teorijos dažnai vertinamos įtariai. O prieš porą tūkstančių metų, kai visuomeninė mintis, ypač religinė pasaulėžiūra, buvo fanatiška ir nerangi, bet kokie bandymai reformuoti „šventus“

įsakymus, dogmas buvo laikomi tiesiog šėtono pinklėmis. Tokia nepasitikėjimo atmosfera, žinoma, vyravo ir naujai išdygusių „pranašų“ šeimose.

Vertėtų pasiaiškinti ir užuominas apie Kristaus brolius – Jokūbą, Juozapą, Judą ir Simoną. Minimų Kristaus seserų vardai evangelijose nenurodyti, bet aišku, kad jų taip pat buvo keletas (žr. Morkaus 6, 3–5). Išeina, „skaisčiausioji mergelė“ turėjo būrį vaikų, nes Juozapas „**negyveno su ja kaip vyras“ tik iki tol, „kol ji pagimdė pirmą gimį sūnų Jėzų“** (žr. senesniuose NT leidiniuose, Mato 1, 25, nes naujuose ši vieta taip pat „pakoreguota“). Kad jie buvo ne „tolimesni giminaičiai“, ne pusbroliai, kaip tvirtina teologai (žodį „pirmagimis“ jie pakeitė žodžiu „viengimis“), rodo toks sakiny: „Netgi jo broliai juo netikėjo“ (žr. Jono 7, 5). Jie tyčiojosi iš Jėzaus, kai siūlė jam eiti į Palapinių šventę ir ten pademonstruoti savo „darbus“ Judėjos žmonėms. Kristus nesutiko („Aš į šitą šventę neisiu“), sakė, kad bijo būti nužudytas. Tačiau pasielgė atvirkščiai – broliams išėjus, slapta ten nuvyko ir pamokslavo žydams jų šventykloje (žr. Jono 7, 10–15). Ši Evangelijos vieta rodo, kad Kristaus ir jo brolių nesiejo pasitikėjimas, broliški santykiai (nors pirmajai krikščionių bendruomenei vėliau vadovavo „Kristaus brolis Jokūbas“).

Pagal evangelistus, Jėzus bandė atsiskirti nuo šeimos dar būdamas paauglys, beveik vaikas. Tėvai tris dienas ieškojo „Dievo sūnelio“, susižavėjusio religine mistika. Nuėję dienos kelią ir vėl sugrįžę į Jeruzalę, pagaliau rado jį sinagogoje. Į motinos priekaištą – „Vaikeli, kam mums taip padarei?! Štai tavo tėvas ir aš **su sielvartu ieškome tavęs**“ – jis atsakė: „**Kam gi manęs ieškojote?**“ (Luko 2, 48–49). Vadinasi, motinos sielvartas jau ir tada jam nelabai rūpėjo (nors evangelistas, prieštaraudamas pats sau, čia pat teigia, kad Jėzus buvo paklusnus). Yra tik viena lyg ir palanki jo užuomina apie motiną jau per nukryžiovimą. Poetiškoje Evangelijoje pagal Joną, kuris (arba koks nors jo sekretorius) buvo ryškiausias fantazuotojas tarp evangelistų, pretendavęs būti arčiausiai Jėzaus, rašoma, kad „mylimiausią mokinį“ (Jonas taip vadina save) Kristus paskyręs savo motinos globėju. Kiti trys evangelistai net neužsimena, kad per nukryžiovimą ten būtų buvusi jo motina. Ji juk gyveno Galilėjoje, gana toli nuo Jeruzalės. O gal ji nedalyvavo sūnaus laidotuvėse ir todėl, kad juodu skyrė ne vien dviejų dienų kelias, bet ir

požiūris į gyvenimą, šeimą, religiją, net į patį nesantuokinį sūnų? Juk „prisikėlęs“ Kristus su ja nebendravo, net negrįžo į namus (evangelijose apie tai nėra jokių duomenų).

Panašu, kad namiškiai laikė Jėzų atskalūnu, jo negerbė. Pats jis pripažino, kad „niekur pranašas nebūna be pagarbos, nebent... tarp savo giminių ir **savo namuose**“ (Morkaus 6, 4). Kai žmonių būrys užgriuvo jų namus ir šeima negalėjo ramiai net pavalgyti, „**saviškiai ėjo sulaikyti jo, sakydami, kad jis išėjęs iš proto**“ (Morkaus 3, 21). (Daugelyje NT leidinių ši 1997 m. išleisto Naujojo Testamento vieta dabar švelninama – rašoma „galvos netekęs“, „prardęs nuovoką“ ir pan.).

Kas tie „saviškiai“? Kai kurie vertėjai ir teologai juos vadina „Kristaus draugais“ arba „artimaisiais“. Kiti – „namiškiais“, nes juk kalbama apie Jėzaus namus. O 1966 m. angliskame Becko vertime pavartotas tiesus ir aiškus apibūdinimas – „šeima“. Vadinasi, ne kokie nors giminaičiai, o šeima laikė Jėzų bepročiu...

Romėnų filosofas Celsas (II a.) traktate „Tiesos žodis“ nurodė paradoksalų krikščioniškų legendų prieštaravimą: evangelijų kūrėjai teigia, esą Marija pagal angelo nurodymą sutiko pagimdyti Dievo sūnų, bet jie nesusiprato išbraukti tos vietos, kurioje motina kartu su kitais šeimos nariais vadina Jėzų pamišėliu...

Savo ruožtu ir Jėzus neliko skolingas. Kur kas labiau už šeimą jis vertino savo „šventą misiją“ reformuoti religiją ir Dievo vardu vadovauti žydams. Tai, kad namiškiai juo nepasitikėjo ir net nesistengė suprasti, lėmė nepalankų jo požiūrį į šeimą apskritai: „Jei kas ateina pas mane ir nelaiko neapykantoje savo tėvo, motinos, žmonos, vaikų, brolių, seserų ir net savo gyvybės, – negali būti mano mokinys“ (Luko 14, 26). „Atėjau sukiršinti sūnaus prieš tėvą, dukters prieš motiną ir marčios prieš anytą. Žmogaus namiškiai taps jam priešais“ (Mato 10, 36). Žodžiu, ragino sekti savo paties pavyzdžiu.

Dar labiau už šeimos narius Jėzų piktino konkurentai – kiti žydų pranašai ir dvasininkai. Šventikus, Šventojo Rašto aiškintojus ir fariziejus (vienuolius judaistus, netikinčius jo propaguojamu pomirtiniu gyvenimu) Kristus plūdo visokiais žodžiais.

Šios gana realistiškos ir krikščionybei nepalankios Jėzaus biografijos detalės, charakterio bruožai – dar vienas

įrodymas, kad ne viskas yra evangelistų prasimanymas, nes „šventumu“ ir „antgamtiškumu“ čia net nekvepia... Tai labai jau proziškas elgesys, grynai žemiškas, būdingas daugeliui savo ego pranašumu įtikėjusių žmonių. Šie evangelijų liudijimai necituojami per pamokslus, nes iš jų aiškėja, kad Kristus, reali istorinė asmenybė, turėjo žmoniškų silpnybių ir ribotumą.

Kristų charakterizuoja ne tik įtempti santykiai su šeima, bet ir nesutarimai su pasekėjais. Ne veltui Šventraštyje sakoma: „Kas pučiasi, sukelia vaidus.“ Nors iki vaidų čia ir nebuvo prieita, bet Jėzus net apaštalą Petrą yra pavadinęs „šėtonu“, jau nekalbant apie Judą Iskariotą. „Mokiniai pasipiktino“, kai viena moteris išpylė Kristui ant galvos brangius kvepalus (Mato 26, 6–10), o jis iki paskutinio dramatiško momento priekaištavo savo mokiniams dėl jų neištikimybės: „Štai ateina valanda, kai jūs išsisklaidysite kas sau ir paliksite mane vieną“ (Jono 16, 32).

Kristaus mokiniai iš tikrųjų nelabai tikėjo atnaujintos religijos mokytoju. „Apaštalai prašė: „Sustiprink mūsų tikėjimą.“ O Viešpats atsakė: „Jei turėtumėte tikėjimą kaip garstyčios grūdėlį ir įsakytumėt šiam šilkmedžiui: „Išsirauk ir pasisodink jūroje“, – tai jis jūsų paklausytų“ (Luko 17, 5–6). „Iš tiesų sakau jums: jeigu turėtumėte tikėjimo ir nesvyruotumėte, [...] pasakytumėte šitam kalnui: „Pasi-kelk ir griūk į ežerą!“ ir taip atsitiktų“ (Mato 21, 20–21).

Čia stebina tai, kad Jėzus reikalavo aklai ir fanatiškai tikėti net absoliučiai neįmanomais dalykais. Todėl nenuostabu, kad mokiniai, nors buvo atsidavę savo mokytojui, abejojo jo mokymu. Išgirdę, kad tik tikintys Jėzų žydai „gyvens per amžius“, daugelis pasipiktino, „nemažai jo mokinių pasitraukė ir daugiau su juo nebevaikščiojo“ (Jono 6, 66).

Neištikimas savo mokytojui net apaštalas Petras, kurį Bažnyčia laiko pirmuoju popiežiumi, nes Kristus oficialiai paskyrė jį „ganyti aveles“. Kai Jėzus buvo suimtas, Petras net tris kartus jo išsižadėjo, „šoko keiktis ir prisiekinėti: „Aš nepažįstu to žmogaus, apie kurį jūs kalbate“ (Morkaus 14, 71). O ką jau ir sakyti apie Judo, išdavusio savo mokytoją už saujelę skatikų, „tikėjimą“...

Ką veikė apaštalai, kai jų mokytojas buvo suimtas, tardomas ir nuteistas mirti, kai tempė sunkų kryžių į „kaukolių vietą“ – Golgotą? Evangelijose randame sukrečiantį

atsakymą: „**Tada, palikę jį, visi mokiniai išbėgiojo**“ (Morkaus 14, 50). Tai buvo baili ir niekinga viso jo mokyimo, o kartu ir paties mokytojo išdavystė, nes **žlugus jų vadovo karališkajai misijai, žlugo ir jų viltys padaryti karjerą...**

Net ir vėliau, po Kristaus prisikėlimo, mokiniai, iš Marijos Magdalietės „išgirdę, kad jis gyvas ir kad ji pati jį mačiusi, netikėjo“ (Morkaus 16, 11). „**Tas pranešimas jiems pasirodė esąs tuščios šnekos**“ (Luko 24, 11). Ypač atkakliai nenorėjo tikėti, kaip žinoma, apaštalas Tomas. Kristus „galop pasirodė visiems vienuolikai, kai jie sėdėjo už stalo; priekaištavo jiems už netikėjimą ir širdies kietumą...“ (Morkaus 16, 12–13).

Šventojo Rašto žodžius kai kurie teologai bando aiškinti alegoriškai. Bet vis tiek neaišku: jeigu Jėzus buvo ir Dievo sūnus, ir kartu tikrai įžymi asmenybė, išmintingas ir talentingas pranašas, tai kaip jis nesugebėjo įtikinti savo pasekėjų tuo, ką kalbėjo ir net įrodė savo „nepaprastais darbais“? Kodėl šį tikėjimą buvo įmanoma sutvirtinti ir paskleisti tik kruvinos aukos kaina ir savo žaizdų parodymu „neviernam Tamošiui“?

Taigi evangelijų tekstai rodo, kad Jėzaus iš Nazareto santykiai su Mozės įstatymą išpažįstančiais žydais, su šeima ir net su savo mokiniais buvo grynai žmogiški ir toli gražu ne idealūs, jau nekalbant apie kokį nors „dievišką“ pakylėjimą.

„Ženklų nebus...“

Visą religinę žydų tautos istoriją lydėjo gausūs stebuklai, įrodantys Jehovos visagalybę ir laikomi paties „Dievo ženklais“. Tačiau juos darė ne tik Dievas, o ir gausybė visokiausių pranašų. Stebuklai tebevyksta ir šiais laikais, nors dabar jau sunku nustatyti, kas yra tikrasis jų autorius.

Kristaus padaryti stebuklai – tai pagrindinis ir pats populiariausias teologų „įrodymas“, kad Jėzus yra įsikūnijęs Dievas, o kartu ir svarbiausias krikščionių religingumo motyvas.

Kas yra stebuklas? Teologai pripažįsta, kad „tai yra Dievo veikimas prieš gamtos dėsnius“ (Lellote, Gyvenimo problemos sprendimas, K.: Šviesa, 1990, p. 100). Tai-

gi stebuklas yra tai, kas prieštarauja natūraliems gamtos procesams. Bet jeigu gamtos dėsniai yra paties Dievo nustatyta „protinga pasaulio tvarka“, argi prasminga tą tvarką pažeidinėti?

„Dievo Sūnus“, pasak evangelistų, neatsiliko nuo savo „Tėvo“. Kai tikintis žydas, o kartais net ir kitatautis, demono apsėstas, susirgdavo, Jėzus „stebuklingai“ jį pagydydavo – išvarydavo velnią. Iš savo draugės Marijos Magdalietės „buvo išvaręs net septynis demonus“ (Morkaus 16, 9). Naujojo Testamento leidėjai pripažįsta, kad „evangelistai laikosi tų laikų požiūrio į ligas, – kad kiekvieną ligą sukelia tam tikra negera dvasia“. Todėl ligonių išgydymas – pats gausiausias ir įvairiausias Kristaus padarytų stebuklų asortimentas.

Pažymėtina, kad „stebuklingai“ žmones gydė, išvarydami iš jų piktąsias dvasias ir demonus, tiek persų naujos religijos įkūrėjas Zaratustra, tiek indų stebukladarys Buda, tiek kinų išminčius Konfucijus, gyvenę daug anksčiau už Kristų. Mitologinės mokyklos šalininkai buvo teisūs, įrodinėdami, kad apie daugelį Kristaus padarytų stebuklų evangelistai pasakoja, nusižiūrėję nuo senesnių religijų. Šiuo atžvilgiu tos religijos yra giminiškos, nors atkakliai neigia viena kitos pranašus ir jų padarytus stebuklus.

Kodėl net ir šiais laikais dar tikima stebuklingais išgyjimais? Todėl, kad žmogus paprastai nežino, nei kodėl susirgo, nei kodėl pagijo (esama žmonių, nežinančių net kas yra imunitetas). Medikai nustatė, kad pagyti padeda ne tiek stebuklingas vandens šaltinis ar Švč. Marijos paveikslas, ne tiek malda, kiek paties organizmo gynybinės galios, įtaiga ir saviįtaiga. Tačiau religingas žmogus linkęs viską aiškinti Dievo valia.

Bažnyčia XX a. jau buvo atsisakiusi archajiško požiūrio, kad ligos – tai demonų darbas. Bet kai popiežius Povilas VII ir po II Vatikano susirinkimo kategoriškai tvirtino, kad velnias egzistuoja, viena „medicinos“ sritis šėtonui vis dėlto buvo palikta – tai psichikos ligos. Vatikanas net ir šiais laikais rengia velnių išvymo iš psichinių ligonių specialistus, vadinamus egzorcistais. Jų yra ir Lietuvoje, nes atsiradus mistikos sklaidos laisvei, suaktyvėjo ne tik gerieji dievai – Alachas, Buda, Jehova, Krišna, Satja Sai Baba, Ošas ir t. t., bet ir iš viduramžių sugrįžo demonai,

raganos, piktosios dvasios, šmėklos, net dvasinę energiją (jau ne kraują) čiulpiantys vampyrai... Turbūt dar niekada Lietuvoje nebuvo tiek daug „profesionalių“ burtininkų, aiškiaregių, parapsichologų, astrologų ir kitokių tamsiosios „antgamtiškumo“ pusės specialistų... Velnio garbintojai satanistai jau įkūrė net „šėtono bažnyčią“, išvertė į lietuvių kalbą ir 2005 m. išleido „Šėtono bibliją“...

Bet grįžkime prie Kristaus stebuklų. Kai kurie iš jų stebina ne tiek savo antgamtiškumu, kiek neracionalumu. Pavyzdžiui, išalkęs ir ant figmedžio neradęs vaisių, nors „buvo dar ne figų metas“ (Morkaus 11, 13), Jėzus prakeikė jį ir tas bematant nudžiūvo. Kuo šis vaismedis nusikalto „gerajam ganytoji“, jeigu dar nė negalėjo duoti vaisių? Nieko blogo nebuvo padariusios ir kiaulės, į kurias Kristus suvarė demonus, kad jos visos, o buvo jų net du tūkstančiai, šoktų į ežerą ir prigertų...

Evangelistai, aprašydami tokius keistus ir beprasmius „darbus“, matyt, siekė ne tik parodyti stebukladario visagalybę, bet ir įbauginti žmones, nes tais laikais pagrindinis tikėjimo motyvas buvo dievobaimingumas. Evangelistas sako, kad po to „kiauliško“ stebuklo žydai ėmė bijoti ir paties stebukladario: „Tada visas miestas išėjo priešais Jėzų ir, vos jį pamatę, prašė pasišalinti iš jų krašto“ (Mato 8, 34). Evangelijose rašoma, kad jam ne kartą teko sprukti nuo pasipiktinusių žydų: „Nors Jėzus jų akivaizdoje padarė tiek daug ženklų, tačiau jie jį netikėjo“ (Jono 12, 37). Negi jie buvo akli ar be jokios nuovokos? Dar keičiau, kad tokios nuovokos neturėjo net jo apaštalai (nors po Kristaus, kaip teigia Šventraštis, jie patys ėmė daryti stebuklus). Kai Jėzus pamaitino penkių tūkstančių minią penkiais kepalukais duonos ir dviem žuvimis, o po to mokiniai surinko dar net dvylika pintinių trupinių, kažkodėl jie vis tiek nesuvokė, kas čia įvyko. Kai Kristus stebuklingai atėjo į jų valtį ežero paviršiumi, jie persigandę „pamanė, jog tai šmėkla, ir ėmė šaukti“ (Morkaus 6, 49). O kai jis įlipo į valtį, „mokiniai dar labiau stebėjosi, nes **visiškai nebuvo supratę duonos stebuklo ir jų širdis tebebuvo nenuovoki**“ (Morkaus 6, 51–52). Bet ko čia nesuvokti? Negi jie netikėjo net savo akimis?

Pasak evangelistų, Kristus ne kartą aiškino mokiniams būsimą patį didžiausią ir reikšmingiausią stebuklą savo paties gyvenime – **mirtį ant kryžiaus ir prisikėlimą**. To-

kie tiesioginiai aiškinimai Mato evangelijoje yra net šeši (žr. 17, 9 / 17, 22 / 20, 20 / 20, 28 / 26, 2 / 26, 32), o netiesioginės užuominos – dar penkios (žr. 16, 21 / 17, 12 / 23, 39 / 26, 12 / 26, 29). Bet ar apaštalai suvokė, ką jiems sako ir taip dažnai kartoja Kristus? Ar nujautė, kas jų mokytojo ir vadovo laukia ateityje?

Čia vertėtų pacituoti vieną iš paskutinių jo pranašavimų ir apaštalių reakciją: „Jėzus pasišaukė Dvylika ir tarė: „Štai mes einame į Jeruzalę, ir ten išsipildys visa, kas pranašų parašyta apie Žmogaus Sūnų. Jis bus atiduotas pogonioms, išjuoktas, paniekintas ir apspjaudytas. Tie nuplaks jį ir nužudys, bet trečią dieną jis prisikels.“ **Tačiau jie nieko nesuprato; tos kalbos prasmė jiems liko paslėpta, ir jie nesuvokė, kas buvo sakoma**“ (Luko 18, 31–34).

Taigi Kristaus mokiniai nesuvokė jo stebuklą – nei jau minėtų buvusių, nei žadamo (ypač reikšmingo) ateityje. Iš to darytina dvejopa išvada: arba apaštalai buvo buki ir žioplai žmonės, arba Jėzus apie tai nekalbėjo, nes jokių stebuklų išvis nebuvo.

Įdomiausia, kad šią versiją ne kartą patvirtino pats Kristus. Kadangi savo pamoksluose jis sakydavo esąs dangaus pasiuntinys (Mesijas) ir net Dievo Sūnus, žydai reikalavo kokių nors to įrodymų. Pavyzdžiui, jie klausė: „Tai kokį padarysi ženklą, kad pamatytume ir tave įtikėtume? Ką nuveiksi?“ (Jono 6, 30). Kadangi duoti dieviško „ženklų“ Jėzus negalėjo, teko išsisukinėti – nukreipė kalbą į tai, kad ne Mozė, o „jo tėvas“ davė ir duoda duonos iš dangaus ir kad jis pats yra ta stebuklinga duona... „Tada žydai ėmė murmėti...“ (Jono 6, 32–43), toks „argumentas“ jiems nepatiko...

Panašiai Jėzus išsisuko nuo savo mokinio Pilypo prašymo: „Viešpatie, parodyk Tėvą ir mums bus gana“ (Jono 14, 8). Negalėdamas to padaryti, vietoj „tėvo“ jis siūlė (kaip „gyvenimo duoną“) pats save. „Tai išgirdę, daugelis jo mokinių sakė: „Kietai jo žodžiai, kas gali jų klausytis!“ (Jono 6, 60).

Kai Kristus išvarė pirklius iš Jeruzalės šventyklos, paniekinamai išvadinęs ją „plėšikų landyne“, „žydai kreipėsi į Jėzų, sakydami: „Kokį ženklą mums galėtum duoti, jog turi teisę taip daryti?“ Jis atsakė: „Sugriaukite šitą šventovę, o aš per tris dienas ją atstatysiu!“ (Jono 2, 18–19). Žinoma, jie negalėjo jos griauti... Toks gudragalviškas ir

arogantiškas atsakymas (teologai laiko jį alegoriniu) ne tik sukėlė dar didesnę žydų pasipiktinimą, bet ir tapo vienu iš kaltinimų, pareikštų Jėzui atsidūrus teisme...

Yra dar ir toks Kristaus prisipažinimas: „**Iš savęs aš nieko negaliu daryti**“ (Jono 5, 30). Evangelijose aprašytas epizodas, kai fariziejai pareikalavo ženklų iš dangaus. „**Atsidusęs iš širdies gilumos, jis pasakė: „Ir kam gi ši giminė reikalauja ženklų? Iš tiesų sakau jums: ženklų šiai giminei nebus duota!“ Ir, palikęs juos, jis vėl sėdo į valtį ir nuplaukė į kitą krantą**“ (Morkaus 8, 11–13). Taigi kyla klausimas, kuo tikėti – ar evangelistais, kurie aprašė gausius „stebuklingus“ Kristaus darbus, analogiškus kitų religijų stebuklams, ar pačiu Jėzumi, kuris pripažino, pasak tų pačių evangelistų, kad jokių stebuklų jis nedaro? Pasirodo, tik žydai patikėjo tuo, ką čia sakė Kristus. O krikščionys iki šiol netiki. Skaitydami evangelijas, tų eilučių, kurios atspindi tikrovę, jie kažkodėl nemato...

Pri(si)kėlimas...

Svarbiausias, reikšmingiausias, kertinis krikščioniškojo tikėjimo akmuo yra stulbinantis Kristaus prisikėlimas po mirties. Katalikiškajame „Katekizme“ sakoma: „**Labiausiai Kristus įrodė savo dievybę prisikeldamas iš numirusių**.“ Kokiu būdu įvyko šis nuostabus, intriguojantis, dirginantis vaizduotę, dramatiškas stebuklas, įkvėpęs didelę žmonijos dalį?

Kodėl **Kristaus prisikėlimas po mirties neaprašytas evangelijose**? Kas matė šį nepaprastą įvykį? Krikščioniškosios religijos filosofas Antanas Maceina pripažino: „**Šventraštis Kristaus prisikėlimo įvykį palieka tamsoje, nes nebuvo nė vieno jo liudininko**.“ Evangelijose tik nurodoma, kad ryte atėjusios artimos Jėzui moterys kapą rado tuščią...

Čia reiktų pagirti evangelistus už tai, kad jie neaprašė tų įvykių, apie kuriuos nieko nežinojo. Tai dar vienas įrodymas, kad jie nėra vien fantazuotojai, prasimanantys nebūtus dalykus. Dar daugiau – jų pateiktos Kristaus teismo ir nukryžiuojimo detalės netiesiogiai rodo: Kristus „prisikėlė“ greičiausiai todėl, kad... nenumirė.

Ar krikščionims nekyla klausimas, kodėl Kristų palaidojo ne jo šeimos nariai? Ir, žinoma, ne bailūs

apaštalai? Tai kas gi jį palaidojo? Ir svarbiausia – kodėl?

Kai kurie krikščionybės tyrinėtojai spėja, kad **Kristų kažkas globojo** ir kritišku momentu išgelbėjo nuo mirties. Įdėmiai įsiskaičius į evangelijas, aiškėja, kad globėjas buvo ne vienas, o mažiausiai penki – du žydai ir trys romėnai... Visi jie yra aprašyti ar bent paminėti evangelistų.

Šventraščio tyrinėtojai jau seniai yra atkreipę dėmesį, kad Romos vietininkas, žydų valdytojas Poncijus Pilotas laikė Kristų karaliaus karikatūra, labiau fantazuotoju negu tikru maištininku – juk jis neturėjo rimtos žydų paramos ir ne tik nekėlė grėsmės okupacinei romėnų valdžiai, bet netgi pripažino, kad reikia mokėti jai mokesčius („Kas cėsoriaus – cėsoriui, kas Dievo – Dievui“). Nenorėdamas pasmerkti Kristaus mirčiai, Pilotas net kelis kartus primygtinai siūlė žydams jį paleisti, sakydamas, kad neižvelgia jokios jo kaltės. Tik rabinams ir fanatikų miniai atkakliai reikalaujant, prokuratorius pagaliau „nusiplovė rankas“.

Kodėl Pilotas vis dėlto nusileido? Į ironišką jo klausimą „Nejaugi turiu nukryžiuoti jūsų karalių?“ aukštieji rabinai atsakė: „Mes neturime karaliaus, tiktai cėsorių“ (Jono 19, 15). „Jei šitą paleidi, nebesi cėsoriaus draugas“ (Jono 19, 12). Matyt, prokuratorius pabijojo, kad apie tokią jo malonę apsisaukėliui „karaliui“, nors šis niekuo neprasikalto Romos imperijai, sužinos „cėsorius“, t. y. imperatorius. Bet akivaizdu, kad Kristaus mirties Pilotas tikrai nenorėjo.

Piloto žmona irgi užstojo Jėzų, o tokios moters protekcija daug reiškė. Bet svarbiausia – kaltinamąjį gynė sinedriono, aukščiausio žydų teismo tarybos, narys, senatorius Juozapas iš Arimatėjos. Jis taip pat laukė „artėjančios Dievo karalystės“, kurią Kristus žadėjo Izraeliui. Praėjus kelioms valandoms po nukryžiovimo, senatorius „...drąsiai nuėjo pas Pilotą ir paprašė Jėzaus kūno. **Pilotas nustebo, argi jau būtų miręs?** Jis pasisaukė šimtininką ir paklausė, ar Jėzus miręs. Patyręs tai iš šimtininko, jis atidavė Juozapui kūną“ (Morkaus 15, 43–45).

Pilotas „nustebo“ todėl, kad **per dvi, tris valandas ant kryžiaus paprastai nemirštama**. (Laikas apskaičiuotas pagal evangelijų duomenis.) Ši itin žiauri bausmė ir buvo taikoma tam, kad tikri ar tariami nusikaltėliai kankintųsi kuo ilgiau. Dažnai jie būdavo gyvi net keletą parų. Žino-

ma, gali būti, kad Pilotas tik suvaidino nustebę, nes jis gana ironiškai žiūrėjo į šią kovos už postus dramą.

Bet kodėl ir šimtininkas (romėnų kareivių vadas) paliudijo, kad Kristus jau miręs, jeigu tai buvo netiesa? Ar ne todėl, kad irgi laikė jį nekaltu? Dar stovėdamas prie nukryžiuoto Kristaus, jis pripažino: „Iš tiesų šis žmogus buvo teisus!“ (Luko 23, 47). Taigi šimtininkas irgi nenorėjo Kristaus mirties. O juk jis vadovavo nukryžiovimo procedūrai! Tai gal Kristaus mirtis ant kryžiaus buvo tik šimtininko (su Piloto žinia, o gal ir jo nurodymu) surežisuotas spektaklis? Knygoje „Jėzaus byla“ Michaelas Baigentas rašo, kad Pilotas susitarė su teismo nariu turtuoliu Juozapu dėl veiksmų, kurie leistų nukryžiuotam Kristui likti gyvam. Nors tai, žinoma, tik drąsus spėjimas, tačiau jis atitinka įvykių logiką.

Tais laikais nukryžiuodami dažniausiai neprikaldavo rankų prie kryžiaus, jas tiesiog pririšdavo, nes viny buvo brangios, be to, prikaltos rankos sunkiai atlaikydavo kūno svorį. (Taip ir dabar daroma Filipinuose, kai fanatikai per Velykas kartoja Kristaus auką.) Kartais tik kojos per abi čiurnas būdavo prikalamos vinimis.

Kad per keletą valandų ant kryžiaus dažniausiai nemirštama, patvirtina abu piktadariai, kurie, nukryžiuoti kartu su Kristumi, vis dar buvo gyvi. Todėl, prieš nuimdami kūnus nuo kryžių, kareiviai sulaužė jiems blauzdas. Jėzui to nepadarė. Evangelijoje pagal Joną teigiama, kad vienas kareivis ietimi perdūrė jam šoną (kiti trys evangelistai to dūrio nemini). Manyti, kad toks dūris galėjo būti tik dėl vaizdo arba jo išvis nebuvo, nes Jėzus jau atrodė miręs, nuteikia ir nelabai įtikimas to dūrio aprašymas: „ištekėjo kraujo ir vandens“. Iš kur galėjo rasti tas vanduo? Panašu, kad tai evangelisto prasimanymas.

Yra ir daugiau detalių, rodančių, kad Kristus buvo globojamas: vienas už jį panešėjo kryžių, kitas pakeliui į Golgotą davė jam atsigerti, trečias gaivino jį kažkokio skysčio primirkyta kempine, kai nukryžiuotasis pasiskundė, kad trokšta... Gaivino ar svaigino, kad Kristus atrodytų miręs? „Paragavęs to vyno, Jėzus tarė: „Atlikta!“ ir, nuleidęs galvą, atidavė dvasią“ (Jono 19, 30). Labai jau efektyvus „vynas“, prilygstantis stipriam narkotikui (kai kuriuose senesniuose Naujojo Testamento leidiniuose, Luko evangelijoje rašoma, kad Jėzui davė acto)... Gaivinti nukry-

žiuotuosius nebuvo priimta, todėl tą, kuris ant nendrės užmovęs kempinę padavė kankiniui kažkokio skysčio, kiti sudraudė: „Liaukis!“ (Mato 27, 49).

Nuimtą nuo kryžiaus Jėzų kilmingasis ir įtakingasis Juozapas paguldė tuščiam savo kapo rūsyje ir užrito jį sunkiu akmeniu. Kam? Kad niekas nematytų, kas ten vyksta? Čia pasirodo dar vienas žymus veikėjas – žydų didžiūnas, slaptas Kristaus šalininkas, bandęs užstoti jį prieš žydų rabinus, Nikodemas, kurį pats Jėzus vadino Izraelio mokytoju. „Jis atgabeno apie šimtą svarų miros ir alavijo mišinio. Taigi jie paėmė Jėzaus kūną ir suvyniojo į drobules su kvėpalais...“ (Jono 19, 39–40). Bet juk tas mišinys – ne vien kvėpalai. Alavijas (alijošius), kaip žinome, yra vaistai. Mira taip pat turi gydomųjų savybių. O Kristaus kojos (gal ir šonas) buvo žaizdotos...

Kapo rūšį Juozapas, aišku, buvo įrengęs ne Kristui, o sau. Tai iš kur tokia „labdara“? Matyt, jis žinojo, kad Kristus čia bus tik laikinai...

Žydų rabinai įtarė, kad Jėzaus mokiniai gali juos apgauti – išvogs kūną ir paskelbs, esą Kristus prisikėlė. Todėl rytojaus dieną nuėjo pas Pilotą ir paprašė pastatyti prie kapo sargybą. Prokuratorius tarė: „Štai jums sargyba – eikite ir saugokite, kaip išmanote“ (Mato 27, 65). Tačiau joks „išmanymas“ jau negalėjo padėti, nes netrukus paaiškėjo, kad sargyba stovi prie tuščio rūsio...

Įdomu ir tai, kad **likęs gyvas Jėzus jau bijojo rodytis Jeruzalėje**. Per sau artimiausią moterį Mariją Magdalię pranešė savo mokiniams, kad šie keliautų į Galilėją, kur jis, prieš galutinai kažkur dingdamas, dar pasirodysiąs jiems gyvas. Taigi krikščionių Dievas nedrįso daugiau rizikuoti, nes suprato – jeigu rabinai jį antrą kartą nukryžiuos, „prisikelti“ vargu ar pavyks... Tik taip galima atsakyti į klausimą, kuris buvo iškeltas vienoje Vatikano radijo laidoje, pavadintoje „Kodėl prisikėlęs Kristus nepasirodė savo priešams“. Ir ne tik priešams. Naujajame Testamente yra toks apaštalo Petro teiginys: „Trečią dieną Dievas jį prikėlė ir leido jam pasirodyti, beje, ne visai tautai, o Dievo iš anksto paskirtiems liudytojams, būtent mums, kurie su juo valgėme ir gėrėme“ (Apaštalų darbai 10, 39–41). Taip baigėsi keliaujančio pamokslininko iš Galilėjos „stebuklinga“ veikla. Jo pretenzijos būti dvasiniu ir administraciniu žydų vadovu nedavė vaisių.

Tačiau neabejotina, kad Jėzus, savo mokiniams pasirodęs po nukryžiovimo, padarė didžiulį įspūdį. Anksčiau jie nelabai tikėjo Kristaus žodžiais, kad jis yra dangaus pasiuntinys, o dabar buvo priversti patikėti „prisikėlimu po mirties“, neginčijamai įrodančiu jo dieviškumą. Nėra abejonės, kad **šis nepaprastas, bet akivaizdus „stebuklas“ labai sustiprino Kristaus pasekėjų dvasią, žodinius ir rašytinius gandus apie šią istoriją padarė įtikinamus**. Juk liko gyvų liudytojų, mačiusių Kristų gyvą jau po jo „mirties“... Tik įvykus šitam „stebuklui“ kai kurie Kristaus mokiniai iš tikrųjų tapo verti jo apaštalų vardo. Daugelis net žuvo, skelbdami jo mokymą ir „prisikėlimą“.

Beje, įvykius po „pri(si)kėlimo“ visi keturi evangelistai aprašo labai glaustai ir gana skirtingai, o tai verčia abejojti jų realumu. Ypač neaišku, kiek laiko ir su kuo Jėzus bendravo „pasikeitusiu pavidalu“ (daug kas jo jau neatpažino). Aišku viena: viešumos jis vengė ir netrukus išvis kažkur dingo. Evangelistai Matas ir Jonas net neužsimena, kad Kristus pakilo į dangų. Sklido gandai, neva kažkas jį ir Mariją Magdalię matęs Romoje... Knygos „Jėzaus byla“ autorius tvirtina, kad dar 45 mūsų eros metais, t. y. praėjus maždaug 12 metų po Kristaus „pakilimo į dangų“, jis su žmona Marija Magdaliute vis dar gyveno amžinajame mieste...

Ar Kristus – apgavikas, suvaidinęs šį kruviną spektaklį? Žinoma, ne. Matyt, taip susiklostė aplinkybės, nulėmusios Jėzaus gyvenimo dramatiškumą (žudyti apsišaukėlius pranašus ir maištininkus Izraelyje buvo gana įprasta). Fanatiškas įtikėjimas dievišku savo *ego* unikalumu ir supratimas, kad reikia keisti pasenusią, šiurkščią žydų religiją, kuri jau neatitiko Antikos dvasios, sukėlė aršų rabinų pasipriešinimą ir Jėzus vos nežuvo. Tačiau tai išėjo į naudą jo mokymui, kuris, apipintas „stebuklais“ ir legendomis, ne tik prigijo, bet po kelių šimtmečių išplito visame pasaulyje.

„Aš duodu jums naują įstatymą, – sakė Kristus, – kad jūs vienas kitą mylėtumėt.“ Nors Senasis Testamentas irgi kalba apie „meilę artimui“, bet ten ši dorovinė vertybė nustumta į šešėlį. O Kristaus doroviniame mokyme ji dominuoja: „Meilė yra įstatymo pilnatvė.“ Jėzus smerkė turtuosius, užjautė vargšus ir pažemintuosius. Taip ėmė formuotis „krikščioniškasis humanizmas“, kuris yra bene didžiausias Kristaus mokymo nuopelnas. ■

PLANAS, KURIO NEĮGYVENDINO VIENAS GALVAŽUDYS, BET ĮDIEGĖ KITAS

Maždaug prieš 70 metų, 1941 metų liepos 15 dieną Berlyno universiteto prof. Konradas Meyeris-Hetlingas pateikė SS reichsfiureriui Heinrichui Himmleriui garsiojo Rytų teritorijų kolonizavimo generalinio plano *Ost* („Rytai“) pirmąjį variantą. Jame buvo numatytas pokarinis Rytų Europos šalių sutvarkymas ir ekonominė raida.

Beveik visi Vokietijos nacionalsocialistų politiniai planai buvo grindžiami geopolitikos ir rasių teorijomis. Dar prieš Antrąjį pasaulinį karą Vokietijoje buvo išpopuliarinta teorija „tautos be erdvės“ (*Volk ohne Raum*). Trečiojo reichso kancleris ir tautos fiureris Adolfas Hitleris knygoje „*Mein Kampf*“ rašė, kad svarbiausia Vokietijos problema, kaip šalies gyventojų skaičių suderinti su jos teritorija. Dėl didelio gyventojų pertekliaus vokiečių tautai gresia išnykimo pavojus, kurį pašalinti esą galima tik užvaldžius naujas žemes. Jas užgrobti lengviausia būtų Europos rytuose, nes ten gyventojų tankumas mažas ir tvyro neaprepiamos „erdvės be tautų“ (*Raum ohne Volk*).

„Aiškiausiu rasinės valstybės pavyzdžiu istorijoje“ pagal ponų ir vergų santykį Hitleris laikė senovės Graikijos Spartą – 6 tūkstančiai vergvaldžių (spartiečių) valdė 345 tūkstančius vergų (helotų). Vokietija norėjo Rytų Europą paversti tuo, kuo Didžiąjai Britanijai buvo Indija. Rytuose, Hitlerio manymu, turės atsirasti naujo tipo valdovų. Tik valdant didelius plotus (erdves), išugdomas pasitikėjimas savimi ir įveikiamas smulkiaburžuazinis ribotumas. Valdant Rytus, vokiečiai prilygsią britams.

Pagal nacionalsocialistinę rasių teoriją istorijos varikliai, skatinantys kultūrą ir pažangą, yra germanų tautos: vokiečiai, anglai, airiai, švedai, suomiai, danai, norvegai, olandai,

flamandai, valonai, liuksemburgiečiai, čekai. Šios tautos esą dėl savo rasinio ir kultūrinio pranašumo turi teisę valdyti „žemesnes“ tautas, o vokiečiai – tai apskritai „ponų tauta“ (*Herrenvolk*).

Vokietijos politinė vadovybė, pradėdama karą su Sovietų Sąjunga ir organizuodama užimtų Rytų teritorijų administravimą, siekė įgyvendinti tris uždavinius. Pirmą, gyventojai turi būti absoliučiai paklusnūs, todėl reikia ryžtingai slopinti net mažiausią jų norą priešintis. Antra, būtina užtikrinti, kad užimtų teritorijų ekonomika veiks vokiečių karinėms reikmėms. Trečia, užimtus kraštus reikia paversti neišsenkamu darbo jėgos vokiečių karo pramonei rezervuaru, o atskirais atvejais – panaudoti savo karinių dalinių nuostoliams kompensuoti, naujoms karinėms ir policinėms struktūroms steigti.

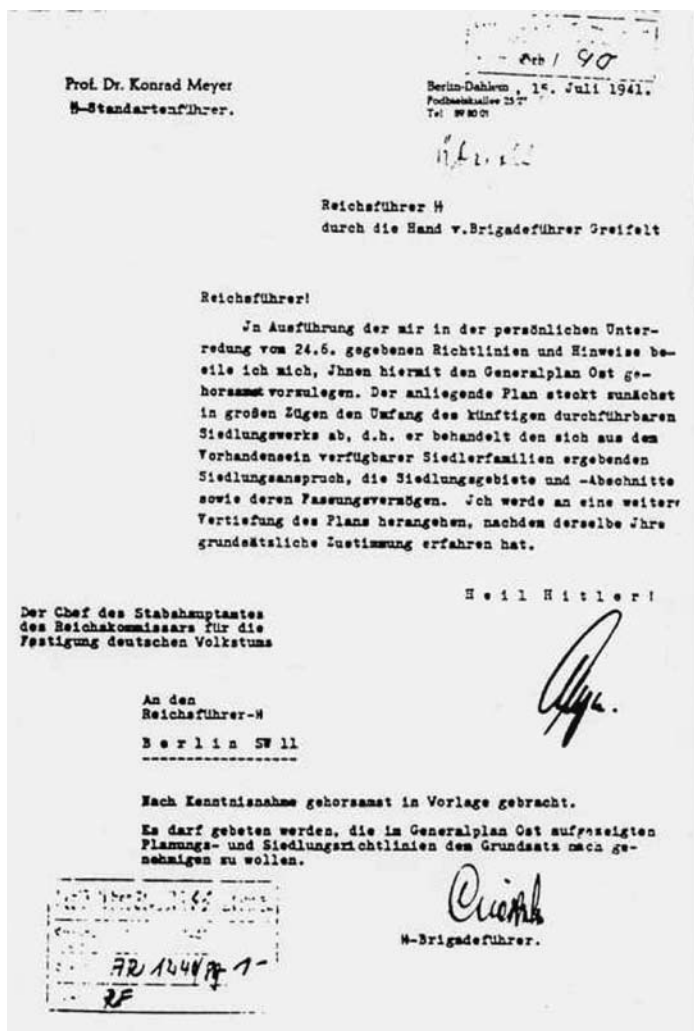
Kad įgyvendintų šiuos uždavinius, Trečiojo reichso SS (*Schutzstaffel*) vadovas SS reichsfiureris Heinrichas Himmleris 1940 m. įsakė parengti penkis prievartinio užimtų Rytų sričių pertvarkymo plano variantus. Keturis iš jų parengė Reicho komisaro vokiečiai stiprinti Vyriausiasis štabas, vieną – Vyriausioji reichso saugumo valdyba (RSHA). Visi jie sudarė vadinamąjį generalinį planą *Ost*. 1940 m. RSHA ėmė rengti savąjį generalinio plano *Ost* variantą, apimančią Rytų statybos teisinius, ūkinius ir teritorinius pagrindus (*Generalplan Ost. Rechtliche, wirtschaftliche und räumliche Grundlagen des Ostaufbaues*) – tai Trečiojo reichso viešpatavimo Rytų Europoje programa. Kolonizuojamas sritis numatyta atriboti ir apsaugoti nuo kitų užimtų rytinių teritorijų. Apskaičiuota, kad generalinio plano *Ost* įgyvendinimas Trečiajam reichui kainuos nuo 45 iki 66,6 milijardų reichsmarkių. Buvo keliamas tikslas pasiekti Rytų

Prūsijos kelių tinklo tankumą, todėl planuota nutiesti po dvi automagistrales Šiaurės–Pietų ir Rytų–Vakarų kryptimis. Daugiausia investicijų planuota skirti „generalinei gubernijai“, kuri tapėtų sudėtine Reicho dalimi. Numatyta plėtoti ir kaimynines teritorijas: Ostlandą (Lietuvą, Latviją, Estiją), Ukrainą (ypač Gotenlandą – taip vokiečiai vadino Krymą), Ingermanlandą (S. Peterburgo ir Novgorodo sr.), ketinta tiesti geležinkelius, taip pat ir siauruosius.

Grupės, rengusios generalinį planą *Ost*, vadovu buvo paskirtas Berlyno Friedricho Wilhelmo universiteto Žemės ūkio ir veterinarijos fakulteto etatinis profesorius, Laukininkystės ir žemės ūkio politikos instituto direktorius, daktaras Konradas Meyeris-Hetlingas. 1932 m. vasario 1 d. jaunas mokslininkas tapo Vokiečių nacionalsocialistų darbininkų partijos (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, NSDAP) nariu (partinio bilieta Nr. 908471), o kitų metų birželio 20 d. įstojo į SS (Nr. 74695). Sukūręs tyrimų tarnybą, atrado naują būdą, kaip koncentruoti mokslą, kad vokiečius aprūpintų maistu. 1941 m. gruodžio 11 d. buvo paskirtas Poznanės universiteto Žemės ūkio fakulteto profesoriumi, nuo 1942 m. sausio 30 d. turėjo SS oberfiurerio laipsnį (tarpinis laipsnis tarp SS pulkininko ir generolo majoro), iki 1944 m. vidurio pagal specialų SS reichsfiurerio nurodymą buvo atleistas nuo karo tarnybos. Į kariuomenę jį pašaukė tik 1944 m. spalio mėnesį *Waffen-SS* dalinių eiliniu.

Prof. Meyerio-Hetlingo parengtas ir 1941 m. liepos 15 d. Himmleriui pateiktas 80 puslapių pirmas plano projektas su žemėlapiais, lentelėmis ir schemomis buvo apskaičiuotas 30-čiai metų, jį sudarė dvi pagrindinės dalys: „Mažasis planas“ (*Kleine Planung*), įgyvendintinas greitai, ir „Didysis planas“ (*Große Planung*), dar vadintas „Bendruoju“, numatantis pokario metų sanklodą.

Antras plano variantas buvo pateiktas 1942 m. gegužės 28 d., o trečias – 1942 m. pabaigoje. Tobulinant planą, aktyviai dalyvavo Reicho komisaro vokietybei stiprinti Vyriausiojo štabo valdybos viršininkas SS obergruppenfiureris ir policijos generolas Ulrichas Heinrichas Emilis Richardas Greifeltas.

Generalinio plano OST titulinis lapas (nuotrauka iš autoriaus asmeninio archyvo)

Hitlerio nurodymu, generalinis planas *Ost* buvo griežtai įslaptintas: padarytos tik kelios šio dokumento kopijos keliems gauleiteriams, dviem ministrams, Lenkijos generalgubernatoriui ir kai kuriems aukšto rango SS pareigūnams. Kiti Vyriausiosios reichso saugumo valdybos tarnybų vadovai galėjo susipažinti su planu tik dalyvaujant kurjeriui: pasirašyti, kad dokumentas perskaitytas, ir jį grąžinti.

Šis svarbus Antrojo pasaulinio karo dokumentas buvo laikomas dingusiu, bet 1980 m. pabaigoje rastas Vokietijos federaliniame archyve. 1991 m. jo fragmentai buvo eksponuojami istorinėje parodoje. 2009 m. lapkri-

čio–gruodžio mėnesiais 1942 m. plano variantas buvo pateiktas internete adresu <http://gplanost.x-berg.de/gplanost.html>.

Dokumente rašoma: „Generalinis planas Ost numato, kad, pasibaigus karui, persikėlėlių skaičius nedelsiant kolonizuoti rytų teritorijoms turi būti... 4550 tūkstančių... Turint galvoje, kad vyks palankus gyventojų skaičiaus didėjimas, nes didės gimstamumas ir tam tikra dalis žmonių persikels iš kitų šalių, kuriose gyvena vokiečiai, galima tikėtis, jog maždaug per 30 metų susidarys apie 8 milijonai vokiečių šioms teritorijoms kolonizuoti. Tačiau plane numatytas vokiečių skaičius – 10 milijonų – nebus pasiektas. Tiems 8 milijonams vokiečių pagal planą tenka 45 milijonai ne vokiečių kilmės gyventojų, iš kurių 31 milijonas turės būti išskeldintas iš šių teritorijų.“

Istorikas Arūnas Bubnys knygoje „Vokiečių okupuota Lietuva“ rašo, kad pagal pirmojo plano Ost autorių skaičiavimus, per 30 metų iš Lenkijos ir europinės Sovietų Sąjungos dalies turėjo būti iškelta 80–85 proc. lenkų, 65 proc. Vakarų Ukrainos, 75 proc. Baltarusijos ir dauguma Baltijos šalių gyventojų. SS reichsführeris Himmleris, kaip paliudijo buvęs jo gydytojas masažuotojas suomis Feliksas Kerstenas, planavo estus, latvius ir lietuvius perkelti į Archangelsko ir Onegos rajoną. Į Vakarų Sibirą planuota ištremti 31 mln. gyventojų, palikti numatyta 14–15 mln., iš kurių dalį ketinta suvokietinti, kiti turėjo tapti pigia darbo jėga. Ištremtų gyventojų sodybose planuota įkurdinti milijonus vokiečių. Pirmajame plano Ost variante buvo numatyta kolonizuoti Pabaltijo kraštus, Krymą, Vakarų Ukrainą, dalį Lenkijos, Padnėprį, Leningrado, Pskovo ir Novgorodo sritis. Kolonizuojamose srityse pirmiausia turėjo įsikurti už Vokietijos sienų gyvenantys vokiečiai (*Volksdeutsche*).

Prieš rengiant planą Ost, įvairios Trečiojo reicho žinybos pateikė savo pasiūlymus. Vokietijos politikos tikslus ir metodus Rytuose NSDAP reichsleiteris Alfredas Rosenbergas, būsimasis Užimtų Rytų sričių ministerijos vadovas, išdėstė 1941 m. balandžio 2 d. Pagal jo planą Sovietų Sąjunga turėjo būti padalyta į tokius tautinius ir geografinius vienetus: 1) Didžiąją Rusiją su centru Maskvoje, 2) Gudiją su centrais Minske ir Smolenske, 3) Estiją, Latviją ir Lietuvą, 4) Ukrainą ir Krymą, 5) Dono sritį su centru Rostove, 6) Kaukazo sritį, 7) Rusijos Turkestaną (Vidurinę Aziją).

Svarbiausias politinis tikslas – susilpninti Rusiją. Ypač svarbia atsvara Rusijai Rosenbergas laikė Ukrainą, kuriai numatė suteikti ribotą nepriklausomybę. Šis projektas 1941 m. gegužės 9 d. buvo pateiktas Hitleriui.

Speciali 1941 m. birželio 2 d. direktyva propagandos klausimais (*Weisungen für die Handhabung der Propaganda im Falle Barbarossa*) įpareigojo ginkluotąsias pajėgas visur akcentuoti, kad Vokietijos priešas yra ne Sovietų Sąjungos tautos, o išimtinai „žydų-bolševikų sovietinė vyriausybė su visais pareigūnais ir komunistų partija“, kad vokiečių kariuomenė, atvykusi į jų šalį, yra ne priešas, o atvirkščiai – ji siekia išlaisvinti žmones nuo sovietų tironijos. Propaganda turėjo skatinti Sovietų Sąjungos byrėjimo į atskiras valstybes procesą, o kartu nuslėpti tikruosius ketinimus. Politiniai karo metodai buvo atmesti, nes nacistinei vadovybei atrodė, kad trumpos ir pergalingos kampanijos sąlygomis jie nereikalingi. Skirtingai negu Rosenbergas, kuris siūlė su Baltijos, Ukrainos ir Kaukazo tautomis elgtis daug švelniau negu su rusais, Hitleris buvo įsitikinęs, esą vokiečių armija sugebės atlikti savo „misiją“ savarankiškai.

Iki pat užpuldamas Sovietų Sąjungą Hitleris nebuvo tvirtai apsisprendęs, koks bus užimtų Pabaltijo kraštų likimas – svyravo tarp Vokietijos protektorato ir aneksijos. Po sėkmingos karo pradžios jis 1941 m. liepos 16 d. pabrėžė, kad Pabaltijo kraštai, Balstogės sritis, Krymas, Galicija, Baku, Saratovo sritis ir Kolos pusiasalis turi būti prijungti prie Vokietijos: „Visas Pabaltijys turi tapti Reicho dalimi.“ Pagal generalinį planą Ost, Pabaltijyje germanizuoti tik nordinės rasės žmonės. Numatyta suvokietinti visą estų tautą, nemažai latvių. O lietuviai tam netiko, kaip turintys per daug slaviško kraujo: rasės atžvilgiu mažiau vertingiems lietuviams buvo numatyta rasti kolonizacijos vietą Rytuose. SS reichsführerio Himmlerio nuomone, visą lietuvių tautą reikėtų ištremti į Vakarų Sibirą. Apskritai Vokietijos vadų kalbose ir dokumentuose Lietuva ir lietuvių tauta retai minimos, Hitleriui tai buvo per menkas svarstymų objektas. RSHA viršininkas SS obergruppenführeris Reinhardas Heydrichas, 1941 m. spalio 2 d. kalbėdamas apie Rytų Europos kolonizavimą ir germanizavimą, teigė, kad Baltijos šalyse apsigyvens vokiečiai. Jo nuomone, rasės atžvilgiu vertingiausi yra estai, o mažiausiai tinkami germanizuoti – lietuviai.

Latvių istorikas profesorius Heinrichas Struodas Vokietijos federaliniame archyve Koblence 1990 m. aptiko dokumentą, pavadintą „Direktivos dėl galimybių suvokietinti Ostlando tautas – estus, latvius ir lietuvius 1942–1944 m.“ Ši slapta byla yra buvusios Užimtų Rytų sričių ministerijos fonde, skyriuje „Baltijos tautos“. Iš jos galima daryti išvadą, kad SS reichsfiureris Himmleris ketino suvokietinti tik apie 10 proc. Pabaltijo gyventojų, bet Ostlando reichskomisaras Hinrichas Lohse 1941 m. rugpjūčio 1 d. posėdyje pareiškė, kad šis procentas galėtų būti didesnis. 1942 m. lapkričio 16 d. nuspręsta: nors esama kai kurių gerų rasinių elementų, suvokietinti estų ir latvių neįmanoma. Netinkamus germanizuoti estus ir latvius (nuo 800 000 iki 1 000 000) reikia perkelti į Leningrado sritį. Lietuva turi būti visiškai atituštinta vokiečiams, o rasiniu požiūriu geriausi jos gyventojai (maždaug pusė milijono) bus perkelti į Prūsiją.

Atidžiau panagrinėjus vokiečių archyvinius dokumentus, tampa aišku, kad ilgalaikis nacionalsocialistinės Vokietijos tikslas Baltijos šalyse buvo įtraukti jas į Reicho sudėtį, du trečdalius gyventojų iškeldinus, o kitus pamažu atmiešus vokiečių kolonistais.

1942 m. sausio 27 d. Himmleris įsakė, kad Komisariato vokietybei stiprinti pareigūnas Meyeris-Hetlingas parengtų teisinį, ekonominį ir politinį būsimosios „Rytų rekonstrukcijos“ planą. Šis plano *Ost* variantas, baigtas 1942 m. gegužę, numatė kaimyninėse valstybėse, pirmiausia prie Reicho prijungtose lenkų žemėse, kurti kolonizacijos sritis (*Siedlungsgebiete*), atokiai esančiame Kryme, Narvos, Chersono, taip pat Balstogės srityse ir Vakarų Lietuvoje sudaryti kolonizacijos židinius (*Siedlungsmarken*), o kitoje Lenkijos, Pabaltijo, Gudijos ir Galicijos dalyse įsteigti 36 kolonizacijos atramos punktus (*Siedlungstützpunkten*), iš jų 14 – generalinėje gubernijoje. Ostlande turėjo būti 12 atramos punktų (tarp jų – Vilnius, Šiauliai, Ryga, Tartu, Talinas ir kt.). Atstumai tarp punktų privalėjo būti apie 100 km, bendras kiekvieno punkto plotas – iki 2000 kv. km. Buvo numatyta į Baltijos valstybes per 25 metus atkeldinti 560 tūkst. vokiečių (pavyzdžiui, vien į Rygą – 96 tūkst.).

Tačiau Meyerio-Hetlingo parengtas planas Himmlerį tenkino tik iš dalies, jis nurodė, kad planą toliau tobulin-

tų Reicho komisaro vokietybei stiprinti Vyriausiojo štabo valdybos viršininkas SS obergrupenfiureris ir policijos generolas Greifeltas. Himmleris įsakė parengti visų prie Reicho prijungtinių ir kolonizuotinių teritorijų bendrą planą. Jo nuomone, Baltijos šalyse kolonizacijos bazių numatyta nepakankamai, Estija ir Latvija turi būti visiškai germanizuotos. Meyerio-Hetlingo manymu, suvokietinti yra tinkami per 50 proc. estų, bet tik apie 5 proc. lietuvių. Vėliau jam pritarė ir Himmleris: lietuviai mažiau tinka vokiečiams. Nurodė, kad planas *Ost* būtų įgyvendintas per 20 metų, numatant visiškai germanizuoti Generalinę guberniją, Latviją ir Estiją.

Netrukus pradėta intensyvi Lietuvos kolonizacija. Pagal Himmleriui pavaldžios Rytų žemių kolonizavimo įstaigos parengtą planą numatyta vokiečius apgyvendinti ūkiuose, priklausančiuose žydams, lenkams, rusams ir 1941 m. žiemą į Vokietiją repatrijavusiems asmenims. Kolonizaciniam žemės fondui sudaryti numatyta Vakarų Lietuvos lietuvius iškeldinti į rytines šalies apskritis.

Vokiečių administracija kaip įmanyma stengėsi sudaryti išpūdį, ypač kolonizuojamiems piliečiams, kad iškeldinimai vykdomi Lietuvos savivaldos iniciatyva. Kolonizavimo reikalus tvarkė Generalinio komisariato Kaune Politikos skyrius, kuriam vadovavo generalinio komisaro asmeninis referentas baronas SS hauptšturmfiureris Wendtas von der Roppas. Be to, į Lietuvą atkeliamiems vokiečių tautybės asmenims įkurdinti 1942 m. sausio mėnesį prie Generalinio komisariato Kaune buvo sudarytas SS Kolonizacijos štabas (*SS-Ansiedlungsstab*) su pagalbinėmis įstaigomis vietose, vadovaujamas SS šturmbanfiurerio dr. Duckarto (pavadootojas – SS oberšturmfiureris Hinrichas Abelis), tiesiogiai pavaldus SS reichsfiureriui Himmleriui. 1942 m. vasario 4 dieną Užimtų Rytų sričių ministerijos ir SS atstovai pasirašė susitarimą dėl dalinio Lietuvos kolonizavimo. Pirmiausia numatyta vokiečius įkurdinti Vakarų Lietuvoje, kad kolonistų koridorius nusidriektų nuo Rytprūsių iki „senųjų Ordino žemių“ (Latvijos ir Estijos). 1942 m. gegužės 19 d. abi įstaigos buvo sujungtos. Dr. Duckartui nurodyta vokiečių kilmės asmenis, buvusius Lietuvos Respublikos piliečius, repatrijavusius 1940–1941 m., grąžinti į tėvynę. Tai nedviprasmiškai pabrėžė užmojus aneksuoti Lietuvą. Iškeldinti lietuvius ir įkurdinti kolonis-

SS reichsfiureris H. Himmleris komentuoja Trečiojo reicho fiurerio pavaduotojui R. Hessui būsimą užimtų Rytų sričių kolonizavimo planą. Dešinėje – generalinio plano Ost vienas iš autorių K. Meyeris-Hetlingas (nuotrauka iš autoriaus asmeninio archyvo).

tus, vokiečių administracija vertė vietos įstaigas ir pareigūnus – apskričių viršininkus, lietuvių policiją, net policijos batalionus. Vokiečių persikėlėliai pirmiausia buvo apgyvendinami Marijampolės apskrityje, prie Šešupės. Paskui kolonistai apsigyveno dar viename rajone, kuris driekėsi nuo Marijampolės Nemuno link, toliau per Kėdainius ėjo iki Panevėžio ir iki pat Latvijos sienos. Tai buvo pietinis kolonizavimo ruožas. Šiaurinis ruožas nuo Jurbarko per Raseinius–Kelmę–Šiaulius ėjo Latvijos link. Dauguma grįžtančių vokiečių priklausė SS rezervui. Šie potencialūs esesininkai dirbo ūkiuose, gautuose iš SS valdžios. Kolonistai kartu ėjo tarnybą kaip SD (*Sicherheitsdienst*) ir gestapo vietiniai postai, taip Lietuvoje buvo sukurtas vietinis tokių postų tinklas. Kolonistai buvo gerai ginkluoti, reguliariai mokomi per pratybas.

Bolševikų agitatoriai, siekdami pakirsti lietuvių, taraujančių policijos batalionuose, kovingumą ir sustiprinti antivokišką nusistatymą, skleidė gandus, kad jų šeimos išskeldinamos iš ūkių, iš namų, miestuose – iš butų, o visas turtas perduodamas vokiečių repatriantams. Esą moteris ir vaikus gaudo *arbeitsamtai* ir išveža darbams į Vokietiją.

Vokiečių tvarkos policijos vadas Lietuvoje pulkininkas dr. Hansas Hachtelis, pasitaręs su SS Kolonizacijos štabo vadovu dr. Duckartu, garantavo, kad nė vienas lietuvių ūkininkas, turėjęs ūkį iki 1940 m., nebus išvarytas. Išskeldinami tik tie valstiečiai, kurie žemę ir ūkį gavo iš sovietų 1940 m. SS Kolonizacijos štabas laidavo: jei pasitaikys atveju, kai policijos bataliono kario ūkis atiduodamas vokiečių kolonistui, lietuviui bus paskirtas lygiavertis ūkis kitoje vietoje, o jei tai būsias frontininkas, jam skirs dar geresnį išskeldinto lenko ūkį.

1942 m. rugsėjo mėnesį laikraštis *Nepriklausoma Lietuva* rašė: „Kolonistams įkurdinti parinktos derlingiausios apskritys – Vilkaviškio, Marijampolės, Šakių, Tauragės,

Raseinių, Kauno, Kėdainių, Šiaulių, Panevėžio, Biržų [...]. Išskeldintiems lietuviams žadama žemės rytinėse apskrityse, atėmus ją iš lenkų ir rusų. Kur bus padėti iškelti lenkai ir rusai – nežinoma. Tuo tarpu sukišami į stovyklas. Iš čia gabensią į Lenkiją ar Rusiją.“

1942 m. spalio mėnesį Lietuvoje buvo 7,9 tūkst. įvairias tarnybines pareigas ėjusių Reicho vokiečių ir 16,8 tūkst. ūkininkų kolonistų, vadintų „rytų fazanais“ (*Ostfasanen*). Vien 1942–1943 m. į Lietuvą buvo atkelta 30 tūkst. kolonistų, daugiausia vokiečių.

Tačiau situacija pasikeitė, kai 1942 m. vokiečiai neteko pagrindinių žaibiško karo pranašumų ir buvo mobilizuojamos naujos pajėgos lemiams kovoms. Jau tada nemažai aukšto rango vokiečių politikų ir karininkų suprato, kad iškreipta rasinė nacionalsocialistų politika Rytuose duoda priešingą rezultatą – skatina vietinius žmones priešintis grobikams. Palaipsniui viršų paėmė ta vokiečių dalis, kuriai valstybiniai Vokietijos interesai buvo aukščiau už nacionalsocialistinę ideologiją ir politiką. Ne visi vokiečiai pritarė Hitleriui dėl Rytų kampanijos tikslų ir metodų. Blaiviau mąstantys karininkai suprato, kad, nepaisant pirmųjų

pergalių, įveikti Sovietų Sąjungą, turinčią milžinišką ekonominį potencialą, nebus įmanoma, nepakeitus politikos ir neatėmus iš Stalino rankų „tėvynės karo“ kozirio. Kad šios užduotys būtų sėkmingai įgyvendintos, būtinai reikėjo keisti nacionalsocialistinės vadovybės politiką – sovietinius piliečius patraukti savo pusėn. Jau 1941 m. rusėjo mėnesį ši klausimą kėlė armijų grupės „Centras“ štabo karininkai – štabo operatyvinio skyriaus viršininkas pulkininkas Henningas Hermannas Robertas Karlas von Tresckowas ir žvalgybos skyriaus viršininkas generalinio štabo majoras Rudolfas Christophas von Gersdorffas. 1941 m. gruodžio 13 d. sausumos pajėgų generalinio štabo generolas kvartirmeisteris generolas leitenantas Eduardas Wagneris Užimtų Rytų sričių ministrui Rosenbergui rašė, kad karinė padėtis verčia stengtis užimtų sričių gyventojus patraukti savo pusėn, todėl būtina rasti tokį patrauklų politinį šūkį, kuris skatintų antibolševikinį jų nusiteikimą. Panašius samprotavimus ne kartą dėstė ir armijų grupės „Centras“ užnugario rajono viršininkas ir apsauginių karinių dalinių vadas pėstininkų generolas Maxas Heinrichas Moritzas Albertas von Schenckendorffas, 1942 m. kovo mėn. savo raporte nurodęs, kad rusų liaudies noras bendradarbiauti bus efektyvi priemonė kovoje su partizanais.

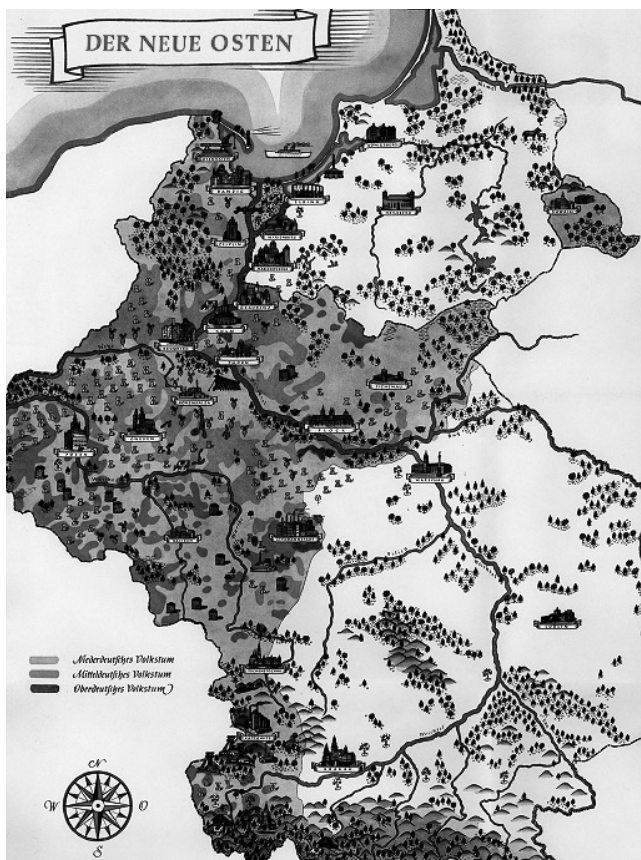
Netgi fanatiškas nacionalsocialistinis politinis veikėjas propagandos ministras Josephas Goebbelsas 1942 m. pradžioje nusprendė nebeskleisti absurdiškų teiginių, neva Rytuose gyvena pusiau laukiniai žmonės (*Untermenschen*), nes tokia propaganda tik didina vokiečių priešų skaičių, net siūlė sudaryti marionetines tų šalių vyriausybes. O kai Vokietija atsidūrė kritiškoje padėtyje, nacionalsocialistai „pamiršo“ net rasinę savo doktriną. Vokiečiai buvo priversti keisti politines, rasines, karines nuostatas ir elgesį su užimtais Rytų Europos kraštais. Į arijų (tai antra pakopa po germanų – P. S.) gretas buvo įrašyti bulgarai, serbai, slovėnai, turkai, kroatai, prancūzai, italai, ispanai, portugalai, vengrai, graikai, rumunai, slovakai, kalmukai, osetinai, ingušai, estai, latviai, kazokai, Krymo totoriai, čečėnai (lietuviai ir ukrainiečiai buvo priskirti žemesnei – trečiai pakopai – P. S.).

Užimtų Rytų sričių ministerijos Kolonizacijos skyriaus viršininko Erhardo Wetzelio 1942 m. balandžio 27 d. pastabose dėl generalinio plano *Ost* rašoma, kad Baltijos šalyse

daugiausia nordinio kraujo turi pajūrio gyventojai. Jo nuomone, atlikus rasinius tyrimus, gali paaiškėti, kad didesnė estų tautos dalis yra tinkama suvokietinti. Samprotaudamas apie Baltijos tautų suvokietinimą, Wetzelis rašė, kad iš gyvenamųjų vietų prievarta iškeldinus germanizuoti netinkamus žmones, visa tauta sunerimtų ir imtų priešintis, todėl jis siūlė tokius žmones neprievartiniu būdu perkelti į slavų gyvenamas sritis ir pasinaudoti jais tiems kraštams administruoti. Dideliems Rytų kraštams valdyti vien germaniško kraujo asmenų neužteksią, tam reikalui galima panaudoti dalį Baltijos gyventojų. Wetzelio nuomone, lietuviai, latviai ir estai yra susipažinę su svarbiausiomis europietiškos kultūros sąvokomis, todėl labiau tiksią užimtiems kraštams administruoti negu bolševizmo paveikti slavų inteligentai. Suvokietinti netinkami asmenys iš Pabaltijo galėtų administruoti užimtas Rusijos sritis. Taip būtų tausojamas vokiečių kraujas ir išvengta Reicho silpnėjimo.

Be to, Wetzelis siūlė industrializuoti užimtus Rytų kraštus, nes pramoniniuose kraštuose mažėja gimstamumas, taigi ir gyventojų skaičius. Tokiu būdu būtų sumažintas Rytų Europos tautų biologinis pajėgumas ir grėsmė vokiečių tautai. Kadangi didelė lietuvių tautos dalis germanizuoti yra netinkama, Wetzelis siūlė pagaltuoti apie lietuvių apgyvendinimą specialiai jiems skirtoje Rusijos srityje. Kalbėdamas apie Pabaltijo kraštų inteligentiją, pabrėžė, kad ji yra tautinės kultūros puoselėtoja ir gynėja. Istorikas Bubnys rašo, kad Wetzelis siūlė Pabaltijo kraštų inteligentus siųsti į Vokietiją dirbti panašaus pobūdžio darbo. Ten, jo nuomone, jie suartėtų su vokiečių kultūra ir taptų tinkami germanizuoti. Žinoma, ir Pabaltijyje inteligentija būtų rengiama vokieinti – tuo tikslu reikėtų energingiau propaguoti vokiečių kalbą ir kultūrą. Pabaltijo gyventojams reikia parodyti, kad tik tapę vokiečiais jie galės užimti aukštesnes pareigas ir turės geresnes gyvenimo sąlygas. Wetzelio nuomone, reikėtų atsisakyti Baltijos tautų prievartinio iškeldinimo į Vakarų Sibirą ir stengtis germanizuoti jas tėvynėje. Kitą šio plano projekto recenziją parašė Helmutas Schubertas – germanizacijos reichskomisarų vyriausiojo štabo darbuotojas.

1942 m. rugpjūčio 17 d. Hitlerio būstinėje vyko SS vadų ir aukštų SS pareigūnų pasitarimas dėl etninių vokiečių

Užimtų Rytų sričių kolonizavimas propagandiniuose žemėlapiuose atrodė kaip graži pasaka (nuotrauka iš autoriaus asmeninio archyvo)

padėties okupuotose Sovietų Sąjungos srityse. Pakartotinai buvo keliamas užimtų kraštų kolonizavimo klausimas. Pabrėžta, kad pirmiausia reikia kolonizuoti Pabaltijo kraštus. Sunkiausia būsią suvokietinti Lietuvą, nes lietuviai esą itin nepaslinkūs ir turi daug slaviško kraujo.

Gigantiškus Rytų Europos kolonizavimo ir germanizavimo planus SS kūrė iki pat 1943 m. Himmleris, 1942 m. rugsėjo 16 d. sukvietęs aukštesnius SS ir policijos vadus, pasakė kalbą apie germanų rasinę ekspansiją – pabrėžė, kad SS siekia sukurti germaniškus Rytus iki pat Uralo. Po 400–500 metų Europoje gyvensią 500–600 mln. germanų. Per artimiausius 20 metų būtina kolonizuoti Lenkiją, Čekiją, Moraviją, Vakarų Prūsiją, Aukštutinę Silėziją, Baltarusiją, Pabaltijo kraštus, Ingermanlandiją (tai teritorija tarp Ladogos ežero, Novgorodo, Onegos ežero ir Peterburgo – P. S.), Krymą. Didelė Ingermanlandijos

gyventojų dalis turėjo būti iškeldinta į Suomiją, o teritorija suvokietinta ir įtraukta į vadinamąją „Peterburgo administracinę apygardą“. Kai kuriais duomenimis, Peterburgą ketinta pervadinti Adolfsburgu.

1942 m. gruodžio 18 d. Užimtų Rytų sričių ministerijoje, gausiai dalyvaujant vermachto atstovams, įvyko išplėtinis pasitarimas. Reikalauta daryti daugiau nuolaidų užimtų kraštų gyventojams (grąžinti privačią nuosavybę, įvesti naują žemės ūkio valdymo tvarką, sudaryti galimybę steigti mažas gamybos įmones, plėtoti kultūrą, remti Bažnyčią, padidinti mokyklų skaičių), buvo kritikuojama žmonių gaudymo darbams į Vokietiją praktika. Kaip tik šiame pasitarime nuskambėjo plačiai žinomas posakis: „Rusiją gali nugalėti tik patys rusai.“

Reichui pralaimėjus Stalingrado mūšį, Goebbelsas 1943 m. vasario 15 d. visiems reichsleiteriams, gauleiteriams ir propagandos vadovams išsiuntė slapta aplinkraštį. Remdamasis Hitlerio kalba, pasakyta 1943 m. sausio 30 d., priminė, kad nacionalsocialistų kova turi labai didelę reikšmę ne tik Trečiajam reichui, bet ir visai Europai. Todėl vokiečių santykiai su Europos tautomis, taip pat ir gyvenančiomis Rytuose, turi remtis šiomis nuostatomis:

1. Pergalei kovoje su komunizmu pasiekti būtina mobilizuoti visas ne tik vokiečių tautos, bet ir užimtų kraštų, taip pat Rytų Europos tautų, jėgas.

2. Propagandinėje veikloje būtina akcentuoti, kad Adolfo Hitlerio pergalė yra visos Europos interesas.

3. Todėl nedera žeminti ir niekinti kitų tautų. Negalima, – nurodė Goebbelsas, Rytų Europos tautų vadinti „galvijais“, „barbarais“ ir tikėtis, kad jos bus suinteresuotos Trečiojo reicho pergale. Atsargumas, formuluojant posakius, padės išsaugoti nemažai vokiečių kraujo ir pasiekti pergalę.

1943 m. sausio 12 d. Himmleris pakartotinai prašė, kad Meyeris-Hetlingas į generalinį planą įtrauktų Lietuvos, Latvijos, Estijos, Baltarusijos, Ingermanlandijos ir Krymo germanizavimą. 1943 m. vasario 15 d. SS reichsfuureris pakoregavo plano *Ost* metmenis, Meyeris-Hetlingas pateikė skaičius, kiek žmonių reikės nurodytoms teritorijoms suvokietinti. Tačiau padėtis frontuose klostėsi Vokietijos ne naudai, ir Hitleris įsakė neberengti tolimų ateities planų.

Dauguma Vakarų istorikų ir politologų yra linkę manyti, kad nacionalsocialistų pažiūros ir rasistinė praktika

Rytuose buvo itin svarbi, gal net lemiamą prielaidą, kodėl Trečiasis reichas pralaimėjo karą. Laikomasi nuomonės, kad „lankstesnė“ politika užimtuose Rytų kraštuose galėjo sudaryti pakankamas prielaidas vokiečių dominavimui sustiprinti ir Raudonosios armijos pasipriešinimui palaužti.

Dauguma žmonių besidominčių naujausiųjų laikų istorija, yra tvirtai įsitikinę, kad Hitleris planavo sunaikinti milijonus slavų. Pirmą kartą apie nacionalsocialistų ketinimus sunaikinti daugumą Sovietų Sąjungos europinės dalies gyventojų prabilta per tarptautinį Niurnbergo procesą.

Pagrindinis tą patvirtinantis dokumentas buvo generalinis planas Ost, tik kitu pavadinimu – Užimtų Rytų sričių ministerijos Kolonizacijos skyriaus viršininko Wetzelio pastabos ir pasiūlymai dėl generalinio plano Ost, nes, kaip minėta, pats planas Ost iškart po karo nebuvo surastas. Wetzelio „dokumentas“ – tai fragmentiški užrašai pieštuku užrašų knygelėje, padaryti 1942 m. balandžio 27 d. Iki šiol dėl nežinomų priežasčių jie niekur nepaskelbti. Wetzelio pastabose esama nemažai absurdiškų pasiūlymų, kaip antai, lenkus ištremti į Pietų Ameriką, ypač į Braziliją (apie planus Pietų Amerikoje ir Afrikoje apgyvendinti rusus Wetzelio „dokumente“ neužsimenama). Peršasi mintis, kad Wetzelio pieštukinės „pastabos“ buvo arba sufalsifikuotos (tuo metu tai buvo gan paplitusi praktika), arba šiek tiek „specialistų“ pakoreguotos. Kad ir kaip žiūrėtume, „E. Wetzelio pastabos ir pasiūlymai“ yra labai abejotinas dokumentas, kurio autentiškumo neįmanoma nustatyti, todėl jis turėtų būti išbrauktas iš patikimų istorinių šaltinių sąrašo.

Trečiasis reichas dėl susiklosčiusių karinių ir politinių aplinkybių nespėjo įgyvendinti generalinio plano Ost, bet jo „programą“ sėkmingai perėmė Stalino vadovaujama Sovietų Sąjunga. SSRS „generalinis Rytų planas“ per 50 metų buvo įgyvendintas su kaupu. SSRS į Lietuvą atkėlė penkis kartus daugiau kolonistų, negu buvo numatęs Trečiasis reichas. Jie buvo įkurdinti masiškai ištremtų vietos gyventojų būstuose, specialiai jiems pastatyta ir naujų namų.

Lietuvos Respublikos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro duomenys rodo, kad sovietinio genocido ir teroro aukomis 1940–1958 m. tapo kas trečias Lietuvos gyventojas: ištremta – 131 000, įkalinta 200 100, žuvo partizanų – 20 000, nužudyta beginklių žmonių – per 5 000,

Žemėlapis rekonstruoja generalinį planą Ost (nuotrauka iš autoriaus asmeninio archyvo).

nuteista mirties bausme – per 1 000. Dėl teroro ir galimų represijų iš Lietuvos emigravo 490 000 žmonių. Kartu su vokiečių okupacijos ir karo aukomis (245 000) Lietuva neteko daugiau kaip 1 091 000 gyventojų.

Istorijos akivaizdoje, vertindami tragiškus XX a. įvykius, turėtume galvoti, kaip ateityje išvengti panašių sukrėtimų. Žinant, kokią destruktivią veiklą visame pasaulyje vykdė Sovietų Sąjunga, akivaizdu, kad ji – nusikalstama represinė valstybė, pamynusi žmoniškumą. Netaikant senaties, turi būti surengtas tarptautinis komunizmo teismas – antrasis Niurnbergas. Toks procesas reabilituotų moralines žmonijos vertybes, grąžintų pasitikėjimą tarptautinėmis institucijomis, jų teisingumu ir humaniškumu, o tautas ir valstybes išpėtų, kad už padarytą blogį neišvengiamai teks atsakyti. ■

Marta ŽURAVSKAJA

IŠGYVENĘS SIDABRO AMŽIŲ, TRISKART AREŠTUOTAS IR SUŠAUDYTAS

Juozapo Jurkūno ir jo kūrinių likimas

Rašytojo ir dailininko Juozapo Jurkūno (1895–1938) vardas daug metų buvo užmirštas. Apie jį mažai žinoma tiek Lietuvoje, tiek Rusijoje. Tačiau pastaruoju metu juo vis labiau domisi dailėtyrininkai, literatūros kritikai.

Žinoma, kad jis – lietuvis, 1913 m. atvykęs į Peterburgą ir po kurio laiko apsigyvenęs pas savo draugą rašytoją ir kompozitorių Michailą Kuzminą. Nuo tada Juozapas atsidūrė pačiame sostinės kultūrinio gyvenimo epicentre. Jo kūrybinės veiklos pradžia sutapo su vadinamojo Sidabro amžiaus periodu – tai buvo Rusijos kultūros ir meno pakilimo laikotarpis. Jurkūnas buvo pažįstamas su poetais Ana Achmatova, Aleksandru Bloku, Osipu Mandelštamu, Nikolajumi Gumiliovu, dailininkais Konstantinu Somovu, Vladimiru Milaševskiu, Ana Lebedeva, Aleksandru Osmerkinu, Mstislavu Dobužinskiu ir kitais meno veikėjais. Vieną kitą jo biografijos ir kūrybinės veiklos faktą galime sužinoti gilindamiesi į kitų jam buvusių artimų žmonių gyvenimą.

Jurkūno dailė beveik netyrinėta. Pirma didesnė studija – jo piešinių albumas. 2010 m. kovo mėn. įvyko pirmoji personalinė Jurkūno piešinių paroda Anos Achmatovos muziejuje Fontanų name Sankt Peterburge, kur saugomi beveik visi išlikę jo piešiniai. Po keletą Jurkūno darbų turi Valstybinis Rusų

muziejus, Centrinis valstybinis literatūros ir meno muziejus Sankt Peterburge, privatūs kolekcininkai R. Popovas, A. Dmitrenko Sankt Peterburge, M. Tolmačiovas, A. Petrovas Maskvoje.

Apie Jurkūno gyvenimą išlikę labai nedaug liudijimų. Yra dalis rašytojo ir kompozitoriaus Michailo Kuzmino dienoraščių – pradedant 1913 m., Jurkūnas figūruoja beveik visuose įrašuose, jo neoficialios žmonos Olgos Gildebrandt-Arbeninos užrašai ir prisiminimai, dailininko Vladimiro Milaševskio memuarai, paties Jurkūno laišakai. Didžioji jo kūrybinio palikimo dalis dingio NKVD archyvuose. Net gimimo ir mirties tiksliai datas pavyko nustatyti tik iš reabilitacijos pažymos. Joje nurodyta, kad Juozapas (Osipas) Jurkūnas, gimęs 1895 m. rugsėjo 16 d. Vilniaus gubernijoje, Gelvonų valsčiuje, Sedūnų kaime, lietuvis, SSRS pilietis, buvo sušaudytas Leningrade 1938 m. rugsėjo 21 d.¹

Bent dalį Jurkūno biografijos galima atkurti iš Gildebrandt-Arbeninos dienoraščių – 2007 m. leidykla *Molodaja gvardija* išleido jos knygą „Mergaitė, ridenanti serso“.² Tai svarbi asmenybė Jurkūno biografijoje – aktorė ir dailininkė Olga Gildebrandt (sceninis pseudonimas Arbenina) buvo dailininko piešinių mūza ir įkvėpėja. Jos dienoraščiai ir atsiminimai – vienas svarbiausių šaltinių, iš kurių ga-

lime atkurti Jurkūno biografijos nuotrupas. Su Gildebrandt-Arbenina susijęs ir Jurkūno dalyvavimas dailininkų grupės „13“ veikloje.

Knygoje „Mergaitė, ridenanti serso“ – prisiminimai apie Jurkūną, apie Kuzminą, kuriam Gildebrandt-Arbenina, nepaisant sudėtingo santykių „trikampio“, visada jautė meilę ir pagarbą, apie Gumiliovą, garsųjį Sidabro amžiaus poetą, asistavusį Gildebrandt-Arbeninai ir norėjusį ją vesti, apie Mandelštamą, kuris taip pat buvo įsimylėjęs gražuolę Olgą, apie talentingą dailininką Milaševskį ir daugelį kitų. Tai įvairių laikotarpių užrašai. Paskelbtas ir širdį veriantis laiškas Jurkūnui, nepasiekęs adresato, nes parašytas praėjus daugeliui metų po jo egzekucijos.

Dar vienas svarbus šaltinis – A. Šatalovo straipsnis „Įsimylėjusių jaustukų objektas“.³ Jame chronologiškai apžvelgiami Jurkūno ir Kuzmino kartu nugyventi metai, analizuojami abiejų rašytojų kūriniai, įtaigiai aprašoma to meto buitis ir kūrybos atmosfera. Straipsnio autorius dažnai cituoja Kuzmino dienoraštį,⁴ kurį šis rašė visą gyvenimą. Dienoraštis neįtikėtinais atviras, tačiau aiškiai matyti, kad Kuzminas sąmoningai rašė ne vien sau, vertino tai kaip reikšmingą savo literatūrinės kūrybos dalį.

Jurkūno 100-ųjų gimimo metinių proga Sankt Peterburgo leidykla *Азбука* išleido jo prozos knygą „Netikusi kompanija“ (*Дурная компания*) – tai buvo pirmoji rašytojo knyga, išleista po 1923 m.⁵ Žurnale *Книжное обозрение* A. Ščiuplovas straipsnyje „Oro teatro skrajojantis olandas“⁶ su knygos sudarytojais V. Kondratjevu, P. Dmitrijevu, ir G. Morevu kalbasi apie Jurkūną kaip rašytoją, aptaria to meto kritikų atsiliepimus ir kontrastą tarp, Gildebrandt-Arbeninos žodžiais tariant, lengvų, besvorių, grakščių, sklidinų šviesos Jurkūno piešinių ir „sunkiasvorės“⁷ prozos.

Apie Jurkūno kaip dailininko kūrybą kritikos atsiliepimų išlikę labai nedaug. Šiek tiek informacijos galima rasti tekstuose, skirtuose grupei „13“, kurios veikloje dalyvavo Jurkūnas. Vienintelė išsamesnė studija – 1986 m. išleista M. Nemirovskajos

knyga „Grupės *Trylika* dailininkai“.⁸ Tai reprodukcijų albumo įžanga su trumpa istorine grupės „13“ apžvalga. Norėta parengti išsamesnę publikaciją, tačiau tuo metu rašyti apie represuotus asmenis dar nebuvo galima.

Kitas svarbus šaltinis – N. Plungian disertacija „Grupė 13 trečiojo–šeštojo dešimtmečio vidurio meno kontekste“.⁹ Autorė labai nuosekliai analizuoja grupės atsiradimo istoriją, tikslus, įtaką, kurią ši grupė padarė sovietmečio grafikai, aptaria skilimo priežastis ir kt.

Lietuvių kalba apie Jurkūną yra rašiusi Apoloniya Kalniūtė¹⁰ savaitraštyje *Literatūra ir menas*, ten išspausdinti ir keturi jos išversti į lietuvių kalbą Jurkūno apsakymai, keletas nuotraukų ir piešinių reprodukcijų.

Kuzminas dienoraštyje 1921 m. sausio 24 d. rašė: „Horoskopas parengtas. Genijaus ir šaunuolio gyvenimas, kupinas niekingų aistrų. Nelaimingi 7-ieji ir 9-ieji metai. Šlovė, bet nėra sėkmės. Kalėjimas. Pavojai... Jur(ai) kažkas negerai išeina pagal horoskopą. Dieve mano, kada visa tai baigs?“¹¹

Apie šį horoskopą, kurį Jurkūnui ir Kuzminui sudarė jų bičiulis literatas S. Paparigopulas, užsimena ir Gildebrandt-Arbenina: „Juros [ši vardą Juozapui Jurkūnui davė Kuzminas, surusinęs jo vardą ir pavardę – Jurij Jurkun – M. Ž.] horoskope buvo minima „įtaka miniai“, meilė muzikai ir menui, kalėjimo ar tremties grėsmė.“¹² Pasak jos, „Jura retai kalbėdavo apie praeitį. Keisti buvo jo tėvo ir motinos santykiai – tiksliau, kaip jis suprato tuos santykius. Kai kivirčių minutėmis tėvas šiurkščiai ją užsipuldavo, Jura skubėdavo ginti skriaudžiamos mamos, tačiau vėliau jis ėmė ginti tėvą (tiksliau jo atminimą). Nes ėmė suprasti, kad tėvas buvo teisybės.“¹³

Jurkūno ankstyvoji jaunystė prabėgo Vilniuje. Sprendžiant iš visko, šeima buvo labai neturtinga. Jo tėvas ir broliai anksti mirė. „Juros motina buvo atidavusi jį į kažkokį jėzuitų pensioną, ten mokyklai vadovavo labai rūstus pateris, kuris laikė Jurą be galo atžagariu ir užsispyrusiu, todėl elgdavosi su juo ypač

Juozapas Jurkūnas. Apie 1914 m

griežtai. Juros motina po tėvo mirties ištekėjo antrą kartą, norėjo, kad sūnus taptų kunigu ir melstųsi... už kitus vaikus, kurie buvo jau mirę. Jura pabėgo iš „vienuolyno“... Vėliau NKVD pažymoje Juros išsilavinimas buvo nurodytas kaip „žemiausias“.¹⁴

Jurkūnas susidomėjo teatru, su teatro trupe važinėjo po Rusijos ir Ukrainos miestus (jo teatrinis pseudonimas išsiskyrė įmantrumu – *Mongandri*). Kada Jurkūnas susipažino su Kuzminu, tiksliai nėra žinoma. Greičiausiai tai įvyko 1913 m. pradžioje. Pirmasis įrašas apie jį Kuzmino dienoraštyje atsirado 1913 m. kovo 3 d., tada Jurkūnas jau gyveno Peterburge. Mirus patėviui, pas jį iš Vilniaus persikėlė gyventi ir mama Veronika Ambrazevič. 1915 m. birželio 25 d. Kuzminas dienoraštyje rašė: „Jur(a)

atbėgo su nauju kostiumu [...] Buvo linksmas ir malonus. Nuėjome pas jį. Ten motina. Tai staigmena. Jur(a) verkė ir nežinojo, ką daryti. Ji siaubingai miela ir jauna, tačiau Jur(ai) bus sunku.“¹⁵

Tuo metu Jurkūnui buvo 17 metų, o Kuzminui – 41-eri. Po kurio laiko Jurkūnas su motina apsigyveno viename bute su Kuzminu, visas Jurkūno gyvenimas buvo glaudžiai su juo susijęs. Tačiau kūryboje jis ieškojo savojo kelio.

Galime tik spėlioti, kiek drąsos reikėjo turėti jaunuoliui, kad jis ne tik prisipažintų tikinčiai motinai apie savo meilę vyriškiui, beje, dvigubai vyresniam, bet ir nuspręstų persikelti kartu su ja iš Vilniaus į Peterburgą, kad apsigyventų pas mylimą draugą. Jaunasis Jurkūnas patikėjo savo likimą Kuzminui, o šis savo ruožtu nesuklydo pasirinkdamas tą, su kuriuo gyveno iki pat mirties.

Savo memuaruose Gildebrandt-Arbenina ne kartą pažymi: „Jura labai stipriai tikėjo Dievą“.¹⁶ Ir horoskope buvo užsiminta, kad „išganinga tikėti Dievą, kuris visada padės sunkiomis aplinkybėmis“.¹⁷ Beje, Kuzminas taip pat buvo giliai tikintis.

Jurkūnas gyveno istorinių lūžių laikais: Pirmasis pasaulinis karas (1914–1918), Vasario revoliucija ir Spalio perversmas (1917) Rusijoje, imperijos žlugimas, caro Nikolajaus II ir jo šeimos nužudymas (1918), bolševikų atėjimas į valdžią (1918), pilietinis karas (1918–1920), politinės sistemos pokyčiai SSRS, siejami su Lenino mirtimi (1924) ir Stalino atėjimu į valdžią... Visi šie įvykiai vienaip ar kitaip palietė Jurkūno ir jo draugų gyvenimą.

Jurkūną pirmą kartą areštavo 1918 m. Jis figūravo poeto Leonido Kanegisero (1896–1918), kuris 1918 m. rugpjūčio 30 d. nušovė Petrogrado ČK pirmininką Moisiejų Urickį, byloje. Tada buvo areštuota daugybė žmonių. Kanegiseras buvo nuolatinis Kuzmino ratelio lankytojas, todėl į čekistų akiratį pateko ir Jurkūnas. Tris mėnesius išbuvęs kalėjime (jam grėsė sušaudymas), Jurkūnas tąsyk buvo paleistas. Kuzminas labai jaudinosi dėl savo jaunojo bičiulio. Nes jau tada prasidėjo iki tol neregėtos represijos. Keršydami už Urickio nužudymą, vien Kronšta-

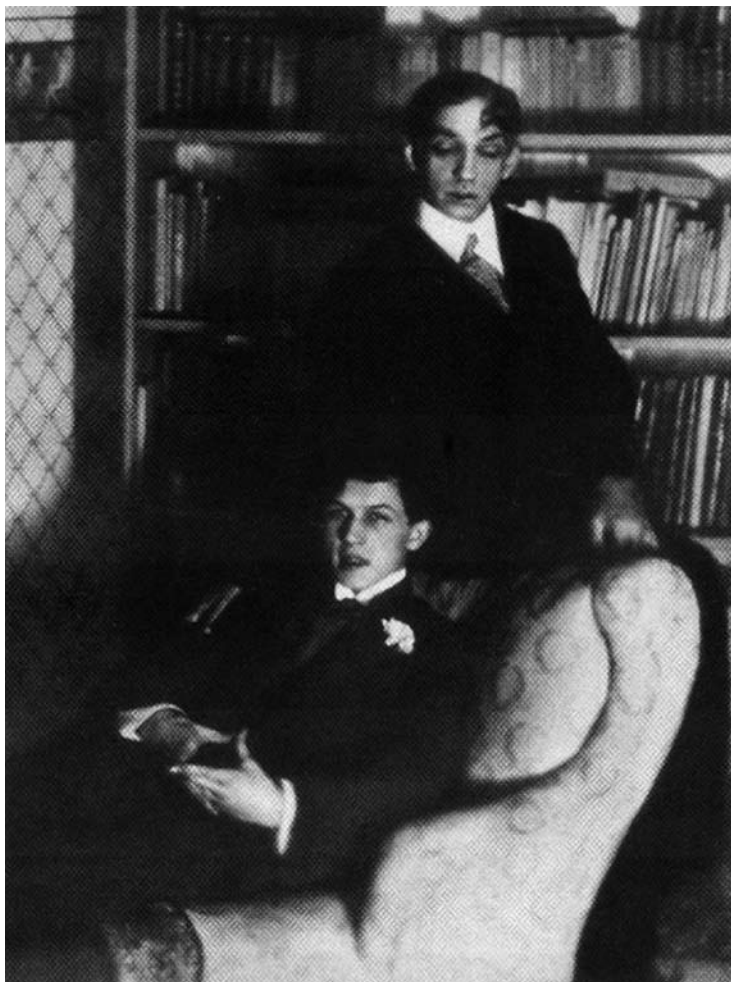
te čekistai sušaudė daugiau kaip 500 žmonių, nuskandino dvi baržas su karininkais. Jų lavonus, surištus po du, po tris, vanduo dar ilgai išplukdydavo į krantą. Liudytojai pasakoja, kad Kronštate kalėjusius žmones išrikiavo į eilę, liepė išsiskaičiuoti ir kas dešimtas buvo sušaudytas. Tarp jų – ir 84 metų šventikas Aleksijus, kuris, būdamas devintas, pasikeitė vietomis su jaunu kaliniu ir išgelbėjo jam gyvybę. Prisimindamas tuos šiurpius įvykius, Kuzminas 1925 m. parašė Jurkūnui skirtą eilėraštį „Kronštate nuskandino baržas“:

*Баржи затопили в Кронштадте,
Расстрелян каждый десятый, —
Юрочка, Юрочка мой.
Дай Бог, чтоб Вы были восьмой.
Казармы на затопленном взморье,
Прежний, я крикнул бы: «Люди!»
Теперь молюсь в подполье,
Думая о белом чуде.*

*Kronštate nuskandino baržas, / Sušaudytas kas dešimtas, – / Juročka, Juročka mano,
/ Duok Dieve, kad Jūs būtumėt aštuntas. / Kareivinės užtvindytam pajūry, / Anksčiau aš būčiau sušukęs: „Žmonės!“ / Dabar slapta meldžiuosi, / Laukdamas balto stebuklo.*

Kodėl Kuzminas rašė: „Duok Dieve, kad Jūs būtumėt aštuntas“, o ne devintas? Matyt, nujautė, kad ir Jurkūnas būtų galėjęs su kuo nors susikeisti vietomis...

1931 m. Jurkūno bute Rylejevo g. 17–9 buvo atlikta krata. GPU (Valstybinė politikos valdyba) konfiskavo jo kolekcijas, rankraščius ir piešinius, kurie buvo įvertinti kaip pornografiniai, ir tris Kuzmino dienoraščių sąsiuvinius. Po keleto dienų (rugšėjo 31-ąją) Jurkūną iškviatė į GPU ir privertė pasirašyti raštą, kad sutinka būti informatorium. Kuzminas dienoraščiuose aprašė tas nerimo dienas: „Jur(a) kažkaip keistai elgiasi, jam lyg protas pasi-

Juozapas Jurkūnas ir Michailas Kuzminas. Apie 1914 m.

maišė. Žinoma, jis sukrėstas ir dar neatsipeikėjo, bijo atsipeikėti, nes baiminasi provokacijos.“¹⁸ Po pirmosios kratos jie abu pasirašė pasižadėjimą, kad šį faktą laikys paslapyje. Jurkūnas buvo verčiamas slėpti nuo visų ir apsilankymą GPU, vis dėlto lapkričio 4 d. jis papasakojo apie tai Kuzminui. „Jur(a) po truputį atgyja nuo savo beprotybės. Tik dabar aš supratau jos priežastį. Jį vers tapti informatoriumi.... Teks man važiuoti į Maskvą.“¹⁹ Ir nedelsdamas išvyko. Padedamas Lilios Brik, kurios bute rinkdavosi ne tik literatai, bet ir GPU tarnautojai, tarpininkaujant GPU pirmininkui Viačeslavui Menžinskiui,

Olga Gildenbrandt-Arbenina. XX a. ketvirto dešimtmečio vidurys

su kuriuo 1905 m. kartu debiutavo „Žaliojoje eilėraščių ir prozos rinktinėje“, Kuzminas dėjo pastangas išvaduoti Jurkūną iš GPU gniaužtų. Praleidęs Maskvoje beveik dvi savaites, jis vis dėlto pasiekė, kad Jurkūną paliktų ramybėje.

Dienoraštyje 1931 m. rugsėjo 14 ir 20 d. Kuzminas rašė: „Ko iš jo nori? moralinės mirties? kad išsektų fiziškai? Ir taip jau beveik neberašo. Surado išeitį – piešimą, ir čia smūgis. Sveikata jo nekokia. Kaip jis ištveria? Su jo jautrumu.“ „Širdis paplūsta krauju, kai Jur(os) klausinėja apie jo piešinius. Kai

viską iš jo atėmė, kokios gali būti kolekcijos. O reikia apsimesti, kad nieko neatsitiko!“²⁰

1931 m. pabaigą paženklino ir kiti sukrėtimai, buvo suimti ir ištremti iš Leningrado artimi Jurkūno ir Kuzmino bičiuliai – Daniilas Charmsas, Aleksandras Vvedenskis, Igoris Bachterevas.

1933 m. rudenį, galbūt baimindamasis naujų kratų, be to, siekdamas pagerinti savo materialinę padėtį ir kartu atsiliepdamas į Valstybinio literatūros muziejaus direktoriaus Vladimiro Bonč-Brujevičiaus kreipimąsi į rašytojus, Kuzminas pardavė Literatūros muziejui savo dienoraščius už 20 tūkstančių rublių. Deja, iš muziejaus dienoraštis iškart pateko į Lubianką, kur jo užrašus ėmė kruopščiai studijuoti čekistai. Mat 1933–1934 m. SSRS prasi-dėjo netradicinės seksualinės orientacijos asmenų persekiojimai, 1934 m. tai buvo įtvirtinta SSRS Baudžiamajame kodekse. Valdžia užsimojo kovoti su bet kokiais nonkonformizmo apraiškomis (tas pats tuo metu vyko ir Vokietijoje), be to, ieškota naujų formų kitaip mąstantiems asmenims persekioti. Ta dingstimi buvo areštuota tūkstančiai žmonių. Nusirito savižudybių Raudonojoje armijoje banga. Be galo atviri Kuzmino dienoraščiai galėjo būti panaudoti kaip šaltinis nustatyti netradicinės orientacijos asmenis, nes būtent tuo metu tų užrašų pareikalavo GPU slaptojo politikos skyriaus viršininko pavaduotojas. Į muziejaus fondus dienoraštis (ne visas) buvo grąžintas tik daugiau nei po šešerių metų, 1940-ųjų kovo 5 d.

1938 m. naktį iš vasario 3-iosios į 4-ąją Jurkūnas buvo areštuotas trečią kartą. NKVD jis figūravo Benedikto Livšico byloje Nr. 35610 – antikomunistinių rašytojų grupuočių steigimas Rašytojų sąjungos Leningrado skyriuje. 1938 m. rugsėjo 20 d. „už dalyvavimą antisovietinėje protrockistinėje teroristinėje ir diversinėje kenkėjų organizacijoje“²¹ Jurkūnas buvo nuteistas sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas „nedelsiant“,²² naktį į 1938 m. rugsėjo 21 d. Kaip įprasta tokiais atvejais, artimiesiems buvo pranešta, kad suimtas nuteistas „dešimčiai metų kalėjimo be teisės susirašinėti“.²³ Jurkūno motina mirė tų metų

pavasari, bet vargu, ar kaliniui buvo pranešta apie jos mirtį. Kur Jurkūnas palaidotas, tiksliai nežinoma, manoma, kad Levašovo dykvietėje, esančioje apie dvidešimt kilometrų į šiaurės vakarus nuo Sankt Peterburgo centro, nes būtent ten laidodavo 1937–1938 m. represijų aukas.

Po to, kai Jurkūnas buvo sušaudytas, 1938 m. spalio 8 d. NKVD konfiskavo Jurkūno rankraščius ir jam priklačiusį Kuzmino archyvą. Tada dingio ir daugelis Jurkūno piešinių, ir paskutinis literatūros darbas – prisiminimai apie Vladimirą Majakovskį. Pasak Gildebrandt-Arbeninos, Jurkūnas „palaikė gerus santykius su V. Majakovskiu, tačiau juos vienijo daugiau ne dailės, o literatūros dalykai“.²⁴

Jurkūno kūrinių ir archyvo likimas po jo mirties

Gildebrandt-Arbenina nebuvo oficiali Jurkūno žmona. Galbūt ta aplinkybė padėjo jai išvengti represijų ir ji gyveno 40 metų ilgiau už savo mylimąją, kurio atminimą saugojo visą gyvenimą. 1946 m. vasario 13 d., dar vis nežinodama, koks likimas jį ištiko, Gildebrandt-Arbenina parašė Jurkūnui paskutinį laišką, kupiną liūdesio ir nevilties.

„Juročka mano, rašau Jums, nes galvoju, kad ilgai nebeišgyvensiu. Aš myliu Jus, tikėjau Jumis ir laukiau Jūsų daug metų. Dabar mano jėgos išseko. Aš daugiau nebelaukiu mūsų susitikimo. Labiausiai noriu sužinoti, kad Jūs gyvas, ir tada numirti. Būkit laimingas. Pasistenkite išgarsėti. Prisiminkite mane. Nebarkite. Aš padariau viską, ką galėjau... Aš galvoju apie Jus visą tą laiką. Aš bijojau ir uždraudžiau sau įsivaizduoti realų gyvenimą, realų susitikimą. Tačiau meldžiausi už Jus, prisimindama Jūsų būrimą – ir savo, ir Jūsų horoskopą...“ (Atsiminimuose ji rašo, kad Jurkūnas kartą susitiko žymų hipnotizuotoją, kuris, susidomėjęs jo rankomis ir veidu, pakvietė už-eiti ir, žiūrėdamas į veidrodį, pasakojo apie jo praeitį ir išbūrė ateitį. Praeitį buvusi nusakyta gana tiksliai, Jurkūnas prisiminęs pamirštus kraštovaizdžius ir žmones. Paskui jis matęs save einantį per tamsų lauką, su kepure, pirmą toje rikiuotėje. Kelias buvęs

baisokas, tačiau jis, atsigręžęs į bendrakeleivius, nusišypsojęs. Jam taip pat buvę pasakyta, kad bus momentas, kai vyks teismas, jis būsiąs visiškai vienas, ir niekas negalės jam padėti.²⁵) Toliau laiške rašoma: „Mama pardavė pianiną ir nupirko Jums Jūsų mėgstamo rudo atspalvio atraizą. Aš suadžiau visas Jūsų kojines ir pripirkau naujų – visą lagaminą...“²⁶

O Jurkūno tada jau aštuonerius metus nebebuvo tarp gyvųjų...

Laiške Gildebrandt-Arbenina pasakoja, kad 1941 m., likus mėnesiui iki karo pradžios, sesuo įkalbėjo ją vykti į Tagilą, kur tuo metu buvo jų motina. Prieš išvykdamą, lagaminus su brangiausiais daiktais ir dokumentais atidavusi savo pažįstamai J. Šadrinai, kuria pasitikėjo kaip tikra seserimi. Abi moteris vienijo bendras skausmas: Gildebrandt-Arbenina nieko nežinojo apie Jurkūno likimą, o Šadrina sielvartavo dėl sūnaus, kuris buvo uždarytas į kalėjimą. Viename iš lagaminų Gildebrandt-Arbenina sudėjo geriausius savo ir Jurkūno piešinius, litografijas ir madų kolekcijas, Kuzmino dienoraštį, nuotraukas, Gumiliovo laiškus, Jurkūno dokumentus. Tačiau per blokadą Šadrina tų daiktų neišsaugojo, o vėliau nieko nedarė, kad padėtų bent dalį jų surasti, esą net neatsiprašė. Gildebrandt-Arbenina laiške užsimena: „Ji žinojo, kad tai man ir Jums siaubingai brangu, kad tai ir pinigai, ir praeitis, ateitis ir džiaugsmas: man regisi, kad mūsų laiškuose ir mūsų paveikslėliuose – mūsų kraujas, gyvas ir karštas, man atrodo, kad jeigu aš prie jų prisiliesčiau, pamatyčiau juos, man iškart pasidarytų šilta ir džiugu, ir vėl norėčiau gyventi [...] Visa tai žuvo... Aš tikriausiai beprotė, bet man atrodo, kad ta moteris išmetė į ugnį (arba pro langą, arba į vandenį, arba po kulkosvaidžiais) mūsų kūdikį. [...] Aš tai saugojau dėl Jūsų labiau negu dėl savęs. Ir patikėjau jai, kaip seseriai, o ji prarado [...] S a v o sūnų surado [J. Šadrinos sūnus buvo suimtas 1937 m. „tiriant“ I. Lichačiovo bylą, 1940 m. išleistas į laisvę, bet 1945 m. vėl areštuotas ir nuteistas 7 metams kalėti lageryje, – M. Ž.], o mano, mūsų išmetė kaip šlamštą“.²⁷

Jau gilioje senatvėje Olga parašė Jurkūnui skirtą eilėraštį:

*Мой бедный Мальчик,
Ты стал мне Сыном,
Неясным смыслом
Прощальных дней.
А был мне Братом,
Во тьме – Вергилием
Не знавшей счастья
Любви моей.*

*Mano mielas Berniuk,/ Tu tapai man Sūnum,/ Ne-
aiškia prasme/ Atsisveikinimo dienų./ O buvai man
Brolis,/ Tamsoje – Vergilijus/ Nepažinusios laimės/
Mano meilės.*

Jurkūno kūrinių tematika

Portretai, pasivaikščiavimai po miestą ir gamtoje, madų eskizai, žanrinės scenos, aktai ir mauduoliai – pagrindinės dailininko temos.

Jurkūno piešiniai atitinka meno principus, kuriuos straipsnyje „Ekspresionizmo patosas“ aprašė Kuzminas: „Ekspresionistams vienas svarbiausių punktų – raiškos intensyvumas. Lakoniškumas, atvirumas, besikaitaliojantis su išraiškos pakilumu, beveik natūralizmas, priartėjantis prie cinizmo, pramaišiui su pakylėtu, metafiziniu abstraktumu“.²⁸

Jurkūnas maksimalaus išraiškingumo siekė ir literatūroje, ir dailėje, kai piešė arba prozos kūriniuose aprašė savo dažnus pasivaikščiavimus, elito gyvenimo scenas, nes pats priklausė margai Peterburgo bohemei.

Vienas ryškiausių ir dominuojančių jo dailės motyvų buvo moters įvaizdis – tai savotiškas moteriškumo simbolis, kuriuo tapo dailininko mylimoji Olga.

Jurkūno piešiniuose figūros vaizduojamos be individualių bruožų ir anatomijos ypatumų – mažytė galva, ilgas kaklas, plona talija, platūs moteriški klubai, ilgos lieknos kojos. Vyrus jis dažniausiai vaizdavo tik kaip foną, o ne kaip savarankiškus personažus.

Kartais jis pabrėžia kontrastą – moteris vaizduoja patrauklias, simpatiškas, paslaptinas, o šalia esantiems vyrams suteikia karikatūriškų bruožų. Antai piešinio „Aukštoji visuomenė“ kompozicijos

centre – moteris su dekoltuota spalvinga suknele, koketiškai atsigręžusi į tris vyrus, bet jų matome tik profilius su neproporcingai didelėmis apvaliomis nosimis ir akių taškais.

Jurkūno piešiniams būdingas groteskas, tačiau jis niekada šiurkščiai nesityčioja iš savo personažų, greičiau jau juos poetizuoja, mėgaujasi koketavimo, pažinčių scenomis.

Kita svarbi Jurkūno kūrybos dalis – poriniai ir grupiniai portretai. Jis sukūrė ne vieną tokių „porų“ seriją. 4-ojo dešimtmečio pradžia datuojami lakoniški piešiniai „Dvigubas portretas. Vyras ir moteris“, „Rusvaplaukė moteris ir vyras mėlynu kaklaraiščiu“ sukurti pieštuku, esminius personažų bruožus perteikia gyva išraiškinga linija.

Jurkūnui svarbus tuščios ir užpildytos lapo erdvės santykis. Piešiniuose „Pora gatvėje“, „Dviese parke“ dailininkas paryškino siluetus tušu ir pieštuku, vaizdą papildė paslaptingu kraštovaizdžiu, plačiais akvarelės potėpiais sukūrė erdvės ir gilumos iliuziją, nesigilindamas į detales ir smulkmenas.

Ypatingą vietą užima paties Jurkūno autoportretai su Gildebrandt-Arbenina. Įspūdingas tokio portreto pavyzdys yra 1937–1938 m. datuojamas piešinys nestandartiniame popieriaus lape – apatinis kraštas nukirptas įstrižai, nėra viršutinio dešiniojo kampo. Gildebrandt-Arbeniną dailininkas pavaizdavo su raudona prigludusia suknele ir marga skarele rankose. Moters figūra neanomiška – neproporcingai maža galva, į šalis plačiai išskėstos rankos ir stilizuota koja, koketiškai kyšanti pro suknelės skeltuką. Ji tarsi šoka priešais stotinę vyro figūrą. Jurkūnui gerai pavyko perteikti nerūpestingo flirto ir koketavimo nuotaiką.

Vyrai dailininko portretuose dažnai įgauna moteriškų bruožų. Dėmesį patraukia raudona ar rožinė spalva akcentuojamos lūpos, judesių ir pozų gracingumas.

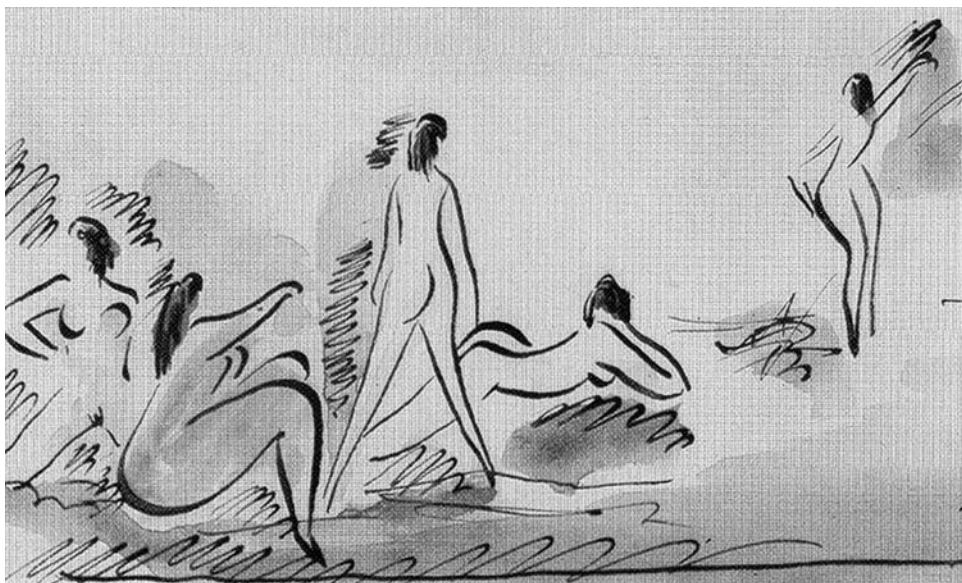
Kaip grupinių portretų pavyzdį galima paminėti piešinius „Pažintis“, „Trys damos su skrybėlaitėmis“, „Trys damos“, „Trys merginos su maudymosi

kostiumėliais“, „Susitikimas“ ir kt. Piešinyje „Trys damos su skrybėlaitėmis“ grakštūs ir lengvi siluetai užima didžiąją lapo dalį, pūstų sijonų klostes ir skrybėles ant galvų paryškina mėlynos, žalios, raudonos ir rožinės spalvų dėmės akvarele ir spalvotais pieštukais. Šis piešinys labai tapybiškas, dailininkas drąsiai kloja spalvų sluoksnius.

Apie 1931 m., eksperimentuodamas su lučizmu, Jurkūnas piešė šokančius ir vaikščiojančius žmones.

Judesį jis perteikia staigiai užaštrindamas kampus, linijos beveik abstrakčios, susipynusios. Figūros – tai sanauja spindulių, sklindančių iš šviesos šaltinio. Siluetus pagyvina lengvi spalvoto pieštuko ar akvarelės brūkštelėjimai. Ryškus pavyzdys – „Šokantieji“. Pirmame plane dvi moterys ir du vyrai. Judesys perteiktas vos keliomis linijomis – vienos iš jų tolygios ir grakščios, kitos laužytos ir aštrios. Tų figūrų fone – trys mažos geltonai, mėlynai ir juodai nudažytos šokančiųjų figūros. Tokiu neįprastu būdu Jurkūnas sukūrė pirmąjį ir antrąjį planus, perteikė gilią erdvę, šokio judesio įspūdį.

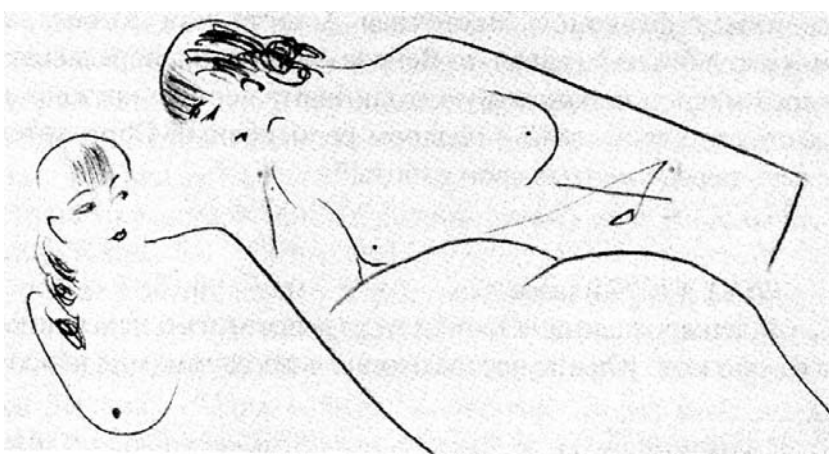
Maksimalaus lakoniškumo Jurkūnas pasiekė serijose „Nuogiejai“ ir „Mauduolės“. Nuogos figūros vaizduojamos be anatominio ir individualių ypatybių, dažnai ir be veidų. Modelių pozos atviros, tačiau dailininkas figūrų netipologizuoja. Tuo jis išreiškia meilę natūrai. Apnuogintas moterų figūras matome ir žanrinėse scenose. Iš pradžių Jurkūnas nupiešia nuogą modelį, o paskui „aprengia“ jį akvareliška permatomais drabužiais.

Juozapas JURKŪNAS. Be pavadinimo. Fragmentas. Popierius, akvarelė, tušas. XX a. ketvirtas dešimtmetis.

Piešinys „Miegamajame“ rodo Jurkūno kaip pasakotojo talentą – dailininkas leidžia žiūrovams patiems įsivaizduoti scenos finalą. Nuoga moters figūra atgręžta į žiūrovus nugarą. Priešais ją lovoje ant pilvo guli antklode užsiklojęs nuogas vyras. Kambario interjeras perteiktas vos keliais brūkštelėjimais. Piešinys nepaprastai lakoniškas – tik kelios linijos pieštuku.

Svarbiausia Jurkūno kūrybos dalis – Gildebrandt-Arbeninos portretai. Dailininkas tarsi ieško

Juozapas JURKŪNAS. Piešinys. Popierius, tušas. XX a. trečias-ketvirtas dešimtmetis.

Juozapas Jurkūnas piešia bute Rylejevo gatvėje 17-9. Leningradas. Apie 1930 m.

tinkamiausio rakurso, o gal tiesiog gėrissi mylima moterimi, perteikdamas jos veidą vienur lengva užuomina, užčiuopdamas tik svarbiausius bruožus, kitur profiliu, dar kitur piešia ją visu ūgiu, kaip grakščią puošėivą su skrybėlaite vėjuotu oru prie upės arba rusų poniją su aukšta kepure cerkvės fone, arba užsisvajojusią klajoklę kalnų fone, suteikdamas Gildebrandt-Arbeninai rytietišką bruožų.

Ankstyvieji portretai perteikti daugybe brūkšnių pieštukais ir spalvotais akvarelės ploteliais, jie gerokai kruopštesni ir remiasi daugiau šviesa ir spalva, negu linija, nors vėlesniems Jurkūno kūriniais tas nebūdinga. Būtent lakoniškas piešinys – pagrindinė dailininko raiškos priemonė. Kadaiše Osmerkinas žavėjosi: „Jura! Kokia taisyklinga ir drąsi tavo linija!“ O Jurkūnas su jam būdingu šmaikštumu į tai atsakė: „Saša, aš juk ne lavonus piešdamas mokiausi!“²⁹

Visų Jurkūno portretų kompozicija skirtinga, figūros harmoningai įkomponuotos. 1923–1927 m. piešiniai – daugiausia kontempliatyvūs Gildebrandt-Arbeninos portretai, kuriuos galima priskirti įspūdžių menui. Ma-

niera, kuria atliktas 1924 m. Gildebrandt-Arbeninos portretas, primena vėlyvąją Amedeo Modiglianio kūrybą – vaizdas perteiktas plokštumoje, figūra pavaizduota iki juosmens, galva šiek tiek palenkta į dešinę, veidas ovalus, veido bruožai stilizuoti, kaklas perdėtai ilgas. Figūrą įrėmina arka. Šio piešinio koloritas nebūdingas kitiems Jurkūno kūriniais – čia jis pasirinko tamsias, tirštas spalvas: violetinė, žalia, ochra ir mėlyna dengia visą lapo paviršių.

3-iojo dešimtmečio pabaigoje – 4-ojo pradžioje dailininkas pamažu atsisa-

kė spalvų ir detalių pertekliaus. Gildebrandt-Arbeniną ėmė vaizduoti be fono detalių, dažniau piešė jos portretą iki pečių. Tokie du 1927 m. piešti portretai. Juose dailininkas stengiasi išgauti maksimalų išraiškingumą. Viena iš portretų grakštų judesį paryškina įstriži potėpiai akvarele sausu teptuku ant modelio skrybėlaitės, šukuosenos ir drabužių klosčių. Jurkūnas čia dar labiau stilizuoja veido bruožus, atsisako natūralistiško atvaizdo, tarsi bandydamas surasti lakonišką jos įvaizdžio simbolį – maža galva, ilgas kaklas ir pusiau besišypsanti lūpos.

4-ojo dešimtmečio viduryje Jurkūno piešiniuose Gildebrandt-Arbenina „tampa suaugusi“ – iš jos įvaizdžio dingsta naivumas ir koketiškumas.

1937–1938 m. portretuose *įspūdžio menas* tapo *išraiškos menu*. Jurkūnas sukūrė stilizuotą, išgrynintą, kanonišką, todėl amžiną savo mylimosios atvaizdą, pasiekęs maksimalios stiliaus ir išraiškos vienovės. 1937 m. datuojamas Gildebrandt-Arbeninos portretas ypač lakoniškas – nupieštas vos keliomis linijomis tušu ir akvarele. Naudodamas plunksną ir teptuką, dailinin-

kas išgavo didžiulį linijų kontrastą. Ovalus veidas, ilgas kaklas, mažos raudonos lūpos. Apvalios skrybėlaitės, kuri valiūkiškai užsmakta ant vienos akies, ir palto apykaklės faktūrą paryškina pilkos įstrižos akvarelinės linijos.

Tuo pat metu Jurkūnas sukūrė ir nemažai griežtų grafiškų darbų juodu tušu. Gildebrandt-Arbenina taip įvertino savo portretus: „Aš dievinu tapybą, tačiau mano portretai (sukurti Juročkos), kaip ir Mandelštamo eilėraščiai apie mane, – geriau perteikia mano sielą nei mano pačios paveikslėliai.“³⁰

Jurkūnas buvo puikus meno žinovas – daugelis jo draugų menininkų, be abejo, darė jam įtaką, tačiau jis „apie viską turėjo savo nuomonę“.³¹ Dailininkas pats ieškojo siužetų ir meninės išraiškos būdų. Pirmuosiuose kūriniuose jam artimesnė realistinė maniera, ankstyvuosiuose piešiniuose dar nėra tos stilistinės vienybės, kokią jis pasiekė 4-ojo dešimtmečio pradžioje. To laikotarpio piešiniai nepaprastai ritmingi: dailininkas drąsiai išdėsto pauzes ir intervalus, išryškindamas juos švariomis, neuždažytomis lapo vietomis, kurias keičia ryškios, išraiškingos, beveik abstrakčios dėmės.

Ritmiškumas, užtikrintas, greitas, lakoniškas piešinys, subtili spalvų gama nuo beveik permatomos iki sodrios, vaizdo stilizavimas – visa tai Juozapo Jurkūno kūrinius daro savitus ir nepakartojamus. Jo individualų braižą sunku supainioti su kieno nors kito. ■

Rengdama publikaciją naudojausi ir naujausia knyga „Юрий Юркун. Графика из собрания музея Анны Ахматовой в Фонтанном Доме“. Санкт-Петербург: *Вита нова*. 2010. Вступительная статья: С.А. Бобкова. „Юрий Юркун. Очерк жизни и творчества“. 2009.

¹ О. Н. Гильдебрандт-Арбенина, Девочка, катящая серсо. Москва: *Молодая гвардия*. 2007. С. 294.

² Ten pat.

³ А. Шаталов, Предмет влюбленных междометий// *Вопросы литературы*. 1996. № 6.

⁴ М. А. Кузмин, Дневник 1905, 1906, 1907. Санкт-Петербург: *Издательство Ивана Лимбаха*. 2000. М. А. Кузмин, Дневник 1908-1915. Санкт-

Петербург: *Издательство Ивана Лимбаха*. 2005. М. А. Кузмин, Дневник 1934 года. Санкт-Петербург: *Издательство Ивана Лимбаха*. 2007.

⁵ Ю. Юркун, Дурная компания. Санкт-Петербург: *Терра-Азбука*, 1995.

⁶ А. Щуплов, Летучий голландец воздушного театра// *Книжное обозрение*. 1995. № 24.

⁷ О. Н. Гильдебрандт-Арбенина, Девочка, катящая серсо. Москва: *Молодая гвардия*, 2007. С.190.

⁸ М.Немировская, Художники группы «Тринадцать». Москва: *Советский художник*, 1986.

⁹ www.sias.ru.

¹⁰ А. Kalniūtė, Duok Dieve, kad Jūs būtumėt aštuntas...// *Literatūra ir menas* Nr. 3199. 2008-07-18.

¹¹ А. Шаталов, Предмет влюбленных междометий// *Вопросы литературы*. 1996. № 6.

¹² О. Н. Гильдебрандт-Арбенина, Девочка, катящая серсо. С. 182.

¹³ Ten pat, p. 191.

¹⁴ Ten pat p. 294.

¹⁵ М. А. Кузмин, Дневник 1908-1915. Санкт-Петербург: *Издательство Ивана Лимбаха*. 2005. С. 543.

¹⁶ О. Н. Гильдебрандт-Арбенина, Девочка, катящая серсо. С. 194.

¹⁷ Ten pat, p. 182.

¹⁸ А. Шаталов, Предмет влюбленных междометий // *Вопросы литературы*. 1996. № 6.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Ten pat.

²¹ О. Н. Гильдебрандт-Арбенина, Девочка, катящая серсо. Москва: С. 293.

²² Ten pat.

²³ Ten pat, p. 294.

²⁴ М. А. Немировская, Художники группы «Тринадцать». Москва: *Советский художник*. 1986. С. 202.

²⁵ А. Kalniūtė, Duok Dieve, kad Jūs būtumėt aštuntas...// *Literatūra ir menas*, Nr. 3199. 2008-07-18.

²⁶ О. Н. Гильдебрандт-Арбенина, Девочка, катящая серсо. С. 200.

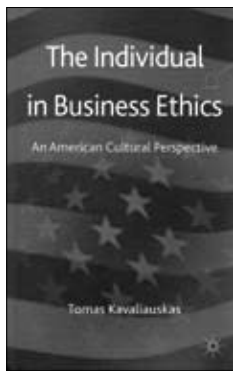
²⁷ Ten pat, p. 205–206.

²⁸ www.ec-dejavu.ru.

²⁹ О. Н. Гильдебрандт-Арбенина, Девочка, катящая серсо. С. 84.

³⁰ Ten pat, p. 208.

³¹ Ten pat, p. 185.

Almantas SAMALAVIČIUS

FILOSOFO ŽVILGSNIU Į VERSLĄ IR JO ETIKĄ

Tomas Kavaliauskas. *The Individual in Business Ethics: An American Cultural Perspective*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. 201 p.

Lietuvos humanitarai ir socialinių mokslų atstovai dar palyginti retai sulaukia užsienio ar tarptautinių leidyklų dėmesio ir išleidžia knygas anglų kalba, kuri, norime to ar nenorime, yra pagrindinė tarptautinės komunikacijos, visavertės idėjų apykaitos ir galiausiai Vakarų (o gal net platesnės pasaulio dalies) profesinių ir akademinių sluoksnių pripažinimo sąlyga. Nors tokių knygų išleidžiama vis daugiau – o tai rodo, kad Lietuva sugeba brandinti autorius, pajėgius kalbėti adekvačia šiuolaikinio mokslo kalba, – esminio proveržio šioje srityje dar teks palūkėti. Kita vertus, jokia paslaptis, kad kelias, kurį tenka įveikti norint pakliūti į solidžias tarptautines leidyklas, nėra lengvas, tenka nemenkai paplušėti, kad leidėjai ir jų pasitelkti kvalifikuoti recenzentai patikėtų, jog kokiame nors Europos pakraštyje ne gimtąja, o anglų kalba parašytas veikalas vertas būti išleistas, nes gebės sudominti profesionalius, todėl itin reiklius skaitytojus. Posovietinės Europos dalies tyrinėtojiui tai kartu ir reikšminga galimybė neužsidaryti tarp keturių sienų kartu su savąja dažniausiai maža referentine grupe, bet pasitikrinti, ar jo plėtojami diskursai gali rungtyniauti su anglakalbių tyrinėtojų mokslinė kompetencija, su šioje erdvėje, diktuojančioje tyrimų madas ir tendencijas, įprastais ir nusistovėjusiais reikalavimais analizės ir interpretacijų lygiui, savo srities literatūros

išmanymui, ar yra pajėgūs pasiūlyti jei ne naujas tyrimų perspektyvas, tai nors perspektyvius neordinarius tyrimų ir interpretacijų rakursus. Ne paslaptis, kad net ir visame pasaulyje platinamų akademinių knygų tiražai kuklūs (tik išimtiniais atvejais perkopia tūkstantį ar daugiau egzempliorių), tad šansai, kad išleista knyga autoriui atneš kokį nors apčiuopiamą pelną tokie pat „dideli“, kaip tikimybė loterijoje išlošti aukso puodą.

Filosofui ir kultūros analitikui Tomui Kavaliauskui, šiuo metu tęsiančiam prasingus posovietinės erdvės tyrinėjimus podoktorantūros stažuotėje ir jau išleidusiam puikų esė ir publicistikos rinkinį lietuvių kalba krikščionybės, vartotojiškumo ir verslo temomis, tokį kelią įveikti pavyko. Jo pastangų rezultatas – monografija „Individas verslo etikoje“, kurią išleido gerai žinoma Jungtinių Valstijų ir Anglijos leidykla *Palgrave Macmillan*. Pirmąją Tomo Kavaliausko knygą anglų kalba palydi palankus ir itin dalykiškas jo vyresnio kolegos, Helsinkio universiteto docento, Skandinavijos areale gerai žinomo filosofijos tyrinėtojo Olli Loukolas įvadas. Loukola rašo, kad Kavaliauskas „pateikia naują požiūrį, naują konceptualizavimo aparatą, kuris leidžia pamatyti, analizuoti ir suprasti svarbiausius verslo etikos klausimus nauju, visiškai kitokiu rakursu. Tarp tų klausimų ypač svarbi institucinės ar korporacinės ga-

lios prigimtis, individualios moralės pagrindai, jų kultūrinių konvencijų ir konstrukcijų ištakos.“

Monografiją sudaro dvi dalys – pirmojoje autorius aptaria verslo etikos ištakas ir raidos tendencijas, antrąjoje – konceptualiai nagrinėja įvairius verslo etikos klausimus, susijusius su individualiomis moralinėmis vertybėmis. Neatsitiktinai monografija turi paantraštę „Amerikietiška kultūros perspektyva“, nors joje svarstomos daugiausia Europos šalių (tarp jų Rusijos) autorių idėjos. Protestantiškoji etika, kuria remiasi dauguma šiuolaikinio verslo etikos teorijų, susiformavo ir tvirtas šaknis įleido kitapus Atlanto, tačiau šis vakarietiškos krikščionybės produktas vis dėlto buvo importuotas iš Europos. Knygos autorius bando išsiaiškinti, ar individo moralinė vertė priklauso nuo jo kaip „žmogiškojo ištekliaus“ statuso ir korporacinio turto dalies. Šiuo atžvilgiu jam itin rūpi santykiai tarp žmogiškųjų išteklių vadybos ir utilitarinės etikos, jis bando suprasti, kaip efektyvi organizacinė struktūra įtraukia individą. Kelia klausimą, ar moralinė individo vertė priklauso nuo protestantiškosios darbo etikos (tokią koncepciją kadaise sukūrė Maxas Weberis). Ne mažiau svarbu ištirti, ar moralinė asmens vertė priklauso nuo to, kas vadinama „gyvenimo politika“, verslo institucijų ideologija ir kt.

Kavaliauskas aptaria klausimus, susijusius su verslo etikos institucionalizacija JAV. Svarsto, kaip ir kodėl suklestėjo protestantų (ypač puritonų) etika, kas lėmė, kad verslo etika atitrūko nuo klasikinės aristoteliškosios dorybių etikos. Analizuoja santykį tarp kantiškosios (dar viena klasikinė mąstymo tradicija) ir verslo etikos, jam svarbi utilitarinės ir verslo etikos sąveika, kuri paskatino rasti šiuolaikiniame versle vis labiau išsiskiriančią „korporatyvinę socialinę atsakomybę“. Autorius sugėba nuo filosofinių idėjų ir teorinių koncepcijų motyvuotai pereiti prie šiuolaikinių etinių principų, kuriuos deklaruoja stambios korporacijos (pavyzdžiui, *Shell*) ir kurie jau yra tapę institucinės veiklos praktika. Nagrinėdamas „gyvenimo politikos“ ir ideologijos keliamas etines problemas, Kavaliauskas remiasi sociologo Anthony'o Giddenso išskleista samprata, o ideologiją interpretuoja pagal socialinio antropologo Louis

Dumont'o prielaidas, subtiliai aptardamas ir jo pažiūrų kritiką. Neišleidžama iš akių ir „antiinstitucinė etika“, pavyzdžiui, karo Vietname laikais JAV susiformavusi hipių ideologija. Gaila, kad nagrinėdamas šią temą autorius labiau rėmėsi intuityviais apibendrinimais, kolektyvinės ideologijos vaizdiniais, vieno ar kito kūrėjo laikysena, užuot nagrinėjęs šio sąjūdžio ideologų koncepcijas – vien Herberto Marcuse'o su probėkšmais pristatytu jo „Vienmačiu žmogumi“ tikrai nepakanka, kad būtų išsamiau atskleista tokia perspektyva, ypač jei turėsime galvoje itin margą, prieštaringą, eklektišką šio sąjūdžio ideologinę struktūrą.

Vienas įdomiausių ir tikrai netikėtų (bent man) pasirodė skyrelis apie NBA trenerio Philo Jacksono vadybinės filosofijos sąveiką su *dzen* mokymu. Rytų filosofija ir etika jau nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos daro vis didesnę įtaką vakarietiškam mąstymui, nes nebeišsitenka vartotojiškumo dogmų tinkle, į kurį pakliūva tiek ekonomistai, tiek verslo filosofai. Tokių autorių kaip Miltonas Friedmanas filosofija, kalanti į galvas idėją, kad žmogaus gyvenimą ir veiklą pagrindžia asmeninės naudos principas, net ekonomikos ir politikos dabartinės sumaišties fone atrodo beviltiškai išsekusi, nors tebėra nusistebėtina įtakinga.

Knygos pabaigoje spausdinamas straipsnis „Neefektivus pilietis“, prieš porą metų paskelbtas *Kultūros baruose*, tiesa, kitu pavadinimu. Išverstas į anglų kalbą ir pristatytas *Eurozine* portale tarp kitų žurnalo publikacijų, jis jau tada sulaukė nemažo susidomėjimo.

Tarpdisciplininis žvilgsnis ir gebėjimas pažvelgti įvairiais rakursais, leido autoriui iškelti tokius klausimus, kurie nepatenka į siaurą požiūrį išpažįstančių tyrinėtojų akiratį. Tikėtina, kad Tomo Kavaliausko knyga sulauks adekvataus atgarsio ne tik tarp verslo etikos specialistų, bet ir tarp tyrėjų, nagrinėjančių platesnes socialines ir moralines problemas. Autorius drąsiai kuria atvirą, tarpdisciplininį diskursą. Norėčiau palinkėti jam tik vieno dalyko – kad neprisirištų prie šiuo metu plačiausiai paplitusios, dažniausiai cituojamos ar pripažintos mokslinės lektūros. Vertingos idėjos gali slypėti ir ten, net ypač ten, kur mažiausiai tikimasi jų rasti. ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai. XC

MEILĖS ŠAKNYS SALDŽIOS, O VAISIAI KARTŪS

Į mano būrimo saloną *Dura necessitas* pastarosiomis dienomis plūste plūsta naujausių istorinių įvykių destabilizuoti vyriškos padermės piliečiai, isteriškai klykdami: „Virto ažuolai! Per vieną savaitę, pyst, ir neliko nei galingojo Dominique'o, nei išlakiojo Arnoldo! Ko mums tikėtis tokiomis žiauraus likimo primetamomis aplinkybėmis?!“

Nusiraminkite, ponai nusidėjėliai, – aiškinau, taikydama grupinę psichoterapiją. Minėtasis Dominique'as pats, niekieno neprašomas trumpai drūtai nurodė 3 savo žlugimo priežastis: „Tai pinigai, moterys ir mano žydiškumas“, – pareiškė jis. Aptarkime jas po vieną atskirai. Pinigai nė vienam iš jūsų kišenių neplėšo, o ir banke ne(užsi)guli. Dėl moterų kiek kebliau, nes jų knibždėte knibžda visur, o naujausiais ir dargi negalutiniais surašymo duomenimis Lietuvoje silpnosios lyties atstovių yra gerokai daugiau negu stipriosios. Tai kaip jų išvengsi? Vis dėlto mūsų sąlygomis jos mažiau pavojingos. Reikalas tas, kad gyvename plačių pažiūrų šalyje, tad beveik visos lemtingos moterys, išskyrus Geležinę rūtą, Seimo Ironiją ir aukštųjų finansų Šimonytę, jau persikvalifikavo į *Olialia* pupytes. Šios net viešojoje TV erdvėje gundomai traukia (porno)erotinį viliotinį, esą visi turėtų norėti jų *kopūstukų*, o jos savo ruožtu ne prieš pagrauzti *morkyčių*. Tikėtina, kad ne kitaip tos pupytės elgtųsi ir uždaroje erdvėje, pavyzdžiui, viešbučio

kambaryje, akis į akį su turtingu klientu, pavyzdžiui, TVF pirmasėdžiu...

Trečioji priežastis jums, nusidėjėliai, apskritai netaikytina: juk nė vienas iš jūsų nėra žydų kilmės prancūzas kairysis, kuriam klasingai trokštų pakenkti vengrų kilmės prancūzas dešinysis, ypač kad pats Nicolas turi nepriekaištingą užkietėjusio palaidūno reputaciją.

Kur kas labiau tikėtina, – rūsčiai įspėjau, – kad jus visus, žinoma, kiekvieną skyrium, ištiks apgailėtinas terminatoriaus Arnoldo likimas. Mat net jeigu nesi sučiumpamas nusikaltimo vietoje ir iškart pasodinamas už grotų kaip Dominique'as, visi neleistini lovos nuotyčiai vis tiek gali išaiškėti, arba po 9 mėnesių, arba net po 10 metų, nes jokio senaties termino čia nėra. Tada, žinoma, skyrybos, tiktai skyrybos, kaip ir atsitiko eksgubernatoriui, eksterminatoriui ir eksutuoktiniui. Bet vis tiek jis yra tikras laimės kūdikis, palyginti su savo nelaimės draugu! Įniršusi Arnoldo žmona išsikraustė iš namų, o vargšas Dominique'as, už milijono dolerių užstatą išleistas iš areštinės, beregint buvo nugabentas tiesiai pas įniršusią žmoną – gavo neterminuotą namų areštą!

Prancūzai, sukręsti tokio žiauraus amerikiečių elgesio, masiškai lieja protestą prie Eiffelio bokšto ir kitų vertikalių, net atsisako turistinių kelionių į Niujorko viešbučius. Bet jūs visi ir kiekvienas skyrium, – paguodžiau, – nesi-varždami galite ten važiuoti, Dominique'o likimas jums

negresia dėl jau minėtų 3 jo paties nurodytų priežasčių. Galite nebijoti ir skyrybų, žinoma, jei nesukūrensite gyvenamojo namo, nenorėdamas jo dalytis su neatlaidžia sutuoktine, kaip vis dar pasielia vienas kitas nestabilios psichikos lietuviai mergišius, net nebūtinai suvalkietis. Be pasekmių išsilaisvinę iš šeimos pančių galėsite sukuti, regzti, megzti ir jums parankiu metu nutraukti lengvus romanus su gimnazistėmis kaip koks Šedžius, todėl jums nereikės vaikytis kokios nors savų ir svetimų namų tvarkytojos sijono kaip pasiėlgę hollywoodinis Arnoldas ar tarptautinis „valiutčikas“ Dominique’as.

Ši optimistinė mano pranašystė nuramino atvykęlius, nušvitę jie skirstėsi, dalydamiesi džiaugsmingais ateities planais.

Bet vienas nuolatinis salono *Dura necessitas* lankytojas (porno)erotinių planų, matyt, neturėjo, todėl, užuot patraukęs klystkeliais, priėjo prie manęs ir konfidencialiai, t. y. niekam, net VSD, negirdint, pareikalavo: „Nešiukšlinkite kalbos nei anglicizmais, nei rusicizmais!“ Ištraukęs iš po skverno „Lietuvos žargono žodyną“. Kalbos paribius ir užribius padovanojo tą knygą man, pagrūmojęs, kad šiame vertingame leidinyje, apkašytame Walto Witmeno ir Umberto Eco citatomis, remiamame Valstybinės lietuvių kalbos komisijos, žodžio „valiutčikas“, kurį aš neatsakingai viešai pavartoju, NĖRA. Atsiverčiau: akurat! Užtat yra daug kitų labai vertingų žodžių, ypač iš *b*, *ch*, ir *p* raidžių. Jų necituosiu, nebent, pavaizdumo dėlei, paminėsiu kelis tokius nekaltus kaip „bajavykas“, „chajukas“ ir „pyzdauskas“. Ilgai studijavau šį *Almos litteros* išleistą puikų mokslinį Egidijaus Zaikausko žodyną su dar puikesne nuoroda į Umberto Eco knygą „Tobulos kalbos paieškos Europos kultūroje“, dar ilgiau dėjau skersai išilgai tuos žargoninius naujadarus ir senadarus, kol iš perkaitusių smegenų ėmė eiti „pirigaras“ – apsvaigau nuo tobulo žargono grožio, „zadušylinio“, „zapielino“ mane „kamutožnas“, todėl visiems būtiniausiai privalomas vadovėlis. Kai jau „dafiga“ visko sužinojau, numėčiau sveikinimo „majaką“ Ironijai Smetonienei: „Vobšče afigienas VLKK prožektas!“ ■

Tiesiai iš lituanistinės „psichuškės“
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2011. 5 (557)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Rita REPŠIENĖ. *The Vision of Creative Lithuania or How Culture Was Looking for Happiness*. The author discusses the strategy of state progress “Lithuania 2030” and claims that culture unlike in Latvian and Estonian strategies is treated as minor and unimportant sphere (page 2).

Edita DEGUTIENĖ. *Will Peaceful Coexistence, once Promoted by Jerzy Giedroyc Wipe Out Sickly Antipathy?* The author of the article who lived in Poland for many years discusses how tense the relations between Lithuania and Poland after Lithuania’s independence were. Luckily there were intellectuals in Poland who said No to confrontation with Lithuania. Their arguments were even stronger than those of Lithuanians. Jerzy Giedroyc was one of these intellectuals who lived in Paris and edited such journals as *Kultura* and *Zeszyty Historyczne* (page 9).

“Conflicts between world views should not be settled with the help of bans and control”. Gintautas Mažeikis is being interviewed by Tomas Kavaliauskas and they discuss why Lithuanian intellectuals split up. Unresigned differences between conservatives and liberals manifested as time went by. Both sides should resort to some compromise (page 14).

Almantas SAMALAVIČIUS. *The Middle Way, Prejudices of Economics and European Periphery*. The author turns to the famous concept of Buddhist economics once offered by E.F.Schumacher discussing why no one in Eastern Europe and Lithuania in particular made use of wisdom as planning economy was restructured to the so-called free market and eventually he goes on to meditate on why concepts of alternative economics still don’t find their ways neither into local academy nor programs of political parties. He insists that present international monetary crisis should lead Lithuanian minds to find ways how to plan their own future instead of relying exclusively on such ill-famed advisers as experts of IFM and World Bank as well as other adepts of free market fundamentalism (page 21).

Valdas VASILIAUSKAS. *The Last Supper of Lithuanian Theatre Critics*. The theatre critic overviews articles published in a new issue of Lietuvos scena. He notes that these authors should not argue in such primitive and vulgar way that Lithuanian theatre is losing its identity or fight against some imagined enemies because Lithuanian theatre is neither dogmatic nor primitive (page 28).

Kęstutis ŠAPOKA. *To Feel Safe*. Reviewing the art exhibition of Eugenijus Antanas Cukermanas in the Gallery Meno niša, the author notes that he strongly sticks to the principles of his art, changes them and changes himself accordingly but not according the whims of the market or ideology (page 33).

Marija Gabrielė REPŠYTĖ. *"I will show you fear in a handful of dust"* – using the line of T.S. Elliot the author discusses phenomenon of contemporary art on the basis of several exhibitions in Vilnius CAC (page 36).

Eglė DEAN. *Finnish Variations on the Theme of Murder*. Essay about the mono play directed by Kristian Smeds, featuring actor Aldona Bendoriūtė (page 40).

Creation, Hard Work and Exercise in Tolerance. Akvilė Melkūnaitė - a theatre translator is interviewed by Daiva Šabasevičienė (page 42).

Kęstutis ŠAPOKA. *Works Must Resound*. About graphic works of Sigutė Valiuvienė (page 47).

Jūratė STAUSKAITĖ. *Ten Days of Silence with Kajokas*. The essay of the artist, her doubts and findings while creating illustrations to Donadas Kajokas collection of verses "Kurčiam asiliukui" (For a Deaf Little Donkey) (page 50).

Virginijus SAVUKYNAS. *About the Former, However Forgotten Harmony of "Two National Souls"*. An article dedicated to the centenary of writer Czesław Miłosz (page 58).

Vladas BALKEVIČIUS. *Earthly Crist*. I give you a new law, said Christ so that you could love each other. Though the Old Testament speaks about the love to one's closest people, this moral value stays in the dark. Meanwhile it dominates in the moral teaching of Christ and together with his other ideas it gave rise to the so called Christian humanism (page 66).

Petras STANKERAS. *A Plan That Was Not Implemented by One Killer Was Completed by Another*. Historian discusses a recently discovered general plan Ost which was not implemented by the Third Reich because of military and political circumstances. The "general East plan" of the Soviet Union however was put into practice in full – much more colonists were sent to Lithuania than the Third Reich had ever planned (page 74).

Marta ŽURAVSKAJA. *Having Gone through Silver Age, Arrested Thrice and Shot Down*. Writer and artists Juozapas Jurkūnas (1895-1938) was almost forgotten for many years. Few knew about him as an artist in Lithuania and Russia, however recently he became an object of research of art and literary historians. Still few documents survived, as most of his legacy vanished in KGB archives (page 82).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Philosopher's View of Business and its Ethics*. A review of the book by Tomas Kavaliauskas, *The Individual in Business Ethics: An American Cultural Perspective*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, p. 201 (page 92).

Krescencija ŠURKUTĖ. *The roots of love sweet but bitter fruit*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Almantas SAMALAVIČIUS

The vanishing genius loci of Vilnius (En)

ARCHITECTURE Vilnius's Baroque and Gothic urban heritage was once a rallying point for Lithuania's independence movement following the architectural ravages of Soviet modernism. Now it is subject to a new onslaught from local finance capital – and no one seems to care.

Dalia LEINARTE

On emotions (En) (Lt)

The correspondence between Algirdas Julius Greimas and Aleksandra Kašuba, 1988-1992

The sociologist Zygmunt Bauman finds unstable families a threat to society. Anthony Giddens opens for negotiation and change. Dalia Leinarte finds Giddens more in keeping with the times and uses the correspondence between two Lithuanian intellectuals to illustrate her point.

Ivaylo DITCHEV, Tomas KAVALIAUSKAS

Territory, identity, transformation (En) (Lt)

A Baltic-Balkan comparison (En) (Lt)

Lithuania and Bulgaria: subjected to neoliberal forces of disintegration, territorial identities in the regulated zone of market democracy that is new Europe re-pattern along altered lines of conflict. Ivaylo Ditchhev and Tomas Kavaliauskas share Baltic-Balkan perspectives on the present.

Béla NÓVÉ

Talking about censorship and the lost world of samizdat (En) (Lt)

In 1980s Hungary, as in the USSR and other communist ruled countries, censorship and opposition to it was a crucial issue. A onetime dissident turned historian recalls the passionate debates at the time and establishes their continuing relevance in the post-wall world.

Almantas SAMALAVIČIUS

Lithuania: Universities on the threshold (En)

A blind drive towards utility characterizes higher education policy in Lithuania. The only remedy on offer for the ongoing brain-drain is based on the logic of the market. Lithuanian universities are steadily going the way of the rest of "common property" after independence.

Tomas VENCLOVA

Vilnius as an object of nostalgia (Pl) (Lt) (En)

Vilnius is often seen as a mysterious, magic and strange city, one that inspires myths and poetry, writes Tomas Venclova. Its closeness to nature makes Vilnius a pastoral city, while its multicultural character brings it close to Prague, Trieste or Sarajevo.

Violeta DAVOLIŪTĖ

History and politics between Left and Right, East and West (En) (Lt)

Opposition to last year's Prague Declaration on "European Conscience and Totalitarianism" reveals a change of attitude on the part of western Europe towards the East, writes Violeta Davoliūtė. Western fears about an upsurge of ultra-nationalism in eastern Europe suggests the era of democratic idealism has come to an end.

Kazys VARNELIS

The meaning of network culture (En) (Lt)

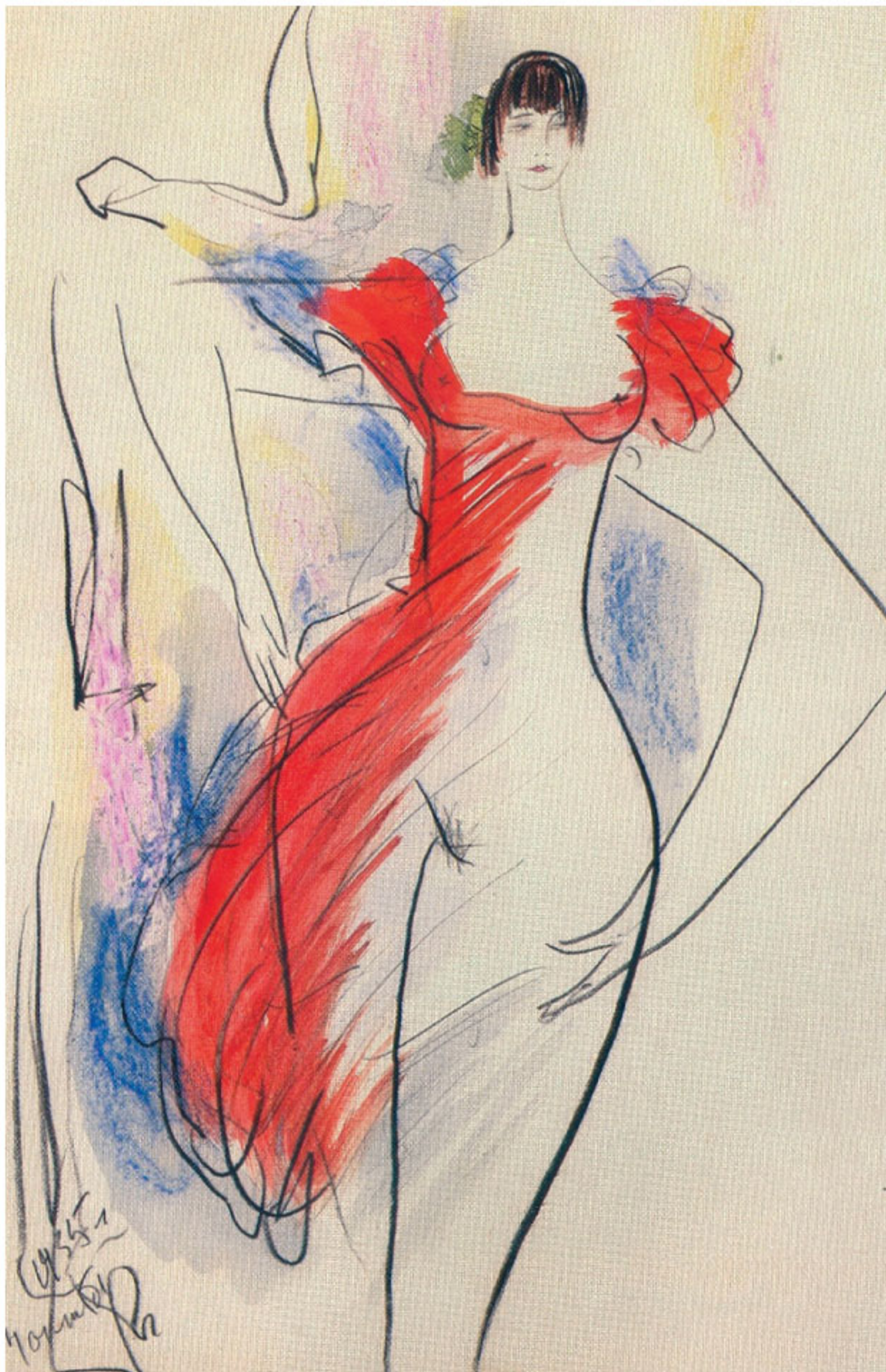
As digital computing meshes with mobile networking technology, society is undergoing a cultural shift. In postmodernism, being was left in a fabric of intensities; today, the self is affirmed through the net. What does this mean for the democratic public sphere?

Juozapas JURKŪNAS. Scena parke (Damos su skėčiais). Popierius, akvarelė, pieštukas, tušas. XX a. ketvirtas dešimtmetis

Juozapas JURKŪNAS. Olgos Gildebrandt-Arbeninos portretas. Popierius, akvarelė, tušas, pieštukas. XX a. ketvirtas dešimtmetis

Juozapas JURKŪNAS. Olgos Gildebrandt-Arbeninos portretas. Popierius, akvarelė, pieštukas, tušas. 1935 m. spalio 4 d.

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2011. Nr. 5 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009